

LINGUISTICA

15

LETTICA

2006

LINGUISTICA LETTICA

LATVIEŠU VALODAS INSTITŪTA ŽURNĀLS

2006

RĪGA

15

Dibinātājs
LU Latviešu valodas institūts
Reģistrācijas apliecība Nr. 000311118

Redakcijas kolēģija
Laimute BALODE, Ojārs BUŠS, Ina DRUVIETE
Ilga JANSONE (atbildīgā redaktore), Jānis VALDMANIS,
Andrejs BANKAVS, Agris TIMUŠKA, Andrejs VEISBERGS,
Baiba KANGERE, Aksels HOLVUTS

Numura redaktors
Ojārs BUŠS

Korektore
Gunita ARNAVA

Redakcijas adrese
Akadēmijas lauk. 1, 902. ist., Rīgā, LV-1050
Tālr. 7227696, fakss 7227696, el. pasts latv@lza.lv

Mākslinieks Juris Riņķis

ISSN 1407 – 1932

© LU Latviešu valodas institūts, 2006

SATURA RĀDĪTĀJS

Maigone BEIŅA. Jāņa Reitera “Tulkojuma parauga” sintaktiskā izveide.....	5
Laura KATKEVIČA. Salikts teikums Kristofora Fīrekera vārdnīcā “Lettisches und Teutsches Wörterbuch zusammen geschrieben und mit fleiß gesamlet Von Christopher Fürecker”.....	51
Maija BALŅA. No vārdu sarakstiem līdz korpusa lingvistikai.....	77
Regīna KVAŠĪTE. Lietišķie teksti valodas kultūras skatījumā.....	85
Ārija OZOLA. Bībele – daudzu latviešu valodas idiomu un idiomātisku teicienu avots.....	96
Daiva MURMULAITYĒ. Ligonijū pavadinimai aiškinamuosiuose žodynuose.....	112
Solvita LABANAUSKIENE. Latviešu un lietuviešu augu nosaukumu sastatīšana J. A. Pabrēžas darbos.....	128
Ojārs BUŠS. Dažas pārdomas par etimoloģiju <i>mardavainis, marnavainis</i>	137
Ilze ŠTRAUSA. Amatu semantikas onīmi Ukru pagastā.....	146
Andrejs VEISBERGS. Latviešu īpašvārdu atveide angļu valodā – prakse un tendences.....	158
Малгожата ОСТРУВКА. Последствия контакта польского и русского языков для речи поляков Латгалии.....	179
Мирослав ЯНКОВЯК. Социолингвистическая ситуация белорусов на белорусско-российском пограничье.....	193
Dzintra HIRŠA. Krievu preses valoda sociolingvistiskā skatījumā kā Latvijas krievu publicistikas ideoloģiskais spogulis.....	211
GRĀMATU APSKATS	
Indoeiropiešiem, baltīšiem it īpaši, derīgs pētījums (A. Bankavs).....	225

IN MEMORIAM

Maija Arāja (20.01.1952.–30.09.2005.).....	227
Jānis Rozenbergs (09.01.1927.–31.08.2005.).....	229
Liene Roze (22.01.1927.–21.12.2005.).....	230

ATCERAMIES

Izlokšņu materiālu vācējas – simtgadnieces (B. Bušmane)....	232
---	-----

HRONIKA

Jaunvārds kā sabiedrības lingvistiskās kompetences rādītājs jeb Garainis, kas veicina vārīšanos (Dz. Hirša).....	236
Skandināvijas valstu romānistu XVI kongress Kopenhāgenā (R. Beldava).....	243
ZIŅAS PAR AUTORIEEM	247

Maigone BEITIŅA

Jāņa Reitera “Tulkojuma parauga” sintaktiskā izveide

Jānis Reiters ir 17. gs. cilvēks, ilgāku vai īsāku laiku Georga Manceļa, Georga Elgera, Kristofera Fīrekera, Jāņa Langija, Ernsta Glika, Henrija Adolfija laikabiedrs, taču mēs, 20. un 21. gs. cilvēki, Jāņa Reitera paveikto darbu, mums atstāto mantojumu varam saņemt un novērtēt tikai kopš 1975. gada, tātad 300 gadus vēlāk. Zviedrijas karalim Kārlim XI sūtītos Reitera tulkotos Bībeles fragmentus, kas bija iespiesti Rīgā 1675. gadā, atrada 1974. gadā Upsalas universitātes bibliotēkā pēc Benjamiņa Jēgera padoma un norādījuma. Tulkojuma faksimiliespiedums pirmo reizi iznāca Stokholmā 1975. gadā, otrais izdevums Rīgā 1986. gadā – Konstantīna Karuļa sarūpēta un komentēta grāmata: *Jānis Reiters un viņa tulkojums*. R., 1986, 144 lpp.

Kas ir pats būtiskākais Jāņa Reitera personībā? Reiters bija **latvietis**, vienīgais zināmais latvietis 17. gs. teologu, literātu pulkā.

Dzimis, domājams, 1632. gadā Rīgā namdara Indriķa Jātņieka ģimenē, kuras saknes varētu būt Kurzemē. No Jātņieka par Reiteru kļuvis, liekas, sākot skolas gaitas Rīgas Domskolā. 1650. gadā imatrikulēts Tērbatas universitātē, to beidzis 1656. gadā kā teoloģijas maģistrs, vēlāk studējis arī filoloģiju, medicīnu Rostokā, Hamburgā. [1]

Reitera dzīves un darba gaitas bija visai dramatiskas. No saviem apmēram 65 mūža gadiem (1632–1695 vai 1697) Reitera bija mācītājs latviešu draudzēs Raunā un Koknesē tikai apmēram 8 gadus (Raunā 1658–1664; Koknesē 1676–1677). Lielāko daļu sava mūža enerģijas Reiters veltījis, lai **iegūtu tiesības** un iespējas rakstīt latviski, tulkot tekstus latviešu valodā, strādāt latviešu draudzēs. Viņam izdevies publicēt 2 darbus: 1662. gadā Rīgā tēvreižu krājumu 40 valodās; izdevums nav nonācis līdz mums; 1675. gadā 2. izdevums Rostokā – “Oratio Dominica XL

Linguarum”); tēvreižu krājums tagad atrodams vienā grāmatā ar Bībeles tulkojumiem.

1675. gadā Rīgā iespiesti Vecās un Jaunās Derības tulkojuma fragmenti, ko tā arī saucam – “Tulkojuma paraugs”.

Reitera teksts 17. gs. kultūras dzīvē, reliģiskajā literatūrā vietu neatrada, vācu mācītāji to ignorēja, pat iznīcināja. Līdz mums saglabājies vienīgais tulkojuma eksemplārs, ko Reiters bija sūtījis uz Stokholmu Zviedrijas karalim ar piedāvājumu tulkot visu Bībeli. Iespējams, ka Reiters Bībeli tiešām pārtulkoja, taču manuskripts gāja bojā 1677. gadā Rīgas ugunsgrēkā.

Mūsu guvums no Jāņa Reitera padarītā – 230 teksta vienības “Tulkojuma paraugā” un tēvreižu krājumā kopā.

Ieskatu šā teksta sintaksē snieguši abi “Tulkojuma parauga” izdevēji – B. Jēgers un K. Karulis, kā arī Velta Rūķe-Draviņa monogrāfijā “The Standardization Process in Latvian 16th Century to the Present”. – Stockholm, 1977. Šie autori raksturojuši dažu gramatisko formu īpatnības un šai aspektā salīdzinājuši Reitera tekstu ar nedaudziem atbilstošajiem Manceļa, Fīreķera, Glika, Elģera Bībeles tulkojumu fragmentiem. Taču Reitera tekstu kā patstāvīgu, atsevišķu 17. gs. latviešu valodas liecinājumu var skatīt vismaz trijos sintaktiskos aspektos –

- no vārdu savienojumu viedokļa,
- no teikumu izveides viedokļa,
- no teksta sintakses viedokļa.

Teksta vienību kopskaits, kā jau minēts, ir apmēram 230: “Tulkojuma paraugā” – 222, tēvreizē (krājumā “Oratio Dominica”) – 8.

Par vienas teksta vienības formālo robežu ekscerpējot pieņemu teikuma beigu pieturzīmi – parasti tas ir punkts, reti – jautājuma zīme (14 gadījumos). Izsaukuma zīmi un daudzpunkti Reiters nav lietojis.

Teksta vienību formu lielā mērā nosaka teksta raksturs un saturs. “Tulkojuma paraugā” ir 15 dažādu Vecās un Jaunās Derības fragmentu. Apjomīgākie ir 17 panti no Mozus 2. grāmatas (2 lappuses, tajās ir arī 10 baušļi), 5., 6., 7. nodaļa no Mateja evaņģēlija (12 lappuses, tajās ir Kalna sprediķis un

tēvreize). Pārējie 13 fragmenti ir pa 1–3 pantiem no Jāņa evaņģēlija, no Apustuļu darbiem, Pāvela vēstulēm, Zālamana sakāmvārdiem u. tml. Pēc Reitera dzīves aprakstiem dažviet var saprast, ka iespiests ir bijis viss Mateja evaņģēlijs [2], taču “Tulkojuma paraugā”, kas nonācis līdz mums, ir tikai apmēram viena desmitā daļa no Mateja evaņģēlija. Šis teksts “Tulkojuma paraugā” ir plašākais, nozīmīgākais, no tā vislabāk var spriest par Reitera veiksmi un iespējām Bībeles latviskošanā.

I. Teikumu izveide pēc kontekstuālā gramatiskā saistījuma

Lai arī “Tulkojuma paraugā” ir daudz atsevišķu nelielu teksta fragmentu, taču kopumā vērojams ciešs sintaktisks saistījums starp atsevišķām teksta vienībām. Daudzkārt teikumu ievada saiklis – gan sakārtojuma (*un, bet*), gan arī pakārtojuma (*aizto, ka*). Ir arī teikumu parcelācijas gadījumi un konsituatīvi saistījumi – fragmentu virsraksti ar avotu norādi, tā ka teksta vienību skaits neatbilst teikumu kā gramatisku vienību skaitam.

Skaitliskie dati:

Kontekst. gramatiski nesaist. teik.	Konsituatīvi saistīj.	Parcelācija teik. daļā	Saistījumi ar sakārtojuma vārdiem						Saistījumi ar pakārtojuma vārdiem			kopā
			bet	un	jeb	citādi	tā-pēc	tad	aizto	je	kā	
111	14	4	33	27	2	1	4	2	27	1	4	119111
												230

Kā redzam, kontekstuāli un konsituatīvi saistītas ir 119 teksta vienības – pāri par pusi no visa teksta.

1. Vispirms uzmanību piesaista fragmentu virsraksti, ko nosaucu par konsituatīviem saistījumiem. Tie visi veidoti ar prievārdu *iekš* un Bībeles grāmatu nosaukumu ģenitīvā, piemēram –

*Iekš tās otras Mozis grāmatas. 85**

* Citātiem rakstā izmantots K. Karuļa transliterētais teksts grāmatā “Jānis Reiters un viņa tulkojums” (R., 1986, 85.–107. lpp.), jo burtu forma teikumu sintaktisko izveidi būtiski neietekmē. Turklāt Reiters, līdzīgi kā citi 17. gs. rakstītāji, vienas skaņas atveidei izmanto vairākus burtus. Piemēram, vārdi *ūz ceļa* rakstīti *uuf žāllia, ir sacīts – irr*

Prepozicionālu savienojumu *iekš+ģenitīvs* Reiters izmantojis ļoti plaši – gandrīz visās konstrukcijās, kur šobrīd lietojam lokatīvu. Par to sīkāk, analizējot pārvaldījumu vārdu savienojumos.

2. Ar teikuma locekļu grupu parcelāciju Reiters brīžiem radījis spēcīgu stilistisku domas izcēlumu –

Beť es saku jums: nežvērities visai! Neđz caur tiem dabęsim, (aisto) dieva kręslis ir; Neđz caur to zęmi, aisto tā ir viņa kājo pamęslis. Neđz ūs Jeruzāļeņņs, (aisto) tā ir tā liela ķęņiņņa pilis.
Mat. V, 34, 35; 93

Parcelāciju spēcina atkārtotais nolieguma saiklis *nedz* un līdzīgi veidotie apstākļi – ar prievārdiem un sekojošu pamatojuma palīgteikumu. Jāatzīst gan, ka Bībelē atbilstošais teksts ietver 2 pantus, tomēr citos Bībeles izdevumos (šo un citus tekstus salīdzināju ar 1988. gada izdevumu, kurā Mateja evaņģeliju no 1. līdz 25. nodaļai no jauna rediģējis arhibīskaps Dr. Jānis Matulis (1911–1985)) Reitera 4 teksta vienības ir viens teikums – Mat. V, 34, 35.

3. Lielais saikļu skaits teikumu sākumā ir Bībeles stila nosacīts. Sakārtojuma saistītāvjārdi *un, bet, jeb, citādi, tāpēc, tad* ir parasti arī mūsdienu latviešu valodā, bet pakārtojuma saikļi *aizto, je* (Reiters raksta *ia*, ko K. Karulis transliterē *je*) ir piederīgi pie senāka latviešu valodas laika. Nosacījuma saikli *je*, kā arī mūsdienu *ja* J. Endzelīns saista ar leišu *jei* 'ja' (un citiem līdzīgiem), kā arī ar latviešu saikli *jeb* un partikulām *jale, jele, jel*. [3]

Formu *ja* Reiters nelieto. Neizmanto arī pamatojuma saikli *jo*, tā vietā ir saiklis *aizto*.

Par pamatojuma saikli *aizto* visplašāk rakstījis H. Adolfijs grāmatā “Erster Versuch einer kurtz-verfasseten Anleitung zur

satβitβ, iekš elles – eeksch āllāβ. Rakstība mūsdienu lasītājam Reitera tekstu dara daudz svešāku, nekā tas ir pēc būtības.

Burti un cipari aiz citāta norāda Bībeles grāmatas nodaļu, pantu, kā arī lappusi K. Karuļa izdevumā. Paša Reitera “Tulkojuma paraugā” lappuses nav numurētas.

lettischen Sprache” (Mitau, 1685, 236. lpp.). Adolfijs uzskata saikli *aizto* par neiederīgu latviešu valodā, to lietojot reliģiskos tekstos – dziesmās un lūgšanās. Taču saiklis *aizto* darināts visai likumsakarīgi – līdzīgi kā apstākļa vārdi *tādēļ, tāpēc, kādēļ, kāpēc*: prievārds + vietniekvārda atkarīgais locījums – *tā dēļ* līdzīgi kā *tevis dēļ*. Prievārdam *aiz* piemīt ne tikai Adolfiga saskaņotā vietas nozīme – *aiz kalna*, bet arī cēloņa nozīme, kas tuva pamatojumam:

Es gribēju glābti iet,

Aiz smiekliem nevarēju.

J. Endzelīns “Latviešu valodas gramatikā” (R., 1951) saikli *aizto* nemin, taču ME I 15 skaidrots prievārda *aiz* saistījums ar vietniekvārdu jautājumā *aiz ko?* un atbildē *aiz to* kā Vidzemes izlokšņu īpatnība. Kopā rakstīts vārds *aizto* cēloniskā nozīmē fiksēts EH I 60 no Galgauskas Vidzemē. Tā ka Reiters būtu varējis dzirdēt saikli *aizto* dzīvā latviešu sarunvalodā vai arī vienkārši izlasījis to 17. gs. rakstos, jo Fīrekerā, Depkina vārdnīcās, kā arī vārdnīcā “Manuale Lettico-Germanicum” pamatojuma saiklis *aizto* ir. Langijs savā vārdnīcā šķirkļī *āzto/aizto* piebilst: “wird von allen überall gebraucht” (‘to lieto visi visur’), noraidot citu autoru iebildumus pret šī vārda ierobežotu lietojumu. [4]

Lielo pamatojuma attieksmju parcelātu skaitu (apmēram 22,7% no kontekstuālajiem saistījumiem) varētu skaidrot ar to, ka pamatojums ir viena no būtiskākajām jēdzieniskajām attieksmēm pārdomām bagātajā Bībeles tekstā – blakus pretstatījumam un vienojumam kā līdzvērtīgu spriedumu saistījuma veidiem. Tas redzams arī parcelējumu skaitliskajā samērojumā (sk. tabulu 2. lpp.): ar *bet* ir 33 konstrukcijas jeb 27,7%, ar *un* – 22,7% – tikpat cik ar *aizto*. Jāatgādina, ka latviešu valodniecībā – J. Endzelīna, K. Mīlenbaha darbos, arī skolu gramatikās līdz Mūsdienu latviešu valodas gramatikai (I d. – R., 1959, II d. – 1961) – *jo* tika uzlūkots par sakārtojuma saikli un teikumi, kuru komponentus saista *jo* – par saliktu sakārtotu teikumu.

Pamatojuma attieksmju biežs lietojums, kā arī daudzkārtēja parcelācija ir konstatēta arī citos Bībeles pētījumos, piemēram,

Gitas Čigānes bakalaura darbā "Palīgteikumu veidi Ijaba grāmatā" (E. Glika tulkojumā, 1985. g. izd.). [5]

II. Teikumu sintaktiskā izveide

1. Teikumu modālie paveidi

Pēc sintaktiskās modalitātes pazīmēm Reitera "Tulkojuma paraugā" varam nošķirt stāstījuma, jautājuma, rosinājuma, vēlējuma teikumus. Reiters nelieto izsaukuma zīmi, tāpēc par atsevišķiem izsaukuma teikumiem īsti nevaram runāt, taču tekstā tiešās runas iestarpinājumu veidā ir daži vokatīvi un nominatīvi ar savu predikativitāti un **izsaukuma** ekspresivitāti –

Kas ūs sava brāļa saka: "Neveikli!", – parādā būs tai baznickungo tiesai, bet, kas saka: "Traks!" – tas būs parādā ūs tās ģlles uguns. Mat. V, 22; 91

Neġ ikviens, kas saka ūs mani – kungs, kungs! – ies iekš tās dabęsu ķęniņa valstibas. Mat. VII, 21; 103

"Tulkojuma parauga" teksts ir visai dinamisks – ar sarunām, nopietnām atziņām, kategoriskiem padomiem, tāpēc teikumu modalitātes formētāji valodiskie līdzekļi ir pietiekami spilgti, lai varētu diferencēt teikumu modālos paveidus pēc izsacījuma mērķa.

Skaitliskie dati:

Stāstīj. 152	Vēlēj. 8	Jautājuma 16					Rosinājuma 54	
		pēc izsacīj. mērķa		pēc noformējuma			pēc GC verba formas	
		īsti	retor.	pronom.	partik.	disj.	ar imper.	ar debit.
		2	14	9	7	1	43	11

Skaitliskie dati, protams, nav absolūti, it īpaši, ja saliktos teikumus komponentiem ir atšķirīga modalitāte. Piemēram, teikumā –

Jęb kā tu sacisi tavam brālam: pielaid,ęs gribu ismęst to skabargu is tavas acis, un rędzi, viens balkis iekš tavas acis (ir)? Mat. VII, 4; 101

ir gan jautājums, gan rosinājums, gan stāstījums. Nosacīti par dominējošo uzskatīta salikta teikuma pēdējās neatkarīgās daļas

modalitāte; šai teikumā – stāstījums. Svarīgs rādītājs ir darbības vārda izteiksme.

Stāstījuma teikumu izsacījuma mērķis parasti ir vēstījums; darbības vārds – īstenības izteiksmē. Atstāstījuma izteiksmi Reiters izmantojis tikai vienā piemērā –

Un tad es atdzišos tiem, kā es sav mūžam tos nepazīstot.
Mat. VII, 23; 103

Vēlējuma izteiksme arī ir tikai vienā teikumā –

Bet es tōv atdzīstos, ka es .. tam tēviskam dievam kalpotu ..
Apust. XXIV, 14; 107

Jautājuma teikumiem parasti ir ievadījuma vārdi. Konstatēju tikai vienu jautājuma teikumu bez ievadītājevārda, bet ar izteicēja inversiju, kā tas mēdz būt vācu valodā –

.. Nēdara ir tie muitņieki to pašu? Mat. V, 46; 95

Tipiskākie ievadījuma vārdi ir jautājamie vietniekvārdi *kāds, kas* –

Tapēc nēbēdajaties, sacidami: ko mēs ēdisim aba ko dzērsim, jeb ko apvilksim? Mat. VI, 31; 101

Šajā jautājuma teikumā atkārtoti izmantots ne tikai jautājamais vietniekvārds *kas*, bet arī šķīruma saikļu variējums *aba – jeb*, tā ka veidojas arī mūsdienu valodā ne tik bieži sastopamais disjunktīvais jautājums.

Jautājuma apstākļa vārdi Reitera tekstā nav raksturīgi. Pēc darbības cēloņa jautā ne ar apstākļa vārdu *kāpēc*, bet ar vietniekvārdu *kas* akuzatīvā –

Bet ko tu rēdzi to skabargu iekš tava brāļa acis, bet to balki iekš tavas acis tu nēnomani? Mat. VII, 3; 101

Šie pronominālie jeb vārda jautājuma teikumi pēc būtības neatšķiras no mūsdienu valodas, bet ir grupa teikumu, kas raksturīgi 17. gadsimtam – ar baltu valodu jautājuma partikulām *ar, arig, neg* [6] –

.. ar viņš tam būtu akmņeni dēvis? Mat. VII, 9; 101

.. arig būtu tas tam čusku dēvis? Mat. VII, 10; 101

Nēg tie muitņieki ar to dara? Mat. V, 47; 95

Partikulu *vai, voi*, aizguvumu no lībiešu valodas, Reitera

tekstā nesastopam.

Pēc **izsacījuma mērķa** gandrīz visi “Tulkojuma parauga” jautājuma teikumi ir retoriskie – ar tiem īsteni izsaka nevis jautājumu, bet kategorisku apgalvojumu vai noliegumu –

Arig kas no ģercim ['paegļiem' – K. K.] vīnogu lasa .. ?
[= '*Neviens nelasa!*' – K. K.] Mat. VII, 16; 103

Retoriskajos jautājumos Reitera “Tulkojuma paraugā” gadās visai kļūmīgi veidotas **nolieguma konstrukcijas**.

Kā zināms, latviešu valodā, atšķirībā no vācu un dažām citām valodām, ar nolieguma vietniekvārdu veidojas atkārtots noliegums. Parasti to ievēro arī Reitera –

Neviens nevar divim kungim kalpot. Mat. VI, 24; 99

Citadi jums nekādas algas navaid .. Mat. VI, 1; 95

Nešset nevienam neņieka parādā .. Pāv. vēst. r. XIII; 8; 105

Šais teikumos noliegumu veido verbs un vietniekvārds. Ja noliegumu aizsāk nolieguma partikula *neg* vai *ne*, tad Reitera tekstā darbības vārds ir apgalvojumā un konstrukcijas domātā doma iznāk aplam pateikta –

Neģ ir tā dvēseļ vairāk kā tā barība? Mat. VI, 25; 99

Ievērojot retoriskā jautājuma verba apgalvojuma formu, iznāk aplama doma, ka dvēsele **nav** vairāk par barību.

1988. g. teksts:

Vai dzīvība nav vērtīgāka nekā barība ..?

Neģ eset jūs vairak augstaki pār tiem [putniem – M. B.]?
Mat. VI, 26; 99

1988. g. teksts:

Vai tad jūs neesat daudz vairāk vērti (labāki) nekā viņi?

.. *ne Zalmanis iekš visa sava goda tā aptērpts ir bijis kā viena no šām [puķēm – M. B.].* Mat. VI, 29; 99

1988. g. teksts:

.. *pat ne Salamans visā savā godībā nav bijis tā apģērbs kā viena no tām.*

Nolieguma teikumos ar vienlīdzīgiem izteicējiem, ko saista saiklis *nedz*, Reitera arī raksta tikai vienu verbu nolieguma formā –

Nēdodiet to svētu tiem suņem, nedz mečet savas pērļes priekš

tiem cūkām .. Mat. VII, 6; 101

Līdzīgi darīts saliktā teikumā, piemēram –

Patiesi ēs saku tōv, tu no turanēs neīsiesi, līdz tu to pēdīgu artaugu atdosi. Mat. V, 26; 93

Noliegums verba formā ir tikai vienā teikuma komponentā, kaut gan arī nākamajā komponentā (mūsdienu valodā) būtu vajadzīgs noliegums.

1988. g. izd.:

.. tu no turienes neīsiesi, kamēr nenomaksāsi pēdējo artavu.

Rosinājuma teikumi “Tulkojuma paraugā” nošķirami divās grupās pēc gramatiskā centra darbības vārda formas:

- 1) ar pavēles izteiksmi jeb imperatīvu –
.. dieva bīsties un viņa baustus turi! Zāl. spr. XII, 13; 87,
- 2) ar tā saucamo analītisko debitīvu –

Tōv nebūs sōv ēlka darīt .. 2. Moz. XX, 4; 85

Formu ar *jā – jāiet, jādara* Reiters nelieto.

Rosinājuma teikumi ar pavēles izteiksmi ir lielā pārsvarā: 43 piemēri, salīdzinot ar 11 teikumiem, kuru modalitātes pamatā ir debitīvs. Verba forma gan vienskaitļa, gan daudzskaitļa 2. personā lielāko tiesu neatšķiras no mūsdienu latviešu valodas –

.. papriekšu salīdzinies ar to savu brāli un tad nākdams atņēs tavu dāvanu. Mat. V, 24; 91

Priecājieties (tad) un līksmojiet. (aisto) jums daudz maksas (ir) iekš dēbēsim. Mat. V, 12; 89

Pavēles izteiksmes morfoloģiskie varianti teikuma sintaktisko struktūru neietekmē –

Bēt ēs saku jums, mīlojiet savus ienaidniekus, svētījat tos, (katrī) jūs lād, darait laba tiem, katrī jūs ienīd, un lūdzat priekš tiem, katrī jūs nicina un nopolgo. Mat. V, 44; 95

Reitera teksta morfoloģiju pētījis K. Karulis grāmatā “Jānis Reiters un viņa tulkojums”, R., 1986, 119.–123. lpp., kā arī B. Jēgers grāmatā “Jānis Reiters. Tulkojuma paraugs” – izd. “Daugava”, 1975, 46.–59; arī 61.–73. lpp.

Rosinājuma teikumus ar konstrukciju (*ne*)būs+infinitīvs (*Tev nebūs zagt*) sastopam galvenokārt 2. Mozus grāmatā –

baušļu tulkojumā, kam jau zināmā mērā nostabilizējusies forma kopš 1585. un 1586. gada katehismiem un 17. gs. tekstiem pirms Reitera. Reitera tradīciju visumā ievēro, taču rada savus variantus. Pēc iepriekšējā parauga tulkoti baušļi, kas izsaka kategorisku aizliegumu – ar predikāciju noliegumā –

Töv nebūs söv elka darī.. 2. Moz. XX, 4; 85

Töv nebūs nokaut. 2. Moz. XX, 13; 85

Töv nebūs viltigu liecību prēt tava tuvaka dot. 2. Moz. XX, 16; 85

Baušļus, kas izsaka ne aizliegumu, bet padomu, Reitera veido ar pavēles izteiksmi –

Piemini to septitu dienu svetīt. 2. Moz. XX, 8; 85

Godini tavu tēvu un tavu māti.. 2. Moz. XX, 12; 85

Arī tālākajā tekstā – Mateja evaņģēlijā, kur Jēzus savā Kalna sprediķī atsaucas uz baušļiem, – tie dažviet ir atšķirīgi formulēti, piemēram, 8. bauslis rakstīts ar īstenības izteiksmes nākotnes formu –

.. tu nebūsi viltigi zvērāt.. Mat. V, 33; 93

Vēlējuma teikumu ir nedaudz; gandrīz visi tēvreizē. Reitera “Tulkojuma paraugā” tiem ir tradicionālā forma ar partikulu *lai* ievādjumā un darbības vārdu 3. personas formā –

.. svētīts laj top tavs vārds. Mat. VI, 9; 97

Laj ienāk mums tava ķēniņa valstība. Mat. VI, 10; 97

2. Teikumu strukturālie paveidi

Teikuma strukturālo tipu sadalījuma kritērijs rakstā ir gramatiskā centra esamība un skaits teksta vienībā. Ar vienu gramatisko centru – vienkāršs teikums, ar diviem vai vairākiem gramatiskajiem centriem – salikts teikums. Sistēmas labad nošķirti t. s. neteikumi – teksta vienības bez gramatiskā centra:

- 1) bezkopas konstrukcijas (“*Āmen*” tēvreizes beigās);
- 2) “Tulkojuma parauga” fragmentu virsraksti vārdkopas formā (piemēram, *Iekš tās svētas Joba grāmatas*. 107);
- 3) nepredikatīvi parcelāti (piemēram, *Ne dz caur tiem dabēsim, (aisto) dieva krēslis ir*. Mat. V, 34; 93).

Skaitliskie dati:

Bez GC – 20			Ar vienu GC – 74			Ar vairākiem GC (salikti teik.) – 136		
Bezko- pas	Virsrak- sti	Paliģlo- cekļu parcelāti	Vienkārši teikumi		Salikta teik. parce- lāti	Sakār- toti	Pakār- toti	Jaukti
			vienko- pas	divkpo- pu				
2	14	4	2	55	17	15	93	28

Vienkāršs teikums

Vienkāršu teikumu skatīsim pēc gramatiskā centra morfoloģiskās izveides (verbāls, nomināls, adverbāls) un pēc sintaktiskās struktūras (sadalīts, nesadalīts, potenciāli sadalāms vai eliptisks gramatiskais centrs).

Vienkopas teikumus (ar nesadalītu gramatisko centru) Reiters izmantojis tikai divus – **adverbālu** konstrukciju ar saitiņu –

Gan ir (katrai) dienai pie savas slimības. Mat. VI, 34; 101
1988. g. izdevumā –

Ikvienai dienai pietiek savu pašas bēdu.

un verbālu teikumu ar **nenoteiksmi** –

Noturēties no ēlkadieva upuriem un ašēnim .. Apust. XV, 29;
87

Divkpoju teikumu (ar sadalītu gramatisko centru – SGC – vai potenciāli sadalāmu gramatisko centru – PSGC) lielais vairums Reitera tekstā ir verbāli, neliela daļa (1/5) – nomināli un divi teikumi – adverbāli. Teikuma priekšmeta forma SGC parasti ir nominatīvs, taču ir arī ģenitīvs, datīvs, vokatīvs. Teikumu predikatīvie modeļi un piemēri redzami skaitlisko datu tabulā.

Verbālie divkpoju teikumi – 40		
Predikatīvais modelis	Skaitis	P i e m ē r s
Vf ₁	1	<i>Un <u>daru</u> žēlģstību tģkstoģiem .. 2. Moz. XX, 6; 85</i>
Vf ₂	8	<i>Sģģģi dieni <u>strģdģ</u> un <u>dari</u> visu tavu darbu. 2. Moz. XX, 9; 85</i>

Pron _{1,n} ↔ Vf ₁	3	<i>Bēṭ <u>ēs saku</u> jums tam ļaunam prēti <u>ņēstāvēt</u>. Mat. V, 39; 93</i>
Pron _{2,n} ↔ Vf ₂	4	<i>Tā tapēc <u>jūs lūdzaties</u>. Mat. VI, 9; 97</i>
Pron _n ↔ Vf ₃	3	<i>Arig <u>kas</u> no ģrcim vīnogu <u>lasa</u> .. ? Mat. VII, 16</i>
S _n ↔ Vf ₃	9	<i>Tā ikviens <u>koks</u> labus augļus <u>dara</u>. Mat. VII, 17; 103</i>
S _v ↔ Vf ₂	2	<i><u>Acukalps</u>, <u>ismēt</u> papriekšu to balki is tavas acis .. Mat. VII, 5; 101</i>
S _g ↔ Vf ₃ ← Pron _d	2	<i>Citadi <u>jums</u> <u>ņekādas algas</u> navaid pie jūs[u] tēva iekš <u>dēbēsim</u>. Mat. VI, 1; 95</i>
Pron _{2,d} ↔ Vf _{deb}	8	<i><u>Tōv</u> <u>ņebūs</u> priekš viņem ceļos <u>mēsties</u>, <u>ņēdz</u> viņem <u>kalpot</u>. 2. Moz. XX, 5; 85</i>

Nominālie divkopu teikumi – 13

Copf ₂ ↔ Adj _n	1	<i><u>Paliekat vēseli!</u> Apust. XV, 29; 87</i>
Copf ₂ ↔ S ₁	1	<i><u>Neēset</u> <u>ņēvienam</u> <u>ņēnieka</u> <u>parādā</u> .. Pāv. vēst. r. XIII, 8; 105</i>
Pron _{1,n} ↔ Copf ₁ S _n	1	<i>.. <u>ēs</u> (<u>ēsmu</u>) <u>tas kungs</u>, <u>tavs dievs</u> .. 2. Moz. XX, 5; 85</i>
Pron _{2,n} ↔ Copf ₂ S _n	3	<i><u>Jūs</u> <u>ēsiet</u> <u>tās</u> <u>pasaules</u> <u>gaisma</u>. Mat. V, 14; 89</i>
Pron _{2,n} ↔ Copf ₂ Adj _n	1	<i><u>Ēg</u> <u>eset</u> <u>jūs</u> <u>vairak</u> <u>augstaki</u> <u>pār</u> <u>tiem?</u> Mat. VI, 26; 99</i>
S _n ↔ Copf ₃ S _n	2	<i><u>To</u> <u>miesu</u> <u>svēce</u> <u>ir</u> <u>tā</u> <u>acis</u>. Mat. VI, 22; 99</i>
S _n ↔ Copf ₃ Adj _n	2	<i><u>Un</u> <u>viņas</u> <u>kritiens</u> <u>bija</u> <u>liels</u>. Mat. VII, 27; 105</i>
S _n ↔ Copf ₃ Pron _n	2	<i><u>Tava</u> <u>jav</u> <u>ir</u> <u>tā</u> <u>kēniņa</u> <u>valstība</u> <u>un</u> <u>tas</u> <u>spēks</u>, <u>un</u> <u>tas</u> <u>gods</u> .. Mat. VI, 13; 97</i>

Adverbiāli divkopu teikumi – 2

S _n ↔ Copf ₃ Adv	1	<i><u>Neg</u> <u>ir</u> <u>tā</u> <u>dvēsele</u> <u>vairak</u> <u>kā</u> <u>tā</u> <u>barība</u> .. Mat. VI, 25; 99</i>
--	---	---

Copf ₂ ↔ Adv	1	<i>Ne^{topet} viņem [pagāniem – M. B.] līdza.</i> Mat. VI, 8; 97
-------------------------	---	---

Viens no vairākiem strukturālajiem variantiem ir interesanta **partikulāra predikācija**, kuru konstatēju tikai Reitera tekstā – *Bet jūso vārds būs būt: ja, ja, ne, ne.* Mat. V, 37; 93

Salikts teikums

Gramatisko centru struktūra saliktā teikumā. Divkopu konstrukcijas

Vienkāršā teikuma predikatīvo kodolu paveidi realizējas arī salikta teikuma komponentos; arī skaitliskās proporcijas ir apmēram atbilstošas. Ir saliktā teikumā arī vairāki citi predikatīvo konstrukciju varianti, bet tas nenozīmē, ka tie nevarētu realizēties vienkāršā teikumā. Tikai Reitera apjomā nelielajā tekstā tie nav bijuši vajadzīgi.

1. Valodas vēstures aspektā vairāk nozīmīgas ir iespējamās sinonīmās konstrukcijas – ar eksplicētu vai implicētu teikuma priekšmetu pie darbības vārda 1. vai 2. personas: Pron_{n, 1, 2} ↔ Vf_{1, 2} // Vf_{1, 2}

Bet tu .. ieēij iekš tava kambara un .. lūdies tava tēva slēpēn! Mat. VI, 6; 97;

Un, kas tōv spiež (pie) vienas jūdzis, eij ar to divi. Mat. V, 41; 95

Reiters rosinājuma izpaušmei konsekventi izvēlas potenciāli sadalāmu gramatisko centru – ar implicētu teikuma priekšmetu pie darbības vārda pavēles izteiksmē –

Godini tavu tēvu un tavu māti, ka tavas dienas garas top ..
2. Moz. XX, 12; 85

Stāstījuma teikumos parasti ir sadalīts gramatiskais centrs, tas ir – eksplicīts teikuma priekšmets pie darbības vārda 1., 2. personas īstenības izteiksmē –

Jūs mani draugi ešet, jē jūs to darīset, ko eš jums pavēlu.
Jāņa XI, 14; 87

Izņēmumi ir ļoti reti. Teikuma priekšmets pie **pavēles** izteiksmes eksplicīts tad, ja nepieciešams to uzsvērt, izvērst,

izskaidrot –

Bēt tā septīta diena ir tā kunga dusama diena, tava dieva, nedari kādu darbu, tu un tavs dēls, un tava meita, tavs kalps un tava kalpone, un tavs lops, un tavs svēšenieks, kas iekš tavim vārtim (dzīvo). 2. Moz. XX, 10; 85

Dažviet Reitera tekstā teikuma priekšmets likts iekavās; pēc K. Karuļa domām [7], tas varētu nozīmēt, ka oriģinālā šā vārda nav bijis, bet Reitera uzlūkojis to par nepieciešamu –

.. kad (tu) pātarus skaitī, ieņij iekš tava kambara .. Mat. VI, 6; 97

Svēti (jūs) esiet, kad tie jūs nicinās un nopulgās .. Mat. V, 11; 89

2. Visbiežāk lietotais verbālas predikatīvas konstrukcijas invariants $N_n \leftrightarrow Vf_3$ Reitera tulkojumā izmantots ar sadalītu gramatisko centru pilnā realizējumā –

Aisto, kur jūso manta ir, tur būs ir jūso sirds. Mat. VI, 21; 99

Kas viņa bausli tur, tas paliek iekš viņa, un viņš iekš tā paliek. Jāņa 1. vēst. III, 24; 87

Konstatēju tikai nedaudzus elipses gadījumus.

Pirmkārt. Saliktā teikumā retumis (~3 piemēri) virsteikumā **elidēts teikuma priekšmets**, kas raksturots teikuma priekšmeta palīgteikumā –

(Aisto) ikviens, kas prasa, dabū un kas mēklē, atrod .. Mat. VII, 8; 101

Aisto, kas to otru mīlo, ir to bausli piepildījis. Pāv. vēst. r. XIII, 8; 105

Reiters cenšas izvairīties no eliptiskām konstrukcijām un papildina tekstu ar teikuma priekšmetu – norādāmo vietniekvārdu iekavās –

.. je kas atlaiž savu sievu, (tas) lai dod viņai atstāšanas grāmatu. Mat. V, 31; 93

Otrkārt. Palīgteikumā gadās **izteicēja verba** elipse, ja izteiktas vietas attieksmes ar Reitera vispār iecienīto prepozicionālo savienojumu ar *iekš* –

(Aisto) seši dieni darija tas kungs tos dēbusus un to zēmi, to

jūru un vis[u], kas iekš tiem .. 2. Moz. XX, 11; 85

Jē nu tā gaisma, kas iekš tōvim, tumsiba (ir), kāda (būs tad) tā tumsiba (pati)? Mat. VI, 23; 99

Citkārt šāda tipa palīgteikumus Reiters iekavās papildina ar iederīgo verbu *ir, dzīvo* –

.. un tovs svēšņieks, kas iekš tavim vārtim (dzīvo). 2. Moz. XX, 10; 85

Raksturīgi šai ziņā ir tēvreizes teksta varianti. 1675. gadā izdotajā tēvreižu krājumā ievada teikums –

Muso Tāws, kas eeksch dābbāsim. 38. lpp.

“Tulkojuma paraugā” rakstīts –

Mūso tēvs, kas (tu esi) iekš dabesim .. Mat. VI, 9; 97.

Reiters tekstu ir pilnņojis pēc gramatikas prasībām. Jāizceļ fakts, ka **saitiņas elipse** ne nominālos, ne adverbīalos izteicējos **nav raksturīga**.

Ir gan viens piemērs, sava veida Vecās Derības Mozus grāmatu moto: *aci pret aci, zobu pret zobu*. Arī Reitera tekstā tas ir neverbāls, formā visai neveikls veidojums: *acis* [*i*-celma viensk. nom. vecāka forma] *prēt aci, zobs prēt zoba* Mat. V, 38; 93.

Predikatīvā modeļa $N_n \leftrightarrow Vf_3$ realizējumā vairāk morfoloģisko variantu ir **pirmajā – teikuma priekšmeta** pozīcijā, mazāk otrā – izteicēja – pozīcijā. Teikuma priekšmetam Reiters izmanto ne tikai lietvārdu, bet arī īpašības vārdu, divdabi, skaitļa vārdu, dažādus vietniekvārdus, arī vairāku vārdu saistījumus viena teikuma locekļa funkcijā –

.. kļūs tas visu mazakkais saukts iekš dēbēso ķēniņa valstības. Mat. V, 19; 91

(Aisto) labak tōv ir, ka viens no tavim locikļim pazūd, nekā visas tavas miesas iekš ēlles mēstas top. Mat. V, 30; 93

Daudz[i] sacīs ūs manis iekš viņas dienas .. Mat. VII, 22; 103

No vietniekvārdiem atbilstoši teksta saturam visbiežāk lietoti personu un attieksmes vietniekvārdi – *kas, retāk – katrs* –

.. svētījat tos, (katrī) jūs lād, darait laba tiem, katrī jūs ienīd, un lūdzat priekš tiem, katrī jūs nicina un nopulgo. Mat. V, 44; 95

Reiters šais tekstos nav lietojis vietniekvārdu *kurš*. Teikuma priekšmeta funkcijā ir norādāmie un noteiktie vietniekvārdi – *tas, šis, viss, ikviens, ne ikviens* –

Bēt mēklejiet papriekšu dieva ķēniņa valstību un viņa taisnību, un šis viss taps jums pielikts (klāt). Mat. VI, 33; 101

Norādāmais vietniekvārds *tas* veclatviešu tekstu vērtējumos visbiežāk pamanīts kā vācu artikula *der, die, das* verdzisks atdarinājums. Nereti tā ir arī Reitera tekstā, it īpaši ar zināmu tradīciju nostiprinājušos Bībeles pantos, piemēram, baušļos –

Töv nebūs to vārdu tā kunga, tava dieva, velti minēt, (aisto) tas kungs neīrinās to, kas viņa vārdu velti minēs. 2. Moz. XX, 7; 85

(Aisto) seši dieni darija tas kungs tos dēņesus un to zemi, to jūru un vis[u], kas iekš tiem, un atdusejās iekš tās septitas dienas, tapēc ir dievs svētījs to dusamu dienu un to svētu dari[j]s. 2. Moz. XX, 11; 85

Taču vietniekvārdam *tas* ir arī sava gramatiska funkcija –

1) *tas* var būt pronominālās ekvivalences veidotājs, ja jāuzsver darītājs –

Un tavs tēvs, kas ūs slēpenībā lūkojas, tas atdos töv iekš gaismēs. Mat. VI, 4; 95;

2) ar to var noteiktāk, skaidrāk sasaistīt salikta teikuma daļas –

Un būs notikt: viss, kas tā kunga (Jēzu Krista) vārdu piesauks, tas taps atpēstīts. Joēla gr. II, 32; 107

Aisto šauri ir tie vārti un šaurs tas ceļš, kas ūs dzīvošanas vēd, un maz ir to, kas tos atrod. Mat. VII, 14; 103

Kondominācijas modeļi ar subjektu **vokatīvā, ģenitīvā, datīvā** ($S_v \leftrightarrow Vf_2_{imp}$; $S_g \leftrightarrow Vf_{3neg}$; $Pron_{2,d} \leftrightarrow V_{deb}$) saliktā un vienkāršā teikumā ir tie paši, jo bieži vien Jaunajā Derībā, arī Mateja evaņģēlijā, tiek citēti Vecās Derības teksti, piemēram, baušļi, iesaistot tos plašākā apcerējumā –

Jūs ęset dzirdęši, ka tiem priekšajem ir sacits: töv nebūs nokaut, bēt, kas nokaus, būs tās sodibas parādnieks (būt). Mat. V, 21; 91

Verbālās kondominācijas otrs komponents – **izteicēja**

verbs – tiklab vienkāršā, kā saliktā teikumā Reitera tekstā ir samērā vienveidīgs – visbiežāk **īstenības** izteiksmes 3., 2., 1. persona, **pavēles** izteiksmes 2. persona. Ir nedaudz piemēru 3. personas formai ar partikulu *lai* (ja to uzskata par pavēles izteiksmi) – tēvreizē:

.. *svētīts lai j top tavs vārds. Lai ienāk mums tava ķēniņa valstība. Tavs prāts lai notiek.* .. Mat. VI, 9, 10; 97

Trijos piemēros (divos jautājuma teikumos, vienā stāstījuma teikumā nolūka palīgteikumā) rodama **vēlējuma** izteiksme –

Jēb kas ir no jums, cilvēkiem, ka bērs no viņa prasa maizes, ar viņš tam būtu akmēni devis? Mat. VII, 9; 101

Un jē viņš zivi prasa, arig būtu tas tam čusku devis? Mat. VII, 10; 101

Atstāstījuma izteiksmi ar grūtībām var saskatīt ne visai veiksmīgi veidotā teikumā –

Un tad es atdzīšos ['atzīšos' – K. K.] tiem, kā es sav mūžam tos nepazīstot. Mat. VII, 23; 103

Nav loģiski, ka, savu attieksmi raksturojot, runātājs lieto atstāstījuma izteiksmi. Iespējams, atbilstoša būtu vienkārša teikuma konstrukcija ar nelokāmo divdabi [8]–

Un tad es atzīšos tos mūžam nepazīstot.

1988. gada izdevumā –

Un tad es tiem apliecināšu: es jūs nekad neesmu pazinis ..

Senāko atstāstījuma izteiksmes formu ar *-us* (*ejus, esus*) Reiters nelieto. **Vajadzības** izteiksmi ar priedekli *jā-* (*jādara*) Reiters nelieto arī saliktā teikumā. Ir daži teikumi, kas izsaka aizliegumu vai mudinājumu ar konstrukciju, kas līdzinās analītiskajam debitīvam – $N_n \leftrightarrow Vf_{būt} \leftarrow Inf$.

Atkal eset jūs dzirdējuši, ka sacīts ir tiem priekšajam: tu nebūsi viltīgi zvērāt, bet dod tam kungam savu zvērēšanu. Mat. V, 33; 93

Visu nu, ko jūs gribat, ka jums tie cilvēki būs darīt, tā jūs daret viņem aridzan. Mat. VII, 12; 103.

Bet jūsu vārds būs būt: ja, ja, ne, ne. Mat. V, 37; 93

Ir arī kāds piemērs ar lietvārda akuzatīvu –

.. *nomirušo augšamceļšanos būs būt, to taisno, kā ir neļtaisno.* Apust. XXIV, 15; 107

Iespējams, atgriezeniskā lietvārda *augšamceļšanās* vajadzīgās formas izvēle Reiteram nav izdevusies. Šie teikumi varētu liecināt par latviešu valodas darbības vārda formu veidošanās procesu.

Nominālās predikācijas izpausme saliktā teikumā ir būtībā tāda pati kā vienkāršā teikumā. Teikuma priekšmeta pozīcijā ir lietvārds, vietniekvārds, īpašības vārds vai divdabis substantivējuma –

Svēti (ir) tie issalkuši un istvīkuši tās taisnības (pēc): (aisto) viņi kļūs piepildīti. Mat. V, 6; 89

Daži atšķirīgi modeļi.

Definitīvajos teikumos teikuma priekšmets var būt infinitīvs –

.. *bēgt no ļauna (ir) saprašana.* Ijaba XXVIII, 28; 107

Infinitīvs var būt iesaistīts gramatiskajā centrā ar pronomiņālo ekvivalenci –

.. *būties tā kunga, tā (ir) gudriba ..* Ijaba XXVIII, 28; 107

Retumis nominālajā **izteicējā** ir salīdzinājuma konstrukcija –

Un, kad tu pātarus skaiti, neesi kā tie acukalpi .. Mat. VI, 5; 97

No **atkarīgajiem locījumiem** Reiteris izteicējā izmanto ģenitīvu (piederības, nolieguma), lokatīvu, prepozicionālus savienojumus ar *no, par, pusprievārdiem pretī, pāri* –

Bet, kas par to pāri ir, tas ir no ļauna. Mat. V, 37; 93

.. *tavam brālam ir kas pretī tōv ..* Mat. V, 23; 91

Predikatīvo lokatīvu *parādā* Reiteris brīžiem izvēlas par sinonīmu variantu nominatīvam *parādnieks* ar nozīmi *sodāms, ir pelnījis sodu* –

.. *ikviens, kas ūs sava brāļa vēlti dusmo, būs tās sodības parādnieks. Kas ūs sava brāļa saka: “Neveikli!”, – parādā būs tai baznīckungo tiesai, bēt, kas saka: “Traks!” – tas būs parādā ūs tās šļeš uguns.* Mat. V, 22; 91.

Adverbiālā predikācijā saistās dalāmais ģenitīvs ar daudzuma adverbu *daudz, maz* (gluži tāpat, kā to prasa mūsdienu

latviešu literārās valodas norma) –

.. *plats tas ceļš, kas ved ūs pazušanas, un daudz ir caur tiem cauri gājeju.* Mat. VII, 13; 103

.. *šaurš tas ceļš, kas ūs dzīvošanas ved, un maz ir to, kas tos atrod.* Mat. VII, 14; 103

Ar subjekta datīvu saistīts apstākļa vārds *labāk* –

(Aisto) *labak ir tōv, ka viens no tavim locikļim pazūd* .. Mat. V, 29; 93

Savam laikam – 17. gs. – raksturīga ir predikatīva konstrukcija ar saitiņu *ir* un vārdformu *vajaga* centrā –

(Aisto) *jūs[u] tēvs zina, kā jums vajaga ir, iekam jūs vēl lūdzaties viņa.* Mat. VI, 8; 97

Aisto jūso tēvs debesīs zina, ka jums tā visa vajaga ir. Mat. VI, 32; 101

Šī būtībā ir piederības konstrukcija, kurā predikācijas centrs *vajaga ir* piesaista subjekta datīvu un objekta ģenitīvu. Tas varētu būt zināms starposma process, kā latviešu valodā ienāk aizgūvums no lībiešu valodas – verbs *vajadzēt*. [9]

Reitera tekstā darbības vārds *vajadzēt* arī citur nav lietots, arī īpašības vārds *vajadzīgs* – ne.

Par **saitiņu** gan nominālā, gan adverbiālā izteicējā Reiters visbiežāk izmanto verbu *būt* (kā visos iepriekšējos piemēros), retumis – *palikt, tapt* –

.. *ka tavas dienas garas top* .. 2. Moz. XX, 12; 85

(Ar verbu *kļūt* Reiters veido tikai ciešamās kārtas formas.)

Saitiņas elipsi Reiters principā neatzīst. Ja oriģinālā verba nav bijis, Reiters to pievieno iekavās –

Svēti (ir) tie nopulgati tās taisnības pēc, (aisto) viņo (ir) tā dēbēsu kņēniņa valstība. Mat. V, 10; 89

Visā Reitera tekstā konstatēju tikai divas akopulatīvas izteiksmes saliktā teikumā blakus kopulatīvajiem veidojumiem –

Aisto plaši atvari [atvērti – K. K.] ir tie vārti un plats tas ceļš, kas ved ūs pazušanas .. Aisto šauri ir tie vārti un šaurš tas ceļš, kas ūs dzīvošanas ved .. Mat. VII, 13, 14; 103

Vienkopas konstrukcijas saliktā teikumā

Predikatīvu vienkopas konstrukciju saliktā teikumā Reitera tekstā ir ievērojami mazāk nekā divkoku konstrukciju – gan skaitliskā ziņā (pavisam 15), gan modeļu skaita ziņā (3), taču vairāk nekā vienkāršā teikumā (kur tikai 2). Tipiskākā verbālā vienkopas konstrukcija Reitera tekstā ir bezpersoniski lietota ciešamās kārtas tagadnes forma, parasti piebildes funkcijā –

Jūs ęset dzirdęši, ka sacits ir: acis pręť aci, zobs pręť zoba.
Mat. V, 38; 93

Ar nākotnes formu izsaka kādu vispārinātu norisi kā sekas vai rezultātu citai darbībai –

Klauvējiet, un jums taps atvērts. Mat. VII, 7; 101

Ar analītisko debītvu Reiters izsaka kategorisku apgalvojumu par nākotnes notikumiem –

Un būs notikt: viss, kas tā kunga (Jēzu Krista) vārdu piesauks, tas taps atpęstīts. Joēla gr. II, 32; 107

Nenoteiksmi vienu pašu skaidri redzama nesadalīta gramatiskā centra funkcijā saliktā teikumā Reitera tekstā nesaskatīju, taču ir vairāki teikumi, piemēram –

Bęť ęs saku jums, tam ļaunam pręťi ņęstāvēť. Mat. V, 39; 93, kuros jāizvērtē nenoteiksmes primārās vai sekundārās predikācijas funkcija (par to rakstā tālāk).

Nenoteiktas personas konstrukcijas ar darāmās kārtas īstenības izteiksmes 3. personas formu (piem., *tā mēdz darīt, tā dara/nedara*), kas samērā bieži lietota citos 17. gs. tekstos [10], Reiters neizmanto. Viņš tekstu papildina ar kādu formālu, bet informatīvi nenoteiktu darītāju –

Ņędz (kādi cilvēki) svęci iedędzina un liek to apakš pūra ..
Mat. V, 15; 91

Svēťi (jūs) ęsiet, kad tie jūs nicinās un nopulgās, un runās visu slimu vārdu pręť jums, męłodami manis pęć. Mat. V, 11; 89

1988. gada izd.: *Svēťīgi jūs esat, ja jūs lamā un vajā un ar meliem par jums runā visu ļaunu manis dēļ.*

Biežāk Reiters izvēlas ciešamās kārtas divkoku konstrukciju ar objekta nominatīvu –

Bęť, ję tā sālis apsmok, ar ko (tad vina) apsālita taps? Mat.

V, 13; 89

1988. g. izd.: .. *bet ja sāls nederīga, ar ko tad sālīs?*

Pārskatot visu Reitera tekstu, tomēr nešķiet, ka ciešamā kārtā būtu lietota pārmēru daudz. Saskatīju 38 predikatīvus ciešamās kārtas lietojumus, bet tai skaitā ir 4 teikumi, kuru gramatiskajā centrā personas formā ir modālais verbs *var* (arī *nevar*, *šķiet*), kas sarežģī konstrukciju –

Pilis, ūs kalna ūsčēlta, nevar apslēpta tapt. Mat. V, 14; 89

Trijos no šiem teikumiem konstrukcijā iesaistīts arī subjekts prepozicionālā savienojumā ar *no* –

.. *neļieces priekš sevīm trumpētēt, kā tie acukalpi dara iekš skolām un iekš ielām, kā viņi godināti var tapt no tiem cilvēkem.* Mat. VI, 2; 95

Dažas **nominālas** vienkopas konstrukcijas izmantotas tiešajā runā: kādas personas vērtējums vai uzruna –

Kas ūs sava brāļa saka: “Neveikli!”, – parādā būs tai baznickungo tiesai, bēt, kas saka: “Traks!” – tas būs parādā ūs tās gļeš uguns. Mat. V, 22; 91

Neļ ikviens, kas saka ūs mani: kungs, kungs! – ies iekš tās dabēsu ķēniņa valstibas. Mat. VII, 21; 103

Salikta teikuma paveidi Salikts sakārtots teikums

Saliktu sakārtotu teikumu īpatsvars Reitera “Tulkojuma paraugā” nav liels – 15 teksta vienības. Praktiski visi tie ir saikļa teikumi; lielākā daļa (9) – nepaplašināti, t. i., ar 2 komponentiem).

Skaitliskie dati par sakārtota teikuma komponentu **saistītāvjārdiem** un teikumu **apjomu**.

apjoms	un	bet	nedz	aba - abe	–	komb. saist.	kopā
nepaplaš.	5	1	1	1	1	–	9
paplaš.	3	–	–	–	–	3	6

Kā redzams, visbiežāk sastopami vienojuma sakara teikumi ar saikli *un* (Reiters nelieto variantus *und*, *in*), noliegumā labi

iederas saiklis *nedz* –

Viens labs koks nevar slimus augļus darīt, nedz puvis koks labus augļus darīt. Mat. VII, 18; 103

Pretstatam izmantots saiklis *bet*, šķīruma sakariem divkāršais saiklis *aba* – *abe* –

Aba viņš to vienu ienīdēs un to otru mīlēs, abe to vienu viņš paturēs un to otru apsmies. Mat. VI, 24; 99

Šis saiklis ir retums 17. gs. tekstos. A. Miķelsone pētījumā “Saikļu lietošanas vēsturiskā attīstība latviešu rakstu valodā” (Kand. disert. autorreferāts R., 1967, 17. lpp.) piemin šķīruma saikli *ab* kā radniecīgu lietuviešu *aba*, slāvu *abo*. (Tā arī ME I 5.) Tas konstatēts tikai G. Elgera Katehismā (1672), bet nav Manceļa, Fīrekerā, Langija vārdnīcās. It parasts ir saikļa *aba* lietojums evaņģēliju latgaliešu izdevumā “Evangēlija toto anno. 1753” (R., 2004); vārdu indeksā (126. lpp.) šis saiklis ar nozīmi *vai*, kā arī ar nozīmi *jeb* fiksēts 14 vārdlietojumos. Ir tas arī atbilstošajā Mateja evaņģēlija pantā –

.. *ni kas nawar diwim Kungim kōļpot: aba winu na iredzes, un ūtru miles; aba wina turesis, un ūtru smodies* (62. lpp.).

Ar saikli *un* Reiters saista ne tikai viendabīgu norišu aprakstu –

Un (liels) lietus nokāpe, un tās upes nāce, un tie vēji pūtē un krita virs tās ēkas, un viņa neapgāzēs. Mat. VII, 25; 105,

bet dažkārt lieto arī pretstata izteikšanai – kā piesaistot citētā piemēra pēdējo daļu, kur ar noliegumu izteikts kontrasts – *bet viņa neapgāzās*. Ar *un* saistīta nosacījuma un rezultāta nianšu izpausme vienojumā, atbilstoši izvēloties darbības vārda formas: pavēles izteiksmi I daļā, nākotnes formu II daļā –

Praset, tad taps jums dots; mēklejiet, un jūs atrasiet. Klauvējiet, un jums taps atvērts. Mat. VII, 7; 101

Sakārtojuma izteikšanai jauktā saliktā un pakārtotā teikumā (vienlīdzīgu palīgteikumu saistīšanai) atrodam šos pašus saikļus, kā arī apstākļa vārdu *tāpēc*. Teikumu ievadījumos kontekstuālā saistījumā izmantots arī saiklis *jeb*, apstākļa vārdi *citādi*, *tā*, *tad*.

Salikts pakārtots un jaukts salikts teikums

Analizējamā teksta lielākā daļa ir salikti pakārtoti (93 teksta vienības) un jaukti salikti teikumi (28), kopumā apmēram 53%. Šais teikumos būtiskākais ir sintaktiskie sakari starp virsteikumu un palīgteikumu, līdz ar to saistītātvārdi un to funkcijas, saistījumu varianti. Valodas vēstures aspektā nozīmīgākais rādītājs ir **saistītātvārdu izvēle**, jo semantiskie sakari būtībā ir tie paši tiklab 17. gs., kā 21. gs. tekstos, bet saistītātvārdi ir vairāk mainījušies, tajos ir vairāk dinamikas.

No "Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikas" II daļā (R., 1962, 656.–773. lpp.) sintaksē analizētajiem 15 palīgteikumu semantiskajiem paveidiem Reitera tekstā saskatīju 11. Nekonstatēju izteicēja, seku, mēra apstākļa, cēloņa apstākļa palīgteikumus.

Skaitliskie dati par palīgteikumu veidiem un to pakārtojuma vārdiem

	teik. pr.	apz.	pa-pild.	vietas apst.	lai-ka apst.	vei-da apst.	nol. apst.	salīdz.	pa-mat.	pie-lāv.	no-sac.
sk.	22	30	48	1	14	3	9	6	40	2	20
pak.v.	kas ka kā	kas katrs kāds ka	kas katrs ka kā	kur	kad kamēr iekam līdz	kā	kā ka lai	kā nekā līdz kā	aizto	lai	jē

Skaitliskie dati par pakārtojamiem vārdiem

P a k ā r t o j a m i e s a i k ļ i										
aizto	jē	ka	kā	nekā	lai	līdz	līdz kā	kamēr	iekam	
40	20	27	11	3	3	2	1	1	2	

Attieksmes vietniekvārdi			Apstākļa vārdi		
kas	katrs	kāds	kur	kad	kā
52	12	2	4	8	4

Palīgteikumu paveidu lietojuma biežumu, protams, vispirms nosaka nevis tulkotājs, bet teksta saturs un raksturs.

Pamatojuma un nosacījuma sakari (kopā ap 30% palīgteikumu) ir nozīmīgi Bībeles teksta pārdomu, atziņu izklāstā, jo skaidro jēdzieniskos sakarus ne tikai starp vārdiem, kā, piemēram, atributīvie vai adverbiālie sakari, bet starp veselām teikumu daļām. (Atcerēsimies no skolu gramatikas, ka teikuma locekļiem atbilstošie palīgteikumi atbild uz analogiem jautājumiem, piemēram, *kāds? ko? kur? kad?*, bet pamatojuma, nosacījuma, pielāvuma, seku palīgteikumiem šāda jautājuma nav.)

Reitera tekstā pamatojuma palīgteikumu ievērojamo skaitu ietekmē arī fakts, ka viņš nediferencē sinonīmos cēloņa apstākļa palīgteikumus, nelieto cēloņa saikļus *tāpēc ka, tādēļ ka*. Reitera izvēlētais saiklis *aizto* (viņš nelieto arī pamatojuma saikli *jo*) bieži likts iekavās, arī teikuma sākumā, tātad oriģinālā saiklis varētu nebūt bijis, bet Reitera uzskatījis par lietderīgu uzsvērt ciešu domas saistījumu tekstā –

Priecajieties (tad) un līksmojiet, (aizto) jums daudz maksas (ir) iekš debēsim. (Aizto) tā viņi ir nopulgājši tos profetus priekš jūs[u]. Mat. V, 12; 89

Pakārtojuma vārdi *ka, kā* izmantoti vairākos palīgteikumu veidos – teikuma priekšmeta, apzīmētāja, papildinātāja, salīdzinājuma, veida apstākļa, nolūka apstākļa palīgteikumos. Noteikt īsti domāto katra vārda funkciju traucē rakstības nekoncekvence. Gadās, ka skaidri redzamā relatīvā saikļa *ka* pozīcijā rakstīts *kā (kaa)* –

Patiesi es saku jums, kā viņi savu algu (tā) jav dabū. Mat. VI, 16; 97. (Tai pašā tekstā Mat. VI, 5; 97 – : .. *saku jums, ka viņi savu algu (jav) dabū.*)

Savukārt – rakstīts *ka*, kur vajadzīgs apstākļa vārds *kā*:

Pamācieties no tām puķēm us tīruma, ka tās aug: – viņas ne strādā, ne dz vērp. Mat. VI, 28; 99

Kļūdainās rakstības ir mazāk nekā pareizās. Šķiet, ka **nolūka** palīgteikumu ievadījumā *kā* ir mērķtiecīgi izvēlēts (6 gadījumos no 9, vienā piemērā ir saiklis *lai*), varbūt lai atšķirtu no 17. gs. it bieži lietotā relatīvā saikļa *ka* nolūka palīgteikumos [11]. Reitera tekstā nolūka apstākļa palīgteikums vairākkārt (3 piemēros)

nošķirts atsevišķā teksta vienībā – iespējams, lai uzsvētu darbības nolūka, mērķa nozīmīgumu –

Bet, kad tu nabagus mielo, laiņ nēzina tā krēisa, ko tā laba dara, kā tava nabaga mielošana slēpēna var būt. Mat. VI, 3, 4; 95

Bezsaikļa saistījums Reitera tekstam nav raksturīgs. Līdzīgi kā novēršot teikuma locekļu elipsi, tā arī salikta teikuma daļu sintaktisko attieksmju izpaušmei gramatiski korekti ir izmantoti saistītārvārdi – kā tikko redzējam analizē. Taču ir arī divas bezsaikļu konstrukciju grupas.

Pirmkārt. **Jauktā saliktā** teikumā starp daļu grupām var būt paskaidrojuma attieksmes, kur kāds konkrēts saiklis arī īsti neieder –

Un būs notikt: viss, kas tā Kunga (Jēzu Krista) vārdu piesauks, tas taps atpēstis. Joēla gr. II, 32; 107

Šādu bezsaikļa saistījumu nošķiršanai, varbūt uzsvēršanai, Reiters izmanto **kolu** vai **semikolu** parastās slīpsvītras vietā. Pa kādam piemēram bezsaikļa saistījumā ir vienojuma, objekta, cēloņa, rezultāta attieksmes – kopā 7 jauktos saliktos teikumus.

Otrkārt. Parasti teikumā bez saikļa ir iesaistīta tiešā runa –

Jūs ēset dzirdēiši, ka sacīts ir: töv būs mīlēt savu draugu un savu ienaidnieka ienīdēt. Mat. V, 43; 95

Reitera tulkotais teksts jau īsteni gandrīz viss ir tiešā runa, bet teikumā ir dažādi varianti piebildes un tiešās runas saistījumā.

Ja piebildē runātājs ir 1. persona – *es saku tev, es saku jums*, tad saikļa lietojums atkarīgs no runas darbības personas: ja tā ir runā pieminētā 3. persona, tad biežāk ir saiklis *ka* vai *kā*, veidojot papildinātāja palīgteikumu, sava veida netiešo runu –

Patiesi ēs saku jums, kā viņi savu algu (tā) jav dabū. Mat. VI, 16; 97

Ja runā ir tieša vēršanās pie 2. personas, tad parasti saikļa nav –

Patiesi ēs saku töv, tu no turanēs nēisiesi, līdz tu to pēdigu artaugu atdosi. Mat. V, 26; 93

Ja piebildē ir bezpersonas forma – ciešamā kārtā *ir sacīts, ir dzirdēts* vai daļēji lokāmais divdabis *sacīdams*, tad saikļa nav –

Tas galavārds no visa ir dzirdēts: dieva bīsties un viņa bauslus turi! Zāl. spr. XII, 13; 87

Ir dažas konstrukcijas, kur piebilde ar divdabi *sacīdams* nošķirta ar punktu (“Tulkojuma paraugā” – kols), ja seko tiešā runa ar vairākām teksta vienībām –

Un, atdarijs savu muti, mācija tos, sacīdams: Svēti (ir) tie nabagi garā, (aisto) viņo ir tā dēbēso ķēniņa valstība. [Seko Kalna sprediķis.] Mat. V, 2, 3; 89

Saikļa un bezsaikļa konstrukcijas nošķirumu, tiešās un netiešās runas nošķirumu balsta citrunas verba forma: netiešajā runā (saikļa palīgteikumā) Reitera nekad nelieto pavēles izteiksmi – tātad rīkojas tā, kā to prasa arī mūsdienu latviešu literārās valodas norma.

Sekundārās predikatīvās konstrukcijas

Salikta teikuma komponents, visbiežāk palīgteikums, kura pamatā ir primāri predikatīvi sakari, var būt sinonīms divdabja konstrukcijai (parasti – divdabja teicienam) vai nenoteiksmes konstrukcijai, vai verbālsubstantīvam, kura pamatā ir sekundāri predikatīvi sakari. Reitera tekstā šāda sinonīmija ir veiksmīgi izmantota. Piemēram, tipiskāko adverbiālo attieksmju – laika attieksmju – izteikšanai Reitera veido gan laika apstākļa palīgteikumus ar piemērotiem ievadītājpārdiem (*kad, kamēr, iekam, līdz*), gan arī divdabja teicienu ar daļēji lokāmo divdabi (-dams) vai pagātnes lokāmo divdabi (-is) –

Bēt, rēdzēdams (Jēzus) tos ļaudis, kāpē viņš ūs kalna, un (kad) viņš apsēdās, nācē viņa mācīkli pie viņa. Un, atdarijs savu muti, mācija tos, sacīdams. Mat. V, 1, 2; 89

Skaitliskā attiecība: 14 laika apstākļa palīgteikumi, 11 divdabja konstrukcijas ar laika nozīmi.

Ne tik produktīvi ir divdabja teicieni ar citu semantiku.

Nolūka attieksmes –

.. nēdaret, (gribedami) ... rēdzēti tapt. Mat. VI, 1; 95

Nosacījuma attieksmes –

No kā sōv noturēdamies, jūs laba darīsīt. Apust. XV, 29; 87.

Pieļāvuma attieksmes –

.. jūs, launi būdami, zinat dāvanas dot .. Mat. VII, 11; 103.

Vairāk piemēru ir veida attieksmju izteikšanai ar divdabja teicienu – 3 (tikpat ir arī veida apstākļa palīgteikumu) –

.. es .. kalpotu, ticēdams .. (rakstem), .. Cēribu turēdams ūs deeva .. Apust. XXIV, 14, 15; 107

Tikko citētajos piemēros sekundāri predikatīvās konstrukcijas raksturo darbību, ko veic darbības vārda personas formas (finītās formas) darītājs, tātad sekundārā un primārā predikācija ir savā veidā paralēla. Reiters retumis veido sekundāro predikāciju **ar atkarīgajiem locījumiem – ar akuzatīvu** konstrukcijas pamatā –

Un ko jūs nēgribat sōv notiekam, otriem nēdariet. Apust. XV, 29; 87

Te norises subjekts akuzatīvā saistīts ar norises verbu nelokāmā divdabja formā.

Var būt formu atbilstībā darītājs akuzatīvā un darbības sekundārais predikāts lokāmā divdabja akuzatīvā –

Bēt tu gavēdams svaidi tavu galvu, mazgā tavu vaigu, kā tōvi gavošu ['gavējošu' – M. B.] nērēdz tie cilveki, bēt tavs tēvs slēpēn. Mat. VI, 17, 18; 97, 99

Reitera tekstā te salikts pakārtots teikums ar 2 komponentiem. 1988. gada izdevumā – salikts teikums ar 4 komponentiem –

Bet kad tu gavē, svaidi savu galvu un mazgā savu vaigu, ka tu nerādies ļaudīm kā gavētājs, bet savam tēvam, kas redz slepenībā.

Palīgteikumam, kura pamatā ir primārā predikācija, sinonīma var būt **nenoteiksmes konstrukcija**, kas ietver sevī sekundāru predikativitāti. Salīdzināsim –

Reiters: Bēt ēs saku jums, tam launam preti nēstāvēt. Mat. V, 39; 93

Gliks (1685. g. izd.): Bet es sakku jums, ka jums ne buhs pretti stahweht tam launam ..

Objekta nenoteiksmes konstrukcijā Reiters dažkārt iesaista arī darītāja vārdu akuzatīvā –

.. kas savu sievu atlaiž .., tas dara viņu maukot. Mat. V,

32; 93

.. *viņš [Dievs – M. B.] savu sauli liek ūsiet par slimem [‘launiem’ – K. K.] un par labem* .. Mat. V, 45; 95

Laika gaitā ir mainījies pārvaldījums verbam *likt*: Reitera raksta akuzatīvu – *sauli liek ūsiet*, tāpat arī Gliks: *liek sauli uzlēkt* (1825. g. izd., 1174. lpp.); 1988. g. izdevumā – datīvs: *liek saulei uzlēkt*. Senākā datīva galotne *-i* Reitera tekstā nav raksturīga. Dažā teikumā (3 piemēros) nenoteiksmes konstrukcija nošķirta savrupinājumā ar kādiem izcēluma vārdiem, kas mudina domāt par primāru predikatīvu konstrukciju, tātad salikta teikuma daļu ar nesadalītu gramatisko centru –

Neņset nevienam neņieka parādā, kā to – sövi viens otru mīlēties. Pāv. vēst. r. XIII, 8; 105.

17. gs. tekstos verbāla **vienkopas** konstrukcija ar infinitīvu gramatiskajā centrā nav bieži sastopama [12]. Arī A. Holvuts palīgteikumu ar infinitīvu centrā atzīst par latviešu valodas jauninājumu. [13] Tāpēc ir interesanti vērot šīs mūsdienās parastās konstrukcijas (piem., *Es zinu, ko darīt*) veidošanās procesu.

Subjekta nenoteiksme Reitera tekstā ir produktīvāka. Tā papildina ne tikai veclatviešu tekstos bieži lietotos modālos verbus *gribēt, varēt*, kuri Reitera tulkojumā ir salīdzinoši reti izmantoti, bet arī dažādas citas leksēmas, kas izsaka attieksmi pret nenoteiksmes verba darbību – *pieminēt, pielūkot, lūkoties, zināt, nākt, nenākt, šķist, tikt, patīkties, mīlēt* –

Piemīni to septītu dienu svētīt. 2. Moz. XX, 8, 85

Bēt iekš es ticis esmu, tīru zinašanu turēt .. Apust. XXIV, 16; 107

.. *tiem mīlis iekš skolām un ielu stūrīm pātarus skaitīt* .. Mat. VI, 5; 97

Interesants, formu atbilstībā korekti veidots ir teikums ar subjekta nenoteiksmi un no tās atkarīgu sekundāri predikatīvu konstrukciju ar lietvārda un īpašības vārda ģenitīvu pie noliegta modālā verba –

nežd caur tavas galvas töv būs zvērēt, (aisto) tu nevari viena mata balta, nežd meļla padarīt. Mat. V, 36; 93

Savam laikam raksturīga ir ciešamās kārtas konstrukcija ar modālu verbu personas formā *var* un palīgdarbības vārdu *tapt* nenoteiksmē –

Pilis, ūs kalna ūsčelta, nevar apslēpta tapt. Mat. V, 14; 89

Ir arī daži neveikli, latviešu valodas struktūrai neatbilstoši teikumi ar divdabja un nenoteiksmes konstrukcijām –

(Aisto) viņi savus vaigus apgāni, kā viņi no tiem cilvēkiem gavēdami var redzēti tapt. Mat. VI, 16; 97

Potenciālu predikatīvātī ietver ne tikai darbības vārda nepersonas formas, bet arī verbālsubstantīvi – lietvārdi, kas darināti no darbības vārdiem un saglabā darbības un darītāja semantiku:

atriebējs – kas atriebj; *ienīdētājs* – kas ienīst; tāpat *mīlētājs*, *bauslu turētājs*, *miera darītājs*, *klauvētājs*, *gājējs*.

Teikumā –

(Aisto) es (esmu) tas kungs, tavs dievs, atriebejs, apmēklēdams tēva noziegumus pie bērņem, pie trešiem un pie cērtortiem, manis ienīdētajiem. Un daru žēlētību tūkstošiem, manis mīlētajem un manu bauslu turetajiem. 2. Moz. XX, 56; 85
Reiters ar darītārvārdiem **pielikuma** funkcijā veido vienu vienkāršu teikumu, kur Glikam un vēlākajiem redīgētājiem ir 3–5 salikta teikuma komponenti –

1988. g. izd.: .. *Es tas Kungs, tavs Dievs, esmu taisnīgs Dievs, kas tēvu grēkus pie bērņiem piemeklē līdz trešam un ceturta augumam tiem, kas Mani ienīst, Un dara žēlastību līdz tūkstošajam augumam tiem, kas Mani mīl un tur manus baušļus.*

Palīgteikuma un predikatīva darītārvārda sinonīmiju Reiters izmanto viena veida teikuma konstrukciju variēšanai –

(Aisto) ikviens, kas prasa, dabū, un, kas meklē, atrod, un tam klauestajam taps atvērts. Mat. VII, 8; 101

1988. g. izd.: *Jo ikviens, kas lūdz, dabū, un, kas meklē, aros, un tam, kas klauzina, taps atvērts.*

III. Vārdu pakārtojums

Sintaktiskās attieksmes starp vārdiem var izteikt ar vārdu formu atbilstību, saistītārvārdiem, ar vārdu novietojumu, runā –

arī ar runas melodiju un pauzēm. Valodas vēsturiskās attīstības gaitā šo līdzekļu īpatsvars var mainīties.

Saskaņojums

Saskaņojumā Reiters ievēro pilnu formu atbilstību – dzimtē, skaitlī, locījumā – gan atributīvo, gan apozitīvo, gan predikatīvo attieksmju izteikšanai –

(Aisto) ēs (esmu) tas kungs, tavs dievs, atriebejs, apmeklēdams tēva noziegumus pie bērņem, pie trešiem un pie četortiem, manis ienīdētajiem. 2. Moz. XX, 5; 85

Piemērā redzam vietniekvārdu, lietvārdu, divdabja, skaitļa vārdu saskaņojumu ar lietvārdiem. Tāpat atbilstoši saskaņots īpašības vārds ar lietvārdu –

Tā ikviens labs koks labus augļus dara. Mat. VII, 17; 103

Saskaņojums pilnā mērā realizēts arī sekundāri predikatīvās konstrukcijās –

.. *ir dievs svētijs to dusamu dienu un to svētu dari[j]s*. 2. Moz. XX, 11; 85

.. *jūs, ļauni būdami, zināt labas dāvanas dot* .. Mat. VII, 11; 103.

Īpašības vārda **noteikto galotni** Reitera tekstā atrodam ļoti reti – tā lietota saskaņojumā, ja īpašības vārds ir vispārākajā pakāpē:

.. *nēviens (tas visumazākais) rakstins jēb (raksta) dūrumins .., vienu no tiem visumazākajam bauslim* .. Mat. V, 18, 19; 91

Noteiktā galotne ir substantivējumā *priekšajie* ('senči', 1988. g. izd. – *vecie, vecajie*) –

Jūs ešet dzirdēši, ka tiem priekšajam ir sacīts .. Mat. V, 21; 91

Noteikto galotni redzam apzīmētāju savrupinājumā –

.. *nomirušo augšamceļšanos būs būt, to taisno, kā ir nētaisno*. Apust. XXIV, 15; 107.

Citkārt Reiters izvēlas īpašības vārda (resp. kārtas skaitļa vārda, lokāmā divdabja) nenoteikto galotni arī tad, ja īpašība izcelta –

.. *kas tōv sit ūs laba vaiga (pusēs), tam gries ar to otru*. Mat. V, 39; 93

Varētu domāt, ka noteiktā galotne nav redzama rakstības trūkuma dēļ, jo galotnē garumzīme ir retums, tomēr nenoteiktā galotne ir redzama arī tais formās, kur rakstība to neslēpj –

leeita caur tiem šaurim vārtim. Mat. VII, 13; 103

..ņētopet kā tie ņeganti acukalpi. Mat. VI, 16; 97

Piemīni to septitu dienu svētīt. 2. Moz. XX, 8; 85

Skaitļa vārdu saskaņojumā Reiters izmanto divskaitli –

Sēši dieni strādā un dari visu tavu darbu. 2. Moz. XX, 9; 85

.. *kas tōv spiež (pie) vienas jūdzis, eij ar to divi*. Mat. V 41; 95

Vietniekvārda saskaņojumā vērojami vairāki varianti – ne tik daudz locījumu formu kā vietniekvārdu semantisko grupu izvēlē.

Visbiežāk lietots **norādāmais vietniekvārds** *tas* – parasti artikula funkcijā. *Tas* ir visspilgtākais gramatiskais ģermānisms Reitera tekstā. Protams, ir vietniekvārds *tas* arī tiešajā funkcijā, piemēram, salikta pakārtota teikuma daļu korelatīvā saistīšanā –

Jē tā gaisma, kas iekš tōvim, tumsiba (ir) ..? Mat. VI, 23; 99

Kas viņa bausli tur, tas paliek iekš viņa .. Jāņa 1. vēst. III, 24; 87

Retumis norādāmo vietniekvārdu *tas* varētu ņemt par labu nominālās vārdkopās pazīmes izcēlumam –

Bēt, kad tu nabagus mielo, laiņ ņezina tā kreisa, ko tā laba dara .. Mat. VI, 3; 95

Skaitļa vārds *viens* nenoteiktā vietniekvārda funkcijā, ko arī uzlūkojam par ģermānismu, Reitera tekstā ir retums –

.. to gribu eš līdženāt vienam gudram vīram ..

Un ikviens .. būs līdzinats vienam trakam vīram .. Mat. VII, 24,26, 105

Visbiežāk ar vārdu *viens* tiek kas skaitīts, to pretstatot kam citam –

Un, kas tōv spiež (pie) vienas jūdzis, eij ar to divi. Mat. V, 41; 95

Ņēviens ņevar divim kungim kalpot. Aba viņš to vienu

ienīdēs un to otru mīlēš, abe to vienu viņš paturēs un to otru apsmies. Mat. VI, 24; 99

Reiters labprāt izmanto izcēlumam citus vietniekvārdus, it īpaši *viss*, *šis*, *ikviens*, arī blīvījumā *viss šis*, *tas viss* –

Aisto visu šo tie pagāni mēklē. Aisto jūso tēvs debesīs zina, ka jums tā visa vajaga ir. Mat. VI, 32; 101

.. (tad) *visas tavas miesas gaišas būs*.

.. (tad) *visas tavas miesas tumšas būs*. Mat. VI, 22, 23; 99

.. *issatrūkās tie ļaudis par šo viņa mācību*. Mat. VII, 28; 105

Vienā teikumā vietniekvārds *viņš* izmantots vecākajā – norādāmā vietniekvārda [14] – funkcijā –

Daudz[i] sacīs ūs manis iekš viņas dienas: Kungs, kungs .. Mat. VII, 22; 103

Piederības vietniekvārdu *mans*, *tavs*, *savs* izvēlē Reiters īsti nevar izšķirties starp *tavs* vai *savs* attiecinājumu uz otru personu. Ir latviešu valodai atbilstoša izvēle –

Jē tapēc tu savu dāvanu ņēs ūs altāra un tur atsmīnīs, ka tavam brālam ir kas prēti tōv .. Mat. V, 23; 91,

un ir arī vārdu savienojumi, kur latviešu valodā vairāk iederētos vietniekvārds *savs* nekā vācu valodai atbilstošais vietniekvārds *tavs* –

Bēt tu, kad (tu) pātarus skaiti, ieēij iekš tava kambara un, tavas durīs aisslēdzēs, lūdzies tava tēva slēpēn. Mat. VI, 6; 97

Vietniekvārds *mans* lietots īstajā vietā –

.. *kas šos manus vārdus dzird* .. Mat. VII, 26; 105

.. *kas dara mana tēva prātu dēbēsīs*. Mat. VII, 21; 103

Pārvaldījums

Vietniekvārdi ģenitīvā – tātad pārvaldījumā – *mūsu*, *jūsu*, *viņa* piederības izteikšanai ir vairāk atšķirīgi formas ziņā. Saskaņojumā ar lokāmu formu ir tikai trīs piemēri: *mūsus parādus*, *mūsīm parādniekim*, *jūsa tēva*. Pirmie divi ir tēvreižu krājumā “Oratio Dominica ..” (1. izd. 1662. g.) –

Un peedod mumš muusuš paraduš ka māš peedodam muušīm paradneekim.

“Tulkojuma paraugā”, kas iespiests 1675. gadā, teksts ir

labots –

Un pamēt mums mūsu parādus, kā mēs pamētam savim parādniekim. Mat. VI, 12; 97

Saskaņojums *jūsa tēva* ir viens (vienīgais tāds) no formas variantiem – *jūso tēvs, jūs tēvs, jūsu tēvs* –

Tā lai atspīd jūso gaisma priekš tiem cilvēkiem, kā tie jūsu krāsnus darbus rēdz un tēic jūso Tēvu iekš dēbēsim. Mat. V, 16; 91

Visbiežāk lietota forma *jūso* (13 reizes), tad *jūs* (3), *jūsu* (2); formas *mūso* – 2 reizes (tikai tēvreizē OD), *mūsu* (3), *viņo* (3). Trešajai personai atbilstošās formas parasti variētas dzimtē un skaitlī pēc satura prasības –

viņa bausli (Jāņa 1. vēst. III, 23; 87), *viņas kritiens* (Mat. VII, 27; 105), *no viņu augļiem* (Mat. VII, 20; 103).

Daudzskaitļa ģenitīva formas ar galotni *-o* 16.–17. gs. veclatviešu tekstos ir bieži lietotas – it kā ar nolūku atšķirt lietvārda daudzskaitļa ģenitīvu no vienskaitļa akuzatīva. Reiters nav konsekvents šo formu izvēlē, arī lietvārdu daudzskaitļa ģenitīvs rakstīts gan ar *-o*, gan *-u*. Pat tulkojuma vienā lapaspusē ir vienas leksēmas paralēlformas –

Svēti (ir) tie nabagi garā, (aisto) viņo ir tā dēbēso kēnina valstība. Mat. V, 3; 89

Svēti (ir) tie nopulgati tās taisnības pēc, (aisto) viņo (ir) tā dēbēsu kēnina valstība. Mat. V, 10; 89

Pārsvārā lietota jaunākā galotne *-u*, it sevišķi nominālās vārdkopās ar zināmu terminu raksturu –

rakstu mācītaji (Mat. VII, 29; 105), *bauslu turētaji* (2. Moz. XX, 6; 85), *sakamu vārdu grāmata* Zāl. sak. IX, 107, un arī stilistiskos spēcīnājumos –

Tā gudru gudriba (ir) savu ceļu saprast, un to traku trakiba (ir) vilšana. Zāl. sak. XIV, 8; 107.

Viens **no tiešā un netiešā pārvaldījuma sinonīmijas** gadījumiem un līdz ar to izvēles iespējām Reitera tekstā ir lokatīva vai prepozicionāla savienojuma **iekš + ģenitīvs** resp. **datīvs daudzskaitlī** lietošana adverbīālo sakaru izpausmē –

Bēt kas dara mana tēva prātu dēbēsīs. Mat. VII, 21; 103

.. *jums daudz maksas (ir) iekš dēbesim*. Mat. V, 12; 89

Vietas raksturošanai Reiters visbiežāk izvēlas prepozicionālo savienojumu –

.. *kas iekš tavim vārtim (dzīvo)*. 2. Moz. XX, 10; 85

Töv nebūs söv elka darīt, ne dz visadu ģīmi (tā), kas iekš dēbesim augšā, un (tā), kas iekš zemes apakšā, un (tā), kas iekš ūdens apakš zemes. 2. Moz. XX, 4; 85

Arī laika attieksmēm atrodam prepozicionālo savienojumu –

.. *tas kungs .. atdusejās iekš tās septītas dienas* .. 2. Moz. XX, 11; 85,

tāpat kādu stāvokli raksturojot –

.. *ne Zalmanis iekš visa sava goda tā aptērpts ir bijis* .. Mat. VI, 29; 99

K. Karulis šo konstrukciju biežo lietojumu skaidro ar Reitera vēlmi tulkot Bībeli iespējami tuvu oriģinālam, lai “precīzāk vārdu pa vārdam tulkotu grieķu vai latīņu valodas tekstu”. [15] Tā tas varētu būt. Taču Reiters atzīst arī lokatīvu – gan vietas nozīmē verbālā pakārtojumā:

Uslūkojaties us tiem putnim padēbesīs, (aisto) tie ne sē, ne dz plau, ne dz save d šķūnos .. Mat. VI, 26; 99, gan arī attieksmes lokatīvu nominālās vārdkopās –

Svēti (ir) tie nabagi garā ..

Svēti (ir) tie šķīsti sirdī .. Mat. V, 3, 8; 89

Lokatīvs ir arī izteicējā –

.. *tas būs parādā ūs tās ellēs uguns*. Mat. V, 22; 91

Nešeset ne vienam neņieka parādā .. Pāv. vēst. r. XIII, 8; 105.

Varbūt tā ir tīrā nejaušība, bet pamanīju, ka lokatīva konstrukcija vairāk atrodama tulkojuma pēdējās lappusēs. Nominālo atributīvo vārdkopu *tēvu iekš dēbesim* (Mat. V, 16; 91; *tēva iekš dēbesim* Mat. VI, 1; 95) nomaina vārdkopa ar vietas ģenitīvu atribūta funkcijā – *jūso dēbesu tēvs* (Mat. VI, 26; 99), tad nomināla vārdkopa ar atributīvu lokatīvu – *jūso tēvs dēbesīs* (Mat. VI, 32; 101; Mat. VII, 11; 103).

Līdzīgi kā sekundāri predikatīvas konstrukcijas (ar divdabi, nenoteiksmi, verbāls substantīvu) ir sinonīmas primāri

predikatīviem saistījumiem saliktā teikumā (sk. iepriekš), tā arī pārvaldījuma – pakārtojuma – konstrukcija var būt sinonīma palīgteikumam. Tēvreižu krājumā “Oratio Dominica” latviešu teksts sākas ar saliktu pakārtotu teikumu, kam apzīmētāja palīgteikums –

Muso Tāwβ, kaβ eeksch dābbāsim (38. lpp.) droši vien pēc analogijas ar latīņu valodu –

Pater noster, qui es in coelis (28. lpp.).

Pēc teksta grafiskā izkārtojuma (arī nezinot visas 40 krājuma valodas) var spriest, ka lielākajā daļā valodu paraugu tēvreizes uzrunā ir salikts teikums, arī vācu valodā –

Unser Vater der du bist im Himmel (30. lpp.)

Izņēmums šķiet dāņu valoda ar netieši pārvaldītu apzīmētāju vienkāršā teikumā –

Oor Fader i Himmel (31. lpp.) –

gluži kā mūsdienu latviešu valodā – *mūsu Tēvs debesīs* ..

Reiters gan tēvreizē arī Mateja evaņģēlijā no latviešu valodai svešādā palīgteikuma neatsakās, tikai papildina gramatisko struktūru –

Mūso tēvs, kas (tu esi) iekš dabēsim .. Mat. VI, 9; 97.

Iespējams, viņš nav gribējis pārāk attālināties no agrākajiem tulkojumiem, piemēram, katoļu katehisma (1585) teksta –

Thews mues, katters tu es exan debbes ..

vai vēl senākajām tēvreizēm – Bruno (16. gs. 20. gadi) –

Tewes muss kas tu esi exca(n) debbesiss;

Hāzentētera (1550) –

Tābes mus, ka tu es eekschkan debbessis .. [16]

Luterāņu katehismā (1586) apzīmētājs izteikts ar prepozicionālu savienojumu – *Muße Thews exkan to Debbes*,

līdzīgi arī luterāņa G. Manceļa darbā “Vade mecum” (1631)

Musso Thāws eekschan Dābbessu.

E. Gliks (1685) izvēlējies atributīvo lokatīvu, kas labi iederas latviešu valodā –

Muhso Tehws Debbešis ..

Tā arī vēlākajos tēvreizes luterāņu izdevumos ir tiešais

pārvaldījums – atributīvais lokatīvs: *Mūsu Tēvs debesīs!*

Interesanti atzīmēt, ka latgaliešu – katoļu – pirmajā evaņģēliju krājumā “Evangēlija toto anno. 1753” tēvreizes ievada teikumā saglabāts palīgteikums –

Taws myusu, kotrys essi Debessis (2004. g. izd. 102. lpp.), un tāda šī lūgsna Latgalē skan vēl šobrīd. Kurzemes katoļi (Alsungā) lūdz –

Tēvs mūs, kas Tu esi debesīs!

2005. gada 24. aprīlī pāvesta Benedikta XVI iesvētīšanas dievkalpojuma tulkojumā skanēja variants ar palīgteikumu, bez personas vietniekvārda –

Tēvs mūsu, kas esi debesīs!

Var gadīties, ka Reitera izvēlētais katoļu, nevis luterāņu tēvreizes teksta variants ir liecinājums viņa paša svārstībām starp luterāņu un katoļu konfesijām: 1656.–1664. g. Reitera ir luterāņu mācītājs Raunā un arī Dzērbenē; 1665. gadā Jelgavā pāriet katoļticībā, dodas uz Romu un lūdz pāvestu atļaut dievkalpojumus vadīt latviešu valodā. Pāvests Aleksandrs VII pieņem Reiteru ar cieņu kā godājamu literātu, bet atļauju kalpot latviski nedod. [17] 1675. gadā Zviedrijas karalis Kārlis XI atjauno Reitera luterāņu mācītāja tiesības. [18]

Tiktāl par tēvreizi. Taču tālākajā Mateja evaņģēlija un Bībeles citu fragmentu tekstā postpozitīvs pārvaldīts apzīmētājs ar adverbiālu nozīmes niansi ir izmantots ne vienu reizi vien –

.. *gals tā bausla ir milēstība is tīras sirds* .. Pāv. 1. vēst. T. I, 5; 107

Pamācaties no tām puķēm us tīruma ..

.. *jē to zāli virs tīruma* .. dievs tā aptērp .. Mat. VI, 28, 30; 99
Vēl piemēri: *Tas galavārds no visa ir dzirdēts* .. Zāl. spr. XII, 13; 87

.. *tā viņi ir nopulgajši tos profetus priekš jūs[u]*. Mat. V, 12; 89

1988. g. Bībeles izdevumā Reitera vienkāršā teikuma vietā ir salikts pakārtots teikums ar apzīmētāja palīgteikumu –

.. *tā tie vajājuši praviešus, kas priekš jums bija*.

Pārvaldījumā realizējas visu atkarīgo locījumu, kā arī

prievārdu un pusprievārdu saistījumi, tāpēc valodas dinamiskajiem procesiem pārvaldījumā ir daudzveidīgas iespējas izpausties. Piemēram, Reitera savā tulkojumā ir izmantoti prievārdus *apakš, ar, bez, caur, iekš, is, no, par, pēc, pie, pret, priekš, ūs, virs*, pusprievārdus *pāri, cauri, pretī, priekšā*, katru ar mūsdienu latviešu valodā parastu vai atšķirīgu locījumu. Latviešu valodā neiespējamu pārvaldījumu Reitera tekstā nav. Pārvaldījuma konstrukciju izpēte varētu būt ļoti noderīgs darbs, bet ir pārāk apjomīgs šim rakstam.

Piekļāvumā Reitera tekstā pakārtots apstākļa vārds un jau aplūkotā nenoteiksme. Apstākļa vārda saistījumi ir vairāki.

1. Ar apstākļa vārdu uzsver darbības vārda perfektivitāti, it īpaši pavēles izteiksmē –

Bē, jē tava laba acis tōvi apgrēcinās, vēlc viņu āra un mēt no sōvin. Mat. V, 29; 93

.. *mēt viņu nost.* Mat. V, 30; 93

.. *pamēt tur tavu dāvanu .. un eij nost ..* Mat. V, 24; 91

2. Ap apstākļa vārdu spēcina vietas un mēra raksturojumu –

.. *kas iekš dēbesim augšā, un (tā), kas iekš zemes apakšā ..*

2. Moz. XX, 4; 85

Nēg ēset jūs vairak augstaki pār tiem? Mat. VI, 26; 99

.. *nēg daudz vairak jūs, masticigi?* Mat. VI, 30; 99

3. Mūsdienās svešādaļs apstākļa vārds *slepen* (ME III 926) var izteikt darbības veidu –

kā tōvi gavošu nērdz tie cilveki, bēt tavš tēvs slepen. Un tavš tēvs, lūkodamies slepen, atdos tōv iekš gaismas. Mat. VI, 18; 99; un tas var būt arī saistītārvārds pārvaldījumā –

.. *ieij iekš tava kambara un, tavas durvis aisslēdzes, lūdzies tava tēva slepen.* Mat. VI, 6; 97

4. Atributīvi lietots apstākļa vārds pakārtojas verbālsubstantīvam –

.. *un daudz ir caur tiem cauri gājeju.* Mat. VII, 13; 103

5. Lielākā daļa apstākļa vārdu piekļaujas verbam un izsaka darbības veidu –

.. *vientiesigi (zemīgi) staigāt ar tavu dievu.* Miha VI, 8; 87

.. *tu ne**būsi** viltīgi zvērāt ..* Mat. V, 33; 93

Retāk ar apstākļa vārdu izsaka darbības vietu –
tad pamēt tur tavu dāvanu .. Mat. V, 24; 91
 vai cēloni –

Tā tapēc jūs lūdzaties. Mat. VI, 9; 97

Laika attieksmes bieži izpaužas ne tikai vārdkopas – divu vārdu – pakārtojumā, bet tās izmantotas domas plašākai virzībai – divu vai vairāku norišu secības kontrastainam izcēlumam –

Acukalps, ismēt papriekšu to balki is tavas acis un tad pielūko to skabargu no tava brāļa acis isvilkt! Mat. VII, 5; 101

.. *papriekšu salīdzinies ar to savu brāli un tad nākdams atņēs tavu dāvanu.* Mat. V, 24; 91

.. [zāle – M. B.] *šodien ir un rītu iekš cepla iemēsta top ..*
 Mat. VI, 30; 99

IV. Vārdu secība

Vārdu novietojums teikumā var būt gramatisko attieksmju izteikšanas līdzeklis, kā arī stila veidošanas līdzeklis. Veclatviešu tekstos – tulkojumos – vārdu novietojums bez tam ir viens no oriģinālvalodas interferences pakāpes rādītājiem. Reitera tekstu vērtējumos svarīgākie varētu būt pēdējie divi aspekti, jo tekstā nesaskatīju nevienu tādu konstrukciju, kur teksts būtu nesaprotams vai pārprotams gramatiski aplama vārdu novietojuma dēļ vai arī kur vārdu secības maiņa varētu veidot atšķirīgu gramatisku konstrukciju un citādi izprotamu tekstu kā, piemēram –

Pasniedz man piena krūzi! ('Lūdzu krūzi!')

Pasniedz man krūzi piena! ('Lūdzu pienu!')

vai arī –

Līdz stacijai ir pieci kilometri – (tieši tik)

Līdz stacijai ir kilometri pieci – (apmēram tik)

Tulkojuma oriģinālvalodas vai vācu valodas ietekme vārdu secībā parasti izpaužas atributīvā ģenitīva inversijā un darbības vārda analītisko formu komponentu novietojumā, it sevišķi saliktā teikumā.

Reitera tekstā saskatīju 6 atributīvā ģenitīva inversijas piemērus, tas ir, apmēram 10% no atbilstošajām nominālajām vārdkopām, turklāt ir saturā analogi piemēri arī ar latvisku vārdu secību –

Töv nēbūs to vārdu tā kunga, tava dieva, veļti minēt ..

2. Moz. XX, 7; 85

.. kas tā kunga (Jēzu Krista) vārdu piesauks .. Joēla gr. II, 32; 107

Iekš tās pirmas sūtītas grāmatas tā S. Jana. 87

Iekš tās Zalmana sprediķa grāmatas. 87

Postpozīcijā ir **tikai piederības** ģenitīvs. Citu semantisko grupu apzīmētāji novietoti prepozitīvi, piemēram, **īpašības** ģenitīvs –

Bet sargaties par tiem viltu profetim .. Mat. VII, 15; 103,
tāpat subjekta ģenitīvs –

.. nomirušo augšamceļšanos būs būt, to taisno, kā ir ņetaisno. Apust. XXIV, 15; 107

Šai teikumā postpozīcijā ir savrupināti saskaņoti apzīmētāji – *taisno, kā arī netaisno nomirušo*.

Interesanti atzīmēt, ka savrupinājums te izcelts ne tikai ar distantu novietojumu, bet arī ar pieturzīmi – slīpsvītru.

Reitera tekstā visai produktīvs ir atributīvs **objekta** ģenitīvs pie verbālsubstantīviem, un tas konsekventi novietots apzīmējamā vārda priekšā –

Svēti (ir) tie miera daritaji .. Mat. V, 9; 89

Atkāpjaties no manis, jūs launa daritaji! Mat. VII, 23; 103

(Aisto) viņš tos mācīja .. nē kā tie rakstu mācītaji. Mat. VII, 29; 105

kā tava nabaga mielošana slēpeņa var būt .. Mat. VI, 4; 95

Darbības vārda analītisko formu komponentu novietojumā Reiters nav konsekvents. Ciešamās kārtas formās palīgdarbības vārds lielāko tiesu ir novietots teikuma resp. teikuma daļas beigās –

Jūs ēset dzirdēiši, ka sacīts ir .. Mat. V, 38; 93

.. nēkā visas tavas miesas iekš ēlles mēstas top. Mat. V, 30;

Tas tā varētu būt vācu valodas ietekmē, taču analogos palīgteikumos ir arī prepozitīvs palīgverbs –

Jūs ęset dzirdęši, ka tiem priekšajem ir sacīts .. Mat. V, 21;
91

.. (aisto) *viņi klūs piepilditi*. Mat. V, 6; 89

Līdzīgi novietojuma varianti ir saitiņai –

.. *ka tavas dienas garas top* .. 2. Moz. XX, 12; 85

.. *kas labs ir* .. Miha. VI, 8; 87

un –

.. *laij tas ir labs, lai tas ir ļauns*. Zāl. spr. XII, 14; 89

Ēs ticu, ka Jēzus Kristus ir dieva dēls. Act. VIII, 37; 107

Stilistikam izcēlumam noder atsevišķu teikuma locekļu vai to grupu novietojums teikuma sākumā.

Latviešu valodā teikuma priekšmeta un izteicēja novietojums būtībā ir brīvs, taču par parastāku uzskatām secību **teikuma priekšmets – izteicējs**. Tāpēc par stilistisku izcēlumu izjūtam prepozitīvu nomināla izteicēja novietojumu –

Svēti (ir) tie nabagi garā, (aisto) vino ir tā dēbēso ķēniņa valstība. Mat. V, 3; 89

Nomināla prepozitīva **piederības** konstrukcija Reitera tekstos atkārtojas vēl 3 reizes – Kalna sprediķī un tēvreizē – gan krājumā “Oratio Dominica”, gan arī Mateja evaņģēlija tekstā –

Tava jaw ir tā ķēniņa valstība .. Mat. VI, 13; 97.

Verbālo piederības konstrukciju *Tev pieder valstība* .. Reitera nemin. Verbs *piederēt* lietots vienu reizi ar nozīmi *pienākties, piederēties* –

(Aisto) *tas (pieder) visam cilvēkam*. Zāl. spr. XII, 13; 87

Dažkārt teikuma sākumā izcelts objekts –

Un par drēbēm ko jūs bēdajeties? Mat. VI, 28; 99

Bet ję to zāli virs tūruma .. dievs tā aptęrp .. Mat. VI, 30; 99

Pielikuma vieta teikumā latviešu valodā, tāpat kā daudzās citās valodās, parasti ir aiz paskaidrojamā vārda. Tā arī Reitera tekstā –

.. *kas tā Kunga (Jēzu Krista) vārdu piesauks, tas taps atpęstīts*. Joēla gr. II 32; 107

Dažkārt pielikums rakstīts distanti – ne tūlīt aiz

paskaidrojamā vārda –

Bēt tā septīta diena ir tā kunga dusama diena, tava dieva ..
2. Moz. XX, 10; 85.

Iespējamais iemesls – vēlme saglabāt skaidrāku gramatiskā centra struktūru: teikuma priekšmets, izteicējs, tad savrupinājumā pielikums. Līdzīgs iemesls varētu būt uzrunas novietojumam šķirti no atbilstošā 2. personas vietniekvārda, jo verba pozīcija varētu būt svarīgākā –

Töv ir rādīts, cilveks kas labs ir .. Miha. VI, 8; 87

Nobeigumam

Reitera Bībeles tulkojuma 15 fragmenti un tēvrižu krājuma 8 teikumi – kopā 230 (nosacīti) teksta vienības – ir 17. gs. latviešu valodas liecinājums. Tas ir līdzīgs citiem reliģiskajiem tekstiem un tomēr atšķirīgs no Reitera laikabiedru – G. Manceļa, E. Glika, G. Elgera u. c. – devuma. Reitera dzimtās latviešu valodas zināšanas noteikti ir bijis pamats latviskākai izteiksmei arī kanonisku reliģisku tekstu tulkošanā. Tikai viens piemērs. Mozus 2. grāmatas 20. nodaļā ir baušļi un to skaidrojums ar kategoriskajām vairākvārdīgajām formulām – *tev būs tā darīt un tev nebūs tā darīt*. Reitera teksts ir īsāks un skaidrāks:

Piemini to septītu dienu sveīt. Seši dieni strādā un dari visu tavu darbu, bet tā septītā diena ir tā Kunga dusama diena.

Svešāds ir vietniekvārds *tas* artikula funkcijā. Piederības konstrukcijas *tavu darbu* vietā mēs teiktu *savu darbu*, bet vārdu saistījumi *svētīt dienu; seši dieni; dari darbu; dusama diena* skan tuvi un latviski.

Skaidri un arī 21. gs. cilvēkam noderīgi padomi ir Reitera teksti, kas citos Bībeles izdevumos grūti uztverami vai nemaz nav sameklējami –

Ko jūs negribat sev notiekam, otriem nedariet!

Un ar kādu mēru jūs mēriset, ar tādu taps jums atmērits.

Mat. VII, 2

Reitera teksta gramatiskajā izveidē ir vērojamas vairākas tendences. Pirmkārt. Reiters neatzīst elipses, izlaidumus, atkāpes no gramatiskās struktūras pilna realizējuma. Par to liecina daudzi

saistītāvjārdi iekavās, ja to nav bijis oriģinālvalodā. [19] Piemēram, saitiņa parasti ir savā vietā; saliktā teikumā komponentiem ievadījumā parasti ir pakārtojuma vai sakārtojuma vārdi; nenoteiktas personas verbāliem teikumiem parasti pievienots teikuma priekšmets – *tas, tie, kādi cilvēki*. Teikuma priekšmeta vai izteicēja elipse gadās saliktos teikumos, kur virsloceklis ir lieks informatīvi –

Aisto, kas to otru mīlo, ir to bausli piepildījis. Pāv. vēst. r. XIII, 8; 105

Otrkārt. Vārdu formas, it īpaši galotnes, sintaktiskos saistījumos parasti ir pareizi izvēlētas, piemēram, darbības vārda galotne izteicējā vienmēr ir īstā atšķirībā no tādiem tekstiem kā

Saule ir nogahjis vai es nevienu wahrdu bildeja. (L. Depkina “Lettisches Wörterbuch” 2005. g. izd. 131., 107. lpp.)

Rakstības kļūdas (piem., *töv būs mīlēt savu draugu un savu ienaidnieka ienīdēt*. Mat. V, 43; 95), nekoncepcijas var skaidrot fakts, ka “Tulkojuma parauga” publicēšanas laikā Reiters jau bija zaudējis darbu Latvijā un atradās ārzemēs, tātad nevarēja pārbaudīt tipogrāfijas darbu.

Treškārt. Reitera teksts izstrādāts un piedāvāts vērtēšanai tiešām kā tulkojuma **paraugs**, jo tajā līdzīga satura izpaušmei redzam dažādus valodiskās izpaušmes variantus, piemēram, sinonīmus palīgteikumus un dīvdabja teicienus, palīgteikuma un nenoteiksmes konstrukcijas sinonīmiju, kā arī citus primārās un sekundārās predikativitātes sinonīmijas variantus. Piemēram noder jaukts salikts teikums ar dažādi veidotiem komponentiem, kam saturs ir analogs:

(Aisto) ikviens, kas prasa, dabū, un kas meklē, atrod un tam klaustajam taps atvērts. Mat. VII, 8; 101

Pirmajā virsteikumā – pilna GC realizācija: *ikviens dabū*, otrajā virsteikumā – eliptisks GC: *atrod*, trešā virsteikuma un palīgteikuma vietā (*kas klauvē, tam taps atvērts*) – viena predikatīva vienība ar verbālsubstantīvu *klauvētājam* un vienkopas konstrukciju – nesadalītu GC – *taps atvērts*.

Ceturtkārt. Vārdu un vārdformu izvēle, sintaktisko konstrukciju izveide Reiteram ir daudzveidīga, bagāta, tomēr ir atsevišķi

sintaksē nozīmīgi vārdi un vārdformas, jo Reiters nelieto. Piemēram, nav atrodama vajadzības izteiksme ar *jā-* (*jāiet, jādara*); ir tikai viens, tas pats nedrošs, atstāstījuma izteiksmes lietojums, kaut arī tekstā ir daudz netiešās runas. Nav lietots pamatojuma saiklis *jo* (tā vietā – *aizto*); nav lietota jautājamā partikula *vai* (arī saiklis *vai ne*), tās vietā partikulas *ar, arig, neg*. Nav lietots vietniekvārds *kurš*.

Piektkārt. Ja Reiteram būtu izdevies visu savu enerģiju, zināšanas, savu darbīgo mūžu veltīt latviešu valodas kopšanai, tai skaitā Bībeles tulkošanai un publicēšanai, ja mēs būtu saņēmuši ne tikai šos 15 fragmentus, bet visu Bībeli, tad latviešu literārās valodas attīstības ceļš būtu daudz taisnāks, harmoniskāks.

Pamanot un vērtējot Reitera teksta kļūdas, atcerēsimies – Glika Bībeles tulkojumu pirms publicēšanas veselās 6 nedēļas pārlūkoja īpaša Kurzemes un Vidzemes mācītāju komisija. Reiters strādāja viens, taču ir pelnījis ne mazāk cieņas un zinātnieku ievērības kā viņa laikabiedri, bet diemžēl ne darba biedri.

Avoti

Johannes Reuter. Eine Übersetzungs Probe .. Rīga, 1675. Faksimilizdevums grāmatā. – K. Karulis. *Jānis Reiters un viņa tulkojums*. Rīga, 1986. 57.–80. lpp.

Oratio Dominica XL Linguarum .. Collecte a Joh. Reuter. Rostochi, 1675 (2. izd.) Faksimiliespiedums grāmatā K. Karulis. *Jānis Reiters un viņa tulkojums*. Rīga, 1986. 25.–39. lpp.

Tas Jauns Testaments Muhsu Kunga Jesus Kristus .. Rīga, 1685; tulk. E. Gliks.

Bībele. Vecās un Jaunās Derības svēti raksti. Bībeles sabiedrība, 1988.

Evangelia toto anno. 1757. Pirmā latgaliešu grāmata. Rīga, 2004.

Atsauces

1. Karulis K. Jāņa Reitera dzīve un darbi. // *Jānis Reiters un viņa tulkojums*. Rīga, 1986. 9.–51. lpp.; Dunsdorfs E. un Jēgers B. *Jāņa Reitera dzīve avotu gaismā*. Arhīvs, 9, 1969; 45.–72. lpp.

2. Karulis K. Citētais darbs, 40. lpp.
3. Endzelīns J. *Baltu valodu skaņas un formas*. Rīga, 1948. 253. lpp., 456. š.
4. *Nīcas un Bārtas mācītāja Jāņa Langija 1685. gada latviski-vāciskā vārdnīca ar īsu latviešu gramatiku*. Rīga, 1936. 13. lpp.
5. Čigāne G. Palīgteikums "Ijaba grāmatā". // *LPA Studentu zinātniskie raksti, VII. Filoloģija*. Liepāja: LiePA, 2003. 14. lpp.
6. Endzelīns J. *Baltu valodu skaņas un formas*. Rīga, 1948. 251.–252. lpp.
7. Karulis K. Citētais darbs, 138. lpp.
8. Par divdabi ar *-ot* saistībā ar verbiem *teikties, apzināties* K. Mīlenbaha grāmatā J. Endzelīns, K. Mīlenbahs. // *Latviešu gramatika*. Rīga, 1907. 146. lpp.
9. Beitiņa M. Kā no lībiešu nomena *vajāg* radās latviešu verbs *vajadzēt*. // *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. Zin. konferences tēžu krājums. Liepāja, 1997. 7.–9. lpp.
10. Beitiņa M. Vienkopas predikatīvās vienības 17. gs. vārdnīcās. // *Linguistica Lettica*, 7. Rīga, 2000. 80.–83. lpp.
11. Miķelsone A. Saikļu lietošanas vēsturiskā attīstība latviešu rakstu valodā. Kand. disert. autoref. Rīga, 1967. 21. lpp.; *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika, II*. Rīga, 1962. 747. lpp.
12. Beitiņa M. Citētais darbs, 90., 91. lpp.; Sideļska L. Darbības vārdu nenoteiksmes sintaktiskais lietojums Zīraka gudrības grāmatas tulkojumos. Bakalaura darbs. Liepāja, 1998. 72.–78. lpp.
13. Holvoet A. Infinitival Relative Clauses in Latvian: their Structure, Development and Tendency Towards Laxicalisation. // *Linguistica Lettica*, 7. Rīga, 2000. 99.–116. lpp.
14. Endzelīns J. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga, 1951. 517. lpp. 355. š.
15. Karulis K. Citētais darbs, 126. lpp.
16. Citēti no grām. Ozols A. *Veclatviešu rakstu valoda*. Rīga, 1965. 60. lpp.
17. Karulis K. Citētais darbs, 41. lpp.
18. Jēgers B. *Jānis Reiters. Tulkojuma paraugs*. Stokholma, 1975. 35. lpp.
19. Karulis K. Citētais darbs, 132. lpp.

Saīsinājumi

ME – Mīlenbahs K. *Latviešu valodas vārdnīca. Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns*. Rīga, 1923.–1932.,

1.–4. sēj.

- EH – J. Endzelīns, E. Hauzenberga. *Papildinājumi un labojumi K. Mīlenbaha Latviešu valodas vārdnīcai*. Rīga, 1934–1946. 1., 2. sēj.
- OD – Oratio Dominica – J. Reitera tēvreižu krājums 40 valodās. Rostoka, 1675. K. Karuļa faksimilizdevums Rīgā 1986.

Bībeles nodaļu nosaukumu saīsinājumi (pēc 1988. g. izdevuma)

Act.	– Apustuļu darbi
Apust.	– Apustuļu darbi
Ijaba	– Ijaba grāmata
Jāņa	– Jāņa evaņģēlijs
Jāņa 1.vēst.	– Jāņa 1. vēstule
Joēla gr.	– Joēla grāmata (“Tulkojuma paraugā” zem dubultvirsraksta <i>Joelis cap. 2, v. 32. Act. 2, v. 21</i> ievietotais piemērs ir no grāmatas “Apustuļu darbi” – Red.)
Mat.	– Mateja evaņģēlijs
Miha	– Mihā grāmata
2. Moz.	– otra Mozus grāmata
Pāv. vēst. g.	– Pāvila vēstule galatiešiem
Pāv. 1. vēst. k.	– Pāvila 1. vēstule korintiešiem
Pāv. vēst. r.	– Pāvila vēstule romiešiem
Pāv. 1. vēst. T.	– Pāvila 1. vēstule Timotejam
Zāl. sak.	– Salamana pamācības
Zāl. spr.	– Salamans mācītājs

Sintaktiskās analīzes terminu saīsinājumi

GC	– gramatiskais centrs
SGC	– sadalīts gramatiskais centrs
NGC	– nesadalīts gramatiskais centrs
PSGC	– potenciāli sadalāms gramatiskais centrs
EGC	– eliptisks gramatiskais centrs
Adj	– īpašības vārds
Adv	– apstākļa vārds
Cop	– saitiņa

Inf	– nenoteiksmē
N	– nomens
Pron	– vietniekvārds
S	– lietvārds
V	– darbības vārds

Syntactic Structure of Jānis Reiters “Translation Pattern”

Summary

Jānis Reiters (1632–1697?) is a 17th century Latvian clergyman (ethnic Latvian), a theologian who published a collection of Paternoster in 40 languages (1st issue 1662, 2nd issue 1675), translated into Latvian and published pieces from Old and from New Testament (R., 1675), 230 sentences altogether. Since the 17th century “Translation Pattern” had been in Upsala University library unknown to people; it was published in Riga only in 1986.

The paper deals with analysis of grammar structure viewed in the aspect of text syntax, and of sentence structure, giving positive evaluation of Reiters' ability to translate the whole Bible, because Reiters' text contains considerably fewer German interferences in comparison with the Bible translation (1685–1694) done by the German clergyman E. Glück.

Laura KATKEVIČA

**Salikts teikums Kristofora Fīrekerā vārdnīcā
“Lettisches und Teutsches Wörterbuch zusahmen
geschrieben und mit fleiß gesamlet Von
Christopher Fürecker”**

Pētot valodu, tās struktūru, valodnieks pēta arī tās izjūtas un pārdzīvojumus, ko paudis runātājs brīdī, kad teicis attiecīgo frāzi. Lasot senos rakstus, ir jāsaprotas ne vien ar 17. gs. valodu, bet arī ar tās runātājiem. Tas ir viens no veidiem, kā satikt savus sentēvus.

Pēdējā laikā latviešu valodniecībā ir mainījies viedoklis par veclatviešu rakstu valodu, un tā vairs netiek vērtēta pēc principa – pareizs/nepareizs. Valodnieki atbalsta domu, ka “veclatviešu rakstu valoda, tāpat kā ikviena rakstu valodas forma, balstīta uz izstrādātiem rakstības noteikumiem, pieņemtām rakstu valodas normām, kuras, protams, daudzos gadījumos ir atšķirīgas no mūsdienu valodā ieviestajām rakstu valodas normām”¹.

Arī latviešu valodas sintakses vēstures pētniecība notiek, balstoties uz šādu uzskatu, tāpēc, jau sākot pētīt kādu no veclatviešu tekstiem, pētnieks vairs negaida “haosu (..) sintakses līmenī, t.i., pilnīgu sintaktisko struktūru sabrukumu” (Lagzdiņa 1992, 48), bet skata izpētes objektu (tekstu) attiecīgajā vēsturiskajā aspektā.

Kaut arī Artūrs Ozols uzskata, ka vācu veidotā latviešu rakstu valoda ir “sociāls žargons – vācu kungu valoda satiksmē ar latviešiem” (Ozols 1989, 9), tomēr pirmie raksti latviešu valodā dod arī citas norādes. Tas, cik lielā mērā vāciešu rakstītā latviešu valoda atbilst īstajai 16., 17. gadsimta latviešu sarunvalodai, ir atkarīgs no katra autora atsevišķi, no tā, kāda bija

¹ Baltiņa M. Latviešu rakstu valodas veidošanās un attīstība. [elektronisks resurss]: Ievads latviešu valodas vēsturē. / Baltiņa M. – Tiešsaistes raksts. – LU MII Mākslīgā intelekta laboratorija, 2002. – Pieejas veids: tīmeklis [www.URL:](http://www.liis.lv/latval/Valoda/index.htm) – <http://www.liis.lv/latval/Valoda/index.htm> – Aprakstīts pēc izdrukas 2004. gada 7. jūnijā.

viņa attieksme pret latviešiem kā tautu un ar kādu mērķi tapa šie raksti. Piekrītu Maijas Baltiņas atziņai, ka “17. gs. tekstu autoriem ir bijušas respektējamas latviešu valodas zināšanas, ka daudzos gadījumos rakstu veidotāji ir balstījušies uz tautā nekļūdīgi noklausīto valodu dažādās Latvijas izloksnēs Kurzemē, Vidzemē un Latgalē, ka 17. gs. rakstu valodai piemīt normatīvas pazīmes”². Kristofora Fīrekerā (apm. 1615–1684/85) “saistību ar latvisko vidi norāda bieži izmantotie deminutīvi, sakāmvārdi un latviskā izteiksme” [Frīde 1998; 32], ko var atrast viņa dzejā. K. Fīrekeram latviešu valoda nebija tikai “kungu [lietotā] valoda”, kurā sazināties ar latviešiem. Viņam tā bija dzīves un dzejas sastāvdaļa. Rakstot vārdnīcu, viņa mērķis varēja būt veidot latviešu rakstu valodu tādu, kas pēc iespējas precīzāk atbilstu 17. gs. latviešu runu.

K. Fīrekerā vārdnīcā ir vērojams 17. gs. kultūrvēsturisko parādību un leksikogrāfijas tradīciju atspoguļojums. Šķirkļu vārdu nozīmes skaidrotas un tulkotas ne tikai ar vārdiem un vārdkopām, bet arī ar vienkāršiem un saliktiem teikumiem. Šāda šķirkļa uzbūve dod iespēju pētniekam ielūkoties 17. gs. latviešu valodā. Vārdnīcā ir ~ 3500 šķirkļu [Zemzare 1961; 77], no kuriem ~1041 ir predikatīvas vienības [Elksnīte 2003; 17]. Salikta teikuma izpēti nolūkā, sākotnēji iepazīstot K. Fīrekerā vārdnīcas tekstu, tika izvērtēti 317 ekscerpti. Pēc problēmiskās analīzes par saliktiem teikumiem tika atzītas 285 teksta vienības. Analīzē ir iekļautas arī pakārtotu teikumu nepilnas konstrukcijas, kas vārdnīcas specifikas dēļ izmantotas šķirkļa skaidrojumos, piemēram, vārds *apauši* tulkots šādi:

Apaušchi die halffter, m.pl. Ko sirgam apaušim apmauz
F1/11³

Līdzīgi skaidrots arī šķirklis *apgalvene*:

Apgalvene ein Krumoltz forn am Schlitten, kas preescha ir
pee raggum pee sirga astees. F1/11

Zināmā mērā tas ir teksta distancēts izkārtojums. Atsevišķos gadījumos salikts teikums vārdnīcā ir pārtraukts ar vācu valodas

² Baltiņa M. Op. cit.

³ Avotu saīsinājumus skatīt raksta beigās.

tekstu un virsteikumā ir predikatīva vienība ar finītu verbu –

*Sa=kursti ugguni. lege feur an. Ka ne apdseest. das es o□
verlesche F1/115*

Ja starp pārtrauktajām teikuma daļām pastāvēja kādas sintaktiskās attieksmes, šādas konstrukcijas analīzes gaitā tika uzskatītas par pakārtota teikuma parcelātiem, jo uz parcelāciju šajos gadījumos skaidri norāda teikuma struktūra un semantika [Moze 1970; 191.].

Ar salikta pakārtota teikuma izpratni saistītas arī konstrukcijas, kurās pakārtotajā daļā ir tikai darbības vārds pavēles izteiksmes 2. personā –

Reds kà tas Ballo=dis skotejas F1/219

Reds kà tas Kakkens šlaj pee ta balloscha F1/246

Virsteikuma virsloceklis ir tuvs izsaukmes vārdam, un šie teikumi veido konstrukcijas, kas pirmajā daļā izsaka pamudinājumu, aicinājumu pievērsties tam, kas teikts teikuma turpinājumā [Mllvg II 1962; 811]. Ekscerpētajā materiālā šādas konstrukcijas uzskatītas par saliktiem pakārtotiem teikumiem, jo uz pakārtojumu norāda arī objekta attieksmes starp teikuma komponentiem.

Ekscerpētais materiāls ir pamats plašākam pētījumam par saliktu teikumu vārdnīcā [Vārna 2004]. Šajā rakstā galvenokārt analizētas tās konstrukcijas, kas parāda K. Fīreka vārdnīcā izmantotā materiāla specifiku, t.i., latviešu sarunvalodas izmantojumu šķirkļu skaidrojumos.

Teikuma daļu saistītāvjārdi

Teikuma daļu saistīšanas līdzekļus var iedalīt divās lielās grupās: saistītāvjārdi un citi daļu saistītāji (darbības vārdu laiki un izteiksmes, norādāmie vietniekvārdi, leksiskas vienības u.c.). Šajā rakstā dots ieskats saistītāvjārdņu lietojumā K. Fīreka vārdnīcā, jo tā ir plašākā teikuma daļu saistīšanas līdzekļu grupa un papildina arī salikta teikuma sintaktisko sakaru analīzi (sk. 1. tabulu).

Vārdnīcas materiāls piedāvā samērā lielu ekscerptu skaitu (179), kuros saistīšanas līdzeklis ir saistītājvārds. Saistītājvārda

funkcijā K. Fīrekerā vārdnīcā ir izmantoti sakārtojuma un pakārtojuma saikļi, apstākļa vārdi, attieksmes vietniekvārdi un vārdu grupas.

1. tabula

Saistītāvjārdu lietojuma biežums vārdnīcā

Saikļi	Sakārtojuma saikļi	Saistītājavārds	Skaitis
			bet
		in	3
		tomēr	1
		te-te	1
		ai	1
		bet taču	1
	Pakārtojuma saikļi	ka	25
		ja	5
		lai	2
		kamēr	4
		kaut gan	3
		kaut	1
		jo	2
		jo-jo	1
Apstākļa vārdi		kad	38
		kā	15
		kur	12
		tāpēc	4
		tādēļ	2
		tabba	1
Vietniek vārdi		kas	32
		kurš	1
		kāds	1
Citi		tikai	1
		neba	2
		pa kurin	1

K. Fīrekerā vārdnīcā konstatēti 28 ekscerpti, kuros **sakārtojuma saikļi** saista komponentus saliktos sakārtotos vai jauktos saliktos teikumos. Vārdnīcā no šiem saikļiem salikta teikuma daļu saistīšanā ir izmantoti: vienvārda saikļi **bet** (21), **tomēr** (1), pāru saiklis **te-te** (1) un vairākvārdu saiklis **bet taču** (1). Papildus minētajiem mūsdienās lietotiem saikļiem vārdnīcā izmatots arī saiklis **in** (3). Salikta sakārtota teikuma daļu saistīšanai vārdnīcā nav izmantots saiklis **un**, tas vārdnīcā saista tikai vienlīdzīgus teikuma locekļus. *Un* vietā ir forma *in*, kas veidojusies no “baltu *ir* un vācu *und*, vai aizgūta tieši no viduslejasvācu dialekta *ind(e)* “und”” [Endzelīns 1951]. Vārdnīcā *in* var izteikt vienojuma attieksmes starp teikuma daļām –

Schauschallas pahreet, in matti zeļļahs to dsirschoht. F1/252

Tas apstiprina Ainas Miķelsones izteikto atziņu, ka saiklis *in* tiek lietots tāpat kā saikļi *un*, *ir* [Miķelsone 1967; 8]. Tomēr K. Fīrekerā tekstā saiklis *in* var izteikt ne tikai vienojumu, bet arī pretstata attieksmes starp teikuma daļām –

es ar tewim tikkai smaidiohs, in tu mannis ne prattu. F1/261

winsch šahke šmeetees in ne weens wiņņu šmihdinahja.

F1/247

Ādolfsijs savā gramatikā, kas veidota uz Fīrekerā materiālu bāzes, “Erster Versuch, Einer kurtz=verfasseten Anleitung, Zur Lettischen Sprache” (1685), min abus sakārtojuma saikļus *un*, *in*. Pēc tā varētu secināt, ka pastāv nozīmes nianse. Pretstata attieksmes pastiprina arī apgalvojums un noliegums predikatīvajos kodolos katrā no teikuma daļām; sal. *es smaidiohs/ tu ne prattu; winsch/ ne weens*.

Sakārtojuma saiklis *bet* izsaka pretstata attieksmes starp teikuma daļām. Vārdnīcā *bet* (22) izmantots septiņas reizes biežāk nekā *in* (3). Arī A. Miķelsones pētījuma pārskata tabulā redzams, ka saikļa *bet* lietojums ir daudz produktīvāks nekā *in* lietojums [Miķelsone 1967; 26] –

Auguma gan ir, bet rasmus neneeka F1/197

Tahļi gribb šneegt, bet par magguma japa=leek. F1/278

Vienā teikumā ir saikļu savienojums *bet taču*. Šāds savienojums vairāk izceļ pretstatu (sal. *bet tomēr* Mllvg II, 761) –

Teju ween blaudahs, bet tatschu winsch ne isbegs. F1/41
 No pāru saikļiem vienā saliktā teikumā izmantots saiklis *te-te*.

Te wiņņam knuhd, te wiņsch behrsejajs F1/50

Te-te ir viens no saikļiem, kuru teikumā lieto “vismaz divas vai vairākas reizes (..), lietojot minētos vārdus vienu reizi teikumā, tie ir vai nu partikulas (..), vai apstākļa vārdi (..)” (Mllvg I, 750). K. Fīrekera vārdnīcā *te* biežāk ir apstākļa vārds: lietots 45 teikumos⁴, piemēram:

Ko tu behrns te Schahrbees F1/233

A. Miķelsones pētījumos saikļa *te-te* izveidošanās saistīta tikai ar 18. gs. otro pusi [Miķelsone 1967; 13], tomēr K. Fīrekera vārdnīcā konstatētais materiāls liecina, ka *te-te* saikļa funkcijā latviešu sarunvalodā lietots jau 17. gs.

Pakārtojuma saikļi izmantoti 43 vārdnīcas ekscerptos. Šeit ņemti vērā ne tikai tie saikļi, kas saista virsteikumu ar palīgteikumu, bet arī tie, kas ievada salikta pakārtota teikuma nepilnas konstrukcijas. Vārdnīcā sastopami vienvārda saikļi *ka* (25), *ja* (5), *lai* (2), *kamēr* (4), *kaut* (1), vairākvārdu saiklis *kaut gan* (3), no pāru saikļiem izmantots saiklis *jo-jo* (3). Mūsdienu valodā netiek lietots saiklis *ai* (1), kas konstatēts vārdnīcā.

Visbiežāk izmantotais pakārtojuma saiklis ir *ka*. K. Mīlenbahs norāda, ka saiklis *ka* varētu būt veidojies no vietniekvārda *kas* [Mīlenbahs 1898; 82] –

wiņsch śakka, ka tu Sirgu tappinajs F1/288

wiņņi tik spehziġi, kà neweens tohs warr peewarreht F1/302

Vārdnīcā vērojama pakārtojuma saikļa *ka* un apstākļa vārda *kā* rakstības nekonsekvence; ir divu veidu rakstība: *ka* un *ká*. Gan pakārtojuma saikļa, gan apstākļa vārda atveidei tekstā izmantoti abi rakstības varianti. Nošķirt abas vienības var tikai pēc konteksta vai dažreiz arī pēc tulkojuma vācu valodā, jo pakārtojuma saiklim *ka* ekvivalents ir saiklis *dass* vācu valodā.

wiņņi tik spehziġi, kà neweens tohs warr peewarreht F1/302

Vācu tulkojums: *sie sind so stark, das sie niemand kan überwältigen.*

⁴ Con II, 222. lpp.

Atsevišķos piemēros vācu tulkojumā izmantots salīdzinājuma saiklis *als* –

Neķuid wißs tik dauds doht, kà isdseř F1/101

man kan nicht so viel langen, alß sie aus trinken.

Saikļu *ka* un *ká* semantiskā un sintaktiskā lietojuma izpētei būtu nepieciešama arī citu 17. gs. autoru teksta analīze.

Vienā ekscerptā saiklis *ka* ievada salikta teikuma nepilnu konstrukciju, kas izsaka papildinātāja attieksmes –

kà wiņņi muhs tikkai ne ķilbahs uhs zeļļu F1/98

Tādu analīzi pamato arī vācu valodas tulkojums, kas arī ir palīgteikums, kā liecina vārdu kārtība teikumā –

das sie unß nur nicht auff[m] wege anhalten F1/98

Saiklis *ka* vārdnīcā ievada papildinātāja (7), veida apstākļa (6), nolūka (5), mēra apstākļa (5), apzīmētāja (3), nosacījuma (1) un cēloņa (1) palīgteikumus gan salikta pakārtota, gan jaukta salikta teikuma ietvaros –

Tee šakka, kà winsch tohp. ahsšuhtits F1/266 (papildinātāja)

Es tew sittischu us degunu, kà laukas nahks arà. F1/125
(veida apstākļa)

Tas ja=iswanda, kà ne isšuht. F1/302 (nolūka)

wiņšch tik wahjs bija, ka wiņšch ne spehja šawus šahrnus isnest F1/256 (mēra apstākļa)

Tahds allutinsch kas warr atdsertees, bet galwa no ta gan nereibs F1/9 (apzīmētāja)

deews pamett Greh=kus, kà es ta runnaju. F1/160
(nosacījuma)

Tas behrns tam Teh=wam reebi, ka tas ne pa klausša F1/207
(cēloņa)

Saiklis *ja* vārdnīcā ievada nosacījuma palīgteikumus.

ja winsch to ne darrihs, tad winsch zaur laimu isbehgs!
F1/123

Saiklis *ja* varētu būt veidojies no sena relatīvā vietniekvārda *jo-*, kas ir par pamatu arī saiklim *jo* [Endzelīns 1951; 1045].

Divos ekscerptos saistītātvārda funkcijā lietots pakārtojuma saiklis *jo*, kas parasti ievada pamatojuma palīgteikumu

Manni ne weens tik lehti uhs Zeļļà ais=jems, jo Zits kas ne uhs sazzihs F1/214

Pēc satura šajā teikumā ir nosacījuma palīgteikums, ko var ievadīt saiklis *ja* [Pokrotniece 2000; 109]. T. G. Fennela no abiem K. Fīrekerā vārdnīcu manuskriptiem sastādītajā vārdu rādītājā “Fürecker’s dictionary: a Concordance I, II” tika iekļauti arī paraugi no vēl vienas nesen (2001.g.) publicētas 17. gs. vārdnīcas “Manuale Lettico-Germanicum”, kurā apvienoti citāti no Manceļa, Ādolfija, Langija, Bībeles tulkojumi utt.⁵ Vārdu rādītājā tiek citēts līdzīgs teikums no “Manuale Lettico-Germanicum”, tikai ar saikli *ja* un izmaiņām vārdu kārtībā –

*Manni neweens Zeļļā tik lehti aisņems ja zits ne kas uhs šazzihš*⁶

Balstoties uz salīdzinājumu, saikļa *jo* lietojumu šajā gadījumā var uzskatīt par iespiedklūdu. Otrs saikļa *jo* lietošanas gadījums ir salikta pakārtota teikuma nepilnā konstrukcijā –

jo juhs to šlohaht F1/261

Saiklis *jo* konstrukcijai dod pamatojuma nozīmes niansi.

Vārdnīcā teikuma daļas – salīdzinājuma palīgteikumu un virsteikumu – saista pāra saiklis *jo-jo* –

jo lahzi lahd, jo lahzi tuhk F1/283

Kaut arī valodnieku vidū nav vienota viedokļa par to, kuras vārdšķiras vārds ir *kamēr* [Paegle 2003; 225], tomēr uzskatīju to par pakārtojuma saikli, jo vārdnīcā saiklim *kamēr* bez laika semantikas ir arī rezultāta nozīme (sal. Mllvg I, 713). Vārdnīcā saiklis *kamēr* piesaista laika apstākļa palīgteikumu –

tas wilks tik ilgam te lenks, ka=mehr wünsch ko šalenks F1/136

Teikuma daļu saistītājs ir arī saiklis *lai*, kas pakārto nolūka vai pieļāvuma palīgteikumus –

Leez peenu, lai kuhp F1/102 (nolūka)

lai wiņņu pell kà pell=dams, ne warr wiņņu ne weens pelt F1/183 (pieļāvuma)

Pieļāvuma palīgteikumus ievada arī vairākvārdu saiklis *kaut gan*, kas veidojies, savienojoties saiklim *kaut* un partikulai *gan* [Miķelsone 1967; 23]. Vārdnīcā atrodamais materiāls ļauj koriģēt

⁵ Con I, 3. lpp.

⁶ Con I, 229. lpp.

A. Miķelsones secinājumu, ka *kaut gan* lietots tikai kopš 19. gs. [Turpat]. Teikumā, kuros palīgteikums ir sākumā, abi saikļa komponenti atrodas blakus –

Kaut gan addijis, wiņņas ne weens warr peeaddiht F1/21

Teikumos, kuros palīgteikums atrodas aiz virsteikuma, saikļa vārdi tekstā ir šķirti ar citu vārdu iestarpinājumu –

Manni ne=dseļļ, kaut man gan dseldejs F1/69

Pieļāvuma palīgteikumu piesaista arī saiklis *kaut* –

(..) *ai ne tuhkst man kaut ir kohduši* F1/284

Vārdnīcā vienā ekscerptā ir konstatēts pakārtojuma saiklis *ai*. Saiklis nav pieminēts A. Miķelsones autoreferātā [Turpat; 26]. Tomēr 17. gs. latviešu valodas aspektā *ai* tiek uzskatīts par pakārtojuma saikli. Ādolfijs gramatikā šo saikli uzskaita vienā rindā ar pakārtojuma saikļiem *jo, ju, jeba, tāpēc ka* (Ādolfijs 247). K. Fīrekera vārdnīcā *ai* tiek saukts gan par partikulu, gan par saikli (F1/7) –

Tam bi gaudenam ('šķībam, greizam') *tapt, ai tas ne mas ne nohrime* F1/7

No saturiskā viedokļa otrais komponents izsaka pamatojuma attieksmes un atrodas pakārtojumā. Vācu valodas tulkojumā dots salikts sakārtots teikums, vismaz par to liecina vārdu kārtība otrajā teikuma daļā –

Er muste schaden Kriegen, zu schaden gerathen, koñen, deñ Er wole sich gar nicht steuren, nicht zu frieden sejn. F1/7–8

No mūsdienu vācu valodas viedokļa teikuma komponenti, ko ievada saistītālvārds *denn*, ir pakārtojuma attieksmēs [Helbig, Buscha 1989; 460]. Tātad K. Fīrekera vārdnīcā izmantotais saiklis *ai* varētu būt saklausīts latviešu sarunvalodā.

K. Fīrekera vārdnīcā saistītālvārdu funkcijā izmantoti **apstākļa vārdi** *kad* (38), *kā* (15), *kur* (12), *tāpēc* (4), *tādēļ* (2). Ādolfija gramatikā *kā* saistītālvārdi minēti apstākļa vārdi *kad, kā, kur* (Ādolfijs 217–230).

Apstākļa vārds *kad* vārdnīcā ievada laika apstākļa (25), nosacījuma (13) un teikuma priekšmeta (1) palīgteikumus –

Kad tu wezza tapsi, tad tew ta Krahsse suddihs F1/112 (laika apstākļa)

Kad tu to Behrnu apbalsitu, gan wiņsch šehdetu F1/36 (nosacījuma)

Tas tam wairak ruhp, kad oh=tram labbi klahjahs F1/203 (teikuma priekšmeta)

Apstākļa vārds *kā* ievada papildinātāja (8), veida (6) un mēra (1) apstākļa palīgteikumus –

reds kà tas pahris apskubstahs F1/261 (papildinātāja)

Kà lappas birst, tà Zilwehks mirst F1/48 (veida apstākļa)

Neķuid wišs tik dauds doht, kà isdserç F1/101 (mēra apstākļa)

Apstākļa vārds *kur* saista apzīmētāja (4), papildinātāja (4), vietas apstākļa (3), veida apstākļa (1) palīgteikumus –

Ta bija manna pehrna Dauriņņa kur es wehrpju F1/53 (apzīmētāja)

reds, kur meintiņas puischus ne ļauj apgehrbtees F1/81 (papildinātāja)

kur guschnas, in lehpas aug, tur suhd labbiba, bet kur wahrpatas aug, tur labba Semme, kad ta tohp stippri wehrpta F1/302 (vietas apstākļa)

Apstākļa vārds *tāpēc* saista sakārtota teikuma daļas, izsakot rezultāta attieksmes –

Tas jauns allus šaskaitees, tahpez wiņsch tahds balts raugahs F1/9

Vienā gadījumā lietota forma *tabba*, kuras izcelsme un nozīme ir skaidrota dažādi –

Kam ehdi šiltu Mais ar šahlita, tabba Rehmens dedsina, Sirdi eekremt, dedsini, tad no stašees. F1/207

J. Endzelīna “Latviešu valodas gramatikā” *tā ba* atzīta par vietniekvārda *tā* un partikulas *ba* savienojumu ar nozīmi ‘taisni tā pati’ un *tā ba* – ‘taisni tāpat’ (līdzīgs skaidrojums ir bijis Ādolfija gramatikā) [Endzelīns 1951; 698], bet K. Mīlenbaha un J. Endzelīna vārdnīcā vārdam *taba* blakus citām nozīmēm izdalīta arī apstākļa vārda nozīme ‘tieši tāpēc’ (‘darum eben’) [Mīlenbahs 1932; 121]. Skatot teikumu no runas viedokļa, jāsecina, ka runātāja mērķis ir pateikt, kas notiek, ja ēd siltu maizi, tāpēc uzskatīju *tabba* par apstākļa vārdu, kas izsaka rezultāta attieksmes.

Apstākļa vārds *tādēļ* saista salikta sakārtota teikuma daļas un izsaka rezultāta attieksmes –

Zuhkai mas sihdeka, tadehļ ne isaugas šiwe=ni F1/260

Vārdnīcā izmantoti visi trīs **attieksmes vietniekvārdi** – *kas* (32), *kurš* (1), *kāds* (1). Ekscerpētajā vārdnīcā nekonstatēju vietniekvārdu *katrs* attieksmes vietniekvārda funkcijā. Ādolfija gramatikā dota norāde, ka vietniekvārdu *katrs* nedrīkst lietot kā attieksmes vietniekvārdu [Adolphi 1685; 47]. Ekscerpētais materiāls pierāda, ka Fīrekera ir ievērojis 17. gs. valodas normas arī vārdnīcā.

Attieksmes vietniekvārds *kas* pakārto virsteikumam apzīmētāja (12), teikuma priekšmeta (10), papildinātāja (9), cēloņa apstākļa (1) palīgteikumus –

wiņsch to Swezz isdsehšis, ko wiņsch newarr eedeht F1/67 (apzīmētāja)

kas jau dihdseji, tas jau dihgst F1/63 (teikuma priekšmeta)

Ko mutte pelni to muggurâ isZeesch jeb isrehdi F1/199 (papildinātāja)

Vārdnīcā ir izmantotas visas vietniekvārda *kas* locījumu formas, izņemot ģenitīvu. Visvairāk izmantota nominatīva forma *kas* (18), tad akuzatīva forma (7), datīva forma (5) un instrumentāļa forma (1).

Attieksmes vietniekvārds *kurš* pakārto teikuma priekšmeta palīgteikumu, bet vietniekvārds *kāds* – izteicēja palīgteikumu –

Kursch putniņsch agri zeļļahs, agri šlauka degguntiņņu F1/7
Tahds tas šajeņejs, kahds tas sadsejs F1/254

Attieksmes vietniekvārdu izmantojumu veicina arī tas, ka analizējamais darbs ir vārdnīca. Attieksmes vietniekvārds ievada salikta teikuma komponentu, kas dots kā skaidrojums kādam šķirkļa vārdam, t.i., salikta teikuma komponents kopā ar šķirkli veido nepilnu salikta pakārtota teikuma konstrukciju –

Tuppiņa, kas tohp pee=mesta pee stirbes jeb Kaudses. F1/183

Salikta teikuma saistītājpārdi var būt arī **vārdu grupas**. Vārdnīcā vārdu grupa kā saistītājs lietota tikai vienā teikumā, pakārtojot papildinātāja palīgteikumu –

wiņšch jau senn isluhkoja, isbija, tad wiņšch sinnaja pa kurrin eelihst F1/103

Ādolfija gramatikā *pa kurrin* ir uzskatīts par apstākļa vārdu [Adolphi 1685; 221].

Vārdnīcā saistītāvjārdi ir arī **partikulas** *tikai* (1) un *neba* (2).

Partikula *tikai* saista salikta sakārtota teikuma komponentus, izsakot pretstata attieksmes –

Gan tu warri ar mannim glaimôt, tikkai nešmeijees mannis F1/77

Partikula *neba* rāda sakārtojuma sakarus un izsaka pievienojuma attieksmes –

wehl tahs bluššas tik drihs eewetās neba wiņņas tik waišliga F1/305

K. Fīrekers vārdnīcā *neba* sauc par partikulu (sk. F1, 34). A. Stērste grāmatā “Latviešu valodas mācība” (1879) sauc to par saikli, kas veidojies, savienojoties saiklim *ne* un partikulai *ba*. [Paegle 2003; 223] J. Endzelīns skaidro *neba* izcelsmi kā divu partikulu saplūšanu vienā ar nozīmi ‘tomēr ne, taču ne’ [Endzelīns 1951; 698] –

Ko es esmu redseis in dsirdeis, to es warru runnaht, neba es no Mehle nokassischu F1/146

Arī vācu valodas tulkojumā starp pēdējiem diviem salikta teikuma komponentiem ir sakārtojuma attieksmes, uz ko norāda teikuma daļu semantika⁷ –

was ich habe gesehen u. gehöret, das kann ich reden, ich werds o□ von der Zungen abkratzen. F1/146

Jāatzīst, ka vārdam *neba* piemīt gan saikļa, gan partikulas stilistiskās potences, kas neļauj to bez atrunām pievienot tikai vienai vai otrai vārdšķirai.

⁷ Sal., piem., Helbig. G., Buscha J. Deutsche Grammatik: ein Handbuch für die Ausländerunterricht. 12., unveränd. aufl. – Leipzig: Verlag enzyklopädie, 1989. – 638. lpp.

Salikta teikuma iedalījums pēc sintaktiskām attieksmēm

K. Fīrekera vārdnīcā ir gan salikti sakārtoti (99), gan salikti pakārtoti (153), gan jaukti salikti (25) teikumi. No tradicionāliem sintaktisko sakaru veidiem šajā rakstā atsevišķi nodalīti teikumi ar runas atveidi (8) (sk. 2. tabulu), jo, pēc autores domām, jēdzieniskās attieksmes starp daļām teikumos ar runas atveidi ietekmē arī ekspresivitāte un komunikatīvais mērķis, kas atklājas runas atveidē.

2. tabula

Salikta teikuma iedalījums pēc sintaktiskiem sakariem

Pēc sintaktiskiem sakariem	Kopā	Pēc saistītālvārdu lietojuma		
		Saikļa	Bezsaikļa	Jaukts
Salikts sakārtots teikums	99	27	70	2
Salikts pakārtots teikums	153	135	18	–
(Salikta pakārtota teikuma nepilnas konstrukcijas)	(11)	(11)	–	–
Jaukts salikts teikums	25	19	–	6
Teikums ar runas atveidi	8	2	6	–
Kopā	285	183	94	8

Salikts sakārtots teikums

Vārdnīcā starp salikta sakārtota teikuma daļām ir pretstatījuma (42), vienojuma (54) un šķīruma (1) attieksmes – *patti aus, patti mett* F1/18

Tu ne dsihwo wis no širds, tu atkahru ween dsihwo F1/15

Šķīruma attieksmes konstatētas tikai vienā saliktā sakārtotā saikļa teikumā –

Te wiņņam knuhd, te wiņsch behrsejahs F1/50

Bezsaikļa teikumos nav saskaņā šķīruma attieksmes.

Salikts pakārtots teikums

K. Fīrekera vārdnīcā konstatēti 153 salikti pakārtoti teikumi (analīzē ietvertas arī salikta pakārtota teikuma nepilnas konstrukcijas), lietoti gan salikti pakārtoti saikļa (135), gan bezsaikļa (18) palīgteikumi (sk. 3. tabulu).

3. tabula

Palīgteikumu lietojuma biežums

Palīgteik. veids	Kopā	Saikļa	Bezsaiķļa	Nepilnas konstr.
Papildinātāja	26	26	–	1
Laika apstākļa	26	26	–	2
Apzīmētāja	24	23	1	4
Pamatojuma	18	1	17	1
Nosacījuma	14	14	–	2
Veida apstākļa	12	12	–	–
Teikuma priekšmeta	11	11	–	1
Nolūka apstākļa	6	6	–	–
Mēra apstākļa	4	4	–	–
Pieļāvuma	4	4	–	–
Salīdzinājuma	4	4	–	–
Cēloņa apstākļa	2	2	–	–
Vietas apstākļa	1	1	–	–
Izteicēja	1	1	–	–
Kopā	153	135	18	11

Palīgteikumu lietojuma biežums ir līdzīgs ar vēl vienā 17. gs. darbā – Bībeles nodaļā “Ijaba grāmata” – konstatētajiem palīgteikumiem [Čigāne 1994; 79]. Vārdnīcā visbiežāk lietotie ir papildinātāja, laika apstākļa, pamatojuma un apzīmētāja palīgteikumi. Pamatojuma palīgteikums novērots gandrīz tikai bezsaikļa teikumos –

Dohbles Sudmallās neķuid malt, [jo] Leelam kungam ween maļļ F1/101

Ar saikli *jo* pamatojuma palīgteikums konstatēts tikai vienā salikta pakārtota teikuma nepilnā konstrukcijā –

jo juhs to šlohgaht. F1/261

Visretāk izmantoti ir vietas apstākļa un izteicēja palīgteikumi, kas ekscerpētajā materiālā atrasti katrs tikai vienu reizi –

blahksna Semme, kur lihdseni lauki, te ta labbiba ne tohp no šaules tik lehti apspeatu, ka kalnā=semmē F1/41

Tahds tas šajēmejs, kahds tas sadsejs F1/254

Saliktu pakārtotu **bezsaikļa** teikumu vārdnīcā ir ievērojami mazāk. Ekscerpēti pamatojuma, apzīmētāja un papildinātāja palīgteikumi. Visbiežāk lietotais bezsaikļa palīgteikums vārdnīcā ir pamatojuma palīgteikums, tas pamanīts 17 ekscerptos –

Dohbles Sudmallās neķuid malt, Leelam kungam ween maļļ F1/101

Salikta pakārtota teikuma nepilnas konstrukcijas

Salikta pakārtota teikuma nepilnu konstrukciju izmantojums skaidrojams ar to, ka ekscerpētais materiāls ir vārdnīca. Nepilnās konstrukcijas var iedalīt divās grupās.

Pirmkārt, palīgteikums paskaidro šķirkļa vārdu, kas, būdams nosaucējvienība, nosacīti veic virsteikuma funkcijas, piemēram, šķirklis *apauši* skaidrots šādi:

Apaušchi die halffter, m.pl. Ko sirgam apaušim apmauz F1/11

Nepilnas konstrukcijas, kurās nosacītais virsteikums ir šķirkļa vārds, nevar saukt par saliktiem pakārtotiem teikumiem, jo katrai daļai nav sava predikatīvā kodola. Šķirkļa vārdam piemīt tikai nosaucošs raksturs, kaut gan var būt iespējama arī vairāku teikuma locekļu redukcija [Ceplītis, Rozenbergs, Valdmanis 1989; 194], piemēram,

Apgalwene .. kas preešcha ir pee raggum pee sirga astees F1/11

Basnizas Galds, kur Deewa maisit jem. F1/33

Šķirkļa vārds piesaista atributīvu konstrukciju, ko tikai nosacīti var saukt par palīgteikumu, tomēr šīm konstrukcijām piemīt atributīva nozīmes nianse, jo tās ievada attieksmes vietniekvārds.

Otrkārt, palīgteikums izmantots par šķirkļa piemēru, piemēram, šķirkļa *Aust. (..)* skaidrojumā iekļauta nepilna konstrukcija ar laika apstākļa nozīmi –

Kad deeniņa pa=ausihs F1/18

Šķirklis *ja* skaidrots ar piemēru

ja tu šche buhsi F1/93

Šāda veida konstrukcijas varētu saukt par parcelētiem palīgteikumiem, kuros vienlaikus ir reducēts arī virsteikums. Gan parcelācija, gan redukcija ir raksturīga sarunvalodai [Turpat; 189., 194.]. Tomēr šajās konstrukcijās var noteikt arī iespējamās pakārtojuma attieksmes, jo uz tām norāda saistītātvārdu izmantojums un teikuma domas nepabeigtība. Piemēram, šķirklis *ķilbaht* skaidrots ar nepilnu konstrukciju, kam ir papildinātāja nozīme –

kā wiņņi muhs tikkai ne ķilbahs uhs zeļļu F1/98

Arī vācu valodas tulkojumā dots tikai palīgteikums, uz ko norāda saistītātvārda lietojums un vārdu kārtība –

das sie unß nur nicht auff[m] wege anhalten F1/98

Vārdnīcā konstatētas nepilnas salikta teikuma konstrukcijas ar nosacījuma, laika apstākļa, papildinātāja, apzīmētāja un pamatojuma nozīmi.

Jaukts salikts teikums

Kaut arī analizētais teksts ir vārdnīca, jaukta salikta teikuma izmantojums šajā tekstā ir samērā plašs, tas konstatēts 25 ekscerptos. Tie ir jaukti salikti teikumi ar vienu (1), divām (2) un trīs (3) pakārtojuma attieksmēm –

kohkam, kam dauds sarru, tas isaug teewumâ, kam newa dauds sarru tas wee[n]mullis. F1/296–297

Teikumi ar runas atveidi

Vārdnīcā sastopami divu veidu teikumi ar runas atveidi – tiešā un netiešā runa. Teikumi ar runas atveidi konstatēti 8 ekscerptos, **tiešā** runa ir 6 ekscerptos, **netiešā** runa – 2 ekscerptos. A. Gāters, rakstot par tautasdziesmām, atsevišķi neizdala teikumus ar runas atveidi, bet pieskaita tos pie palīgteikumiem ar objekta attieksmēm [Gāters 1993; 576]. Jāatzīst, ka starp piebildi un tiešo runu pastāv zināmas objekta attieksmes, tomēr tiešā runa ir daudz patstāvīgāka nekā palīgteikums⁸. Vārdnīcā **tiešo** runu nevar noteikt pēc interpunkcijas, kā tas parasti iespējams mūsdienu latviešu valodas tekstu analīzē. Uz tiešo runu norāda katras daļas predikatīvais kodols un semantiskais saistījums. Piebilde nosauc un raksturo runātāju. Vārdnīcā tiešajā runā vērojama īstenības vai pavēles izteiksme –

Es saku tew nesohgds, par tewim ees tas sohds. F1/211

Dažos ekscerptos piebilde ir atdalīta ar kolu –

wiņsch tà dohma: Deews irr augstu; kungs irr tahļu F1/278

Tomēr kola lietojums ir nekonsekvents, jo kols tiek izmantots arī, lai nošķirtu tekstā netiešo runu –

Tee šakka: Semme to ne spehjoti panest F1/271

Vārdnīcā konstatēti arī gadījumi, kad piebilde ir izvērsta un raksturo runas situāciju un runas veidu –

Bļukkâ=wakkarâ, tad tee zeemôs turrejuschi, ka tee warreja ša=pulzehtees in jahreht danzi west, tad weens ohtru uhstrunnajis: Esšim kalladâ F1/42

Netiešo runu raksturo darbības vārda *sacīt* saistījums ar atstāstījuma izteiksmi netiešās runas predikatīvajā kodolā (sk. iepriekšējo piemēru). Netiešās runas atveidē objekta attieksmes ir spēcīgākas, divos ekscerptos tās pastiprina saikļa *ka* lietojums. Netiešā runa ar piebildi veido saliktu teikumu (Mllvg II, 901) –

wiņsch šakka, ka tu Sirgu tappinajs F1/288

⁸ Beitiņa M. Mūsdienu latviešu valodas sintakse. Lekciju pieraksti. – Liepāja, 2000./2001. studiju gads. [Rokraksts]

Komponentu sintaktiskā izveide pēc gramatiskā centra struktūras

Skatot teikumus no gramatiskā centra struktūras viedokļa, ekscerpētajā materiālā salikta teikuma komponentos konstatētas divas struktūras shēmas:

1) divkopu shēma, kas formāli atbilst vienkārša teikuma divkopu struktūrai (sk. 4. tabulu);

2) vienkopas shēma, kas formāli atbilst vienkārša teikuma vienkopas struktūrai (sk. 5. tabulu).

Pilna **divkopu** shēma ekscerpētajā materiālā konstatēta visbiežāk – 391 komponentā. Divkopu shēma ir izmantota gan salikta sakārtota, gan salikta pakārtota teikuma komponentos.

Par divkopu shēmas *Nn – Vfin* kodolā izteicēju visbiežāk funkcionē darbības vārds darāmās kārtas īstenības izteiksmes vienkāršajos un saliktajos laikos un visās personās. Pasīvs *Vfin* formā izmantots tikai trīs ekscerptos –

kad kas no Ļauna zilweka ee=dsirdihts, tad tahs Sahles eedohd.t F1/27

Šī ir būtiska atšķirība no 17. gs. reliģiskajiem tekstiem, kur pasīva lietojums ir daudz biežāks.

4. tabula

Divkopu teikuma struktūras morfoloģiskā izveide un šīs struktūras paveidu lietošanas biežums

Modelis	Piemēri	Skaits
Nn – Vfin	<i>Smags wehjsch puhšch</i>	391
Nġ – Vfin	<i>Auguma gan ir</i>	9
Nġ – (Cop fin) Nġ	<i>bet rašmas neneeka</i>	2
Nd – Vfin	<i>kad weenam buhs strahdaht</i>	8
Nn – Cop fin Nn (Nn – (Cop fin) Nn) ⁹	<i>Tas ir gohdigs <u>Kungs</u> (Deews man <u>Tapprineeks</u>)</i>	40
Nn – Cop fin NI (Nn – (Cop fin)	<i>Tee ir <u>Soribâ</u> (<u>Kad eewas Rumbâ</u>)</i>	4

⁹ Iekavās dotās konstrukcijas arī iekļautas kopējā skaitā.

Nl)		
Nn – Cop fin Ng	<i>schis ir semmakas <u>kahrtas</u></i>	5
Nn – (Cop fin) Nd	<i>Schi Saulite <u>brihtinnam</u></i>	1
Nn – (Cop fin) Adv	<i>Deeniņņa <u>ne tahlu</u></i>	9
Nn – Cop fin fraz Nn – (Cop fin) fraz	<i>ta ir wiņņam pie Sirds peeaugusši tas pats weens, ka ruhkts Ahbols</i>	3
Partn – Vfin	<i>dohts dohdam <u>atdodahs</u></i>	1
Divkoku struktūras nepilnīga realizācija	<i>Uhdens tik <u>pilns</u> sihwju, kà <u>mudsch</u> mudscheht</i>	5

Divkoku struktūras nepilnīga realizācija ir runas situācijas un konteksta nosacīta, ja palīgteikuma predikatīvā kodola viens komponents atrodas teikuma otrajā daļā [Moze 1970; 118] un divkoku shēma katrā teikuma komponentā netiek pilnībā realizēta. Vārdnīcā konstatēti 4 gadījumi, kuros palīgteikuma teikuma priekšmets atrodas virsteikumā, viss teikums ir monopredikatīvs, un saliktam teikumam šīs konstrukcijas tuvina tikai pakārtojuma vārds [Turpat; 121] –

Tee tik ilgi ja=laista, ka mehr eeselt eeselt F1/243

Ir gadījumi, kad uz teikuma priekšmetu palīgteikumā norāda papildinātājs virsteikumā –

sa=kursti ugguni..Ka ne apdseest F1/115

Vienā palīgteikumā ir pilns predikatīvais kodols, taču virsteikumā trūkst teikuma priekšmeta. Viss palīgteikums iekļaujas virsteikuma predikatīvajā kodolā kā viens no tā komponentiem [Turpat; 119], piemēram,

Kursch putninsch agri zellahs, agri šlauka degguniņņu F1/7

No mūsdienu strukturālās sintakses viedokļa šāda veida saliktu teikumu konstrukcijas var uzskatīt par vienkārša teikuma struktūru ar tajā inkorporētu citu vienkāršu teikumu [Lagzdiņa 2002; 166]. Jāatzīst, ka šādas salikta teikuma konstrukcijas robežojas ar vienkāršu teikumu, tomēr tās arī nevar konsekventi

pieskaitīt kādam no vienkāršo teikumu tradicionāli izdalītajiem struktūras paveidiem.

5. tabula

Vienkopas teikuma struktūras morfoloģiskā izveide un šīs struktūras paveidu lietošanas biežums

Modelis	Piemērs	Skaits
Vfin3	<i>Dohbles Sudmallās <u>nekuid</u> malt</i>	68
Cop fin3 Adv	<i>ka <u>klussu</u> <u>pallikke</u></i>	4
Cop fin3 Adj	<i><u>buhs</u> <u>mihksts</u></i>	2

Ekscerpētajā materiālā komponenti ar **vienkopas** teikuma struktūru konstatēti 63 reizes. Tas norāda uz vārdnīcas šķirklju piemēros izmantotā teksta latviskumu, jo vācu valodai vienkopas teikumi nav raksturīgi. Visbiežāk lietots vienkopas struktūras modelis **Vfin3**, kurā galvenais loceklis ir darbības vārds 3. personā darāmās kārtas īstenības un vajadzības izteiksmes laikos –

Wakkar bij šašallis, bet nu ir atmittis F1/16

Analogu **Vfin3** veido modālie darbības vārdi *gribēt*, *varēt* un *kuidēt/ķuidēt* vienkāršās tagadnes un pagātnes formās –

Manni Nabbagu gribbeja nomašinaht, dewwe leeku atslehu F1/153

Vienkopas struktūras kodola modelis var būt arī **Copfin3Adv** un **Copfin3Adj** –

Tee gaili blakkam, lihdsam, plahitim dseeda, ne buhs tahlu no Deenas F1/83

Smags wehjsch puhšch, buhs mihksts F1/297

K. Fīrekera vārdnīcā salikta teikuma komponentos vienkopas teikuma struktūras lietojums apstiprina Maigones Beitiņas secinājumu, ka 17. gs. vārdnīcās izmantoti gandrīz visi latviešu valodas vienkopas predikatīvo konstrukciju paveidi [Beitiņa 2000; 94].

Vācu valodas sintakses interference salikta teikuma izveidē

Vācu valodas sintakses interference vārdnīcā nav augsta, kas norāda uz K. Fīrekera labo latviešu valodas izjūtu. Vērojumi par vācu valodas interferenci salīdzināti ar Daigas Baltaiskalnas secinājumiem rakstā par vācu valodas ietekmēm 18. gs. beigu latviešu rokraksta literatūrā [Baltaiskalna 1998; 4.–13.].

Neliela vācu valodas ietekme vērojama vietniekvārda *tas* lietošanā. K. Fīrekera vārdnīcā saliktā teikumā *tas* iegūst noteiktā artikula niansi –

es tew tohs kaulus šautteschu, ka tewis buhs peeminneht
F1/257

Kad tu wezza tapsi, tad tew ta Krahsse suddihs F1/112

Citējajiem vārdu savienojumiem ir daļēji idiomātisks raksturs, jo, atmetot vietniekvārdu, tiek mainīta izsakāmā doma [Kalme, Smiltnece 2001; 183]. Vācu valodas tulkojumā vienā no piemēriem ir lietots noteiktais artikuls, otrā artikula vietā lietots piederības vietniekvārds –

ich will dir die Knochen, so prügeln das du daran gedenken solt. F1/257

wenn du wirst alt werden, wird dir deine Schönheit verschwinden, sich verliehren F1/112

Vārdnīcā konstatētas arī dažas konstrukcijas, kurās vācu valodas ietekme ir spēcīgāka, piemēram, reliģiska satura teikumos, kuros vietniekvārds *tas* lietots kopā ar kārtas skaitļa vārdu –

Trihs tappa ee=mesti ugguniga Zepli, Zetri raddiþees tas Zettortais bij deewa Engelis F1/197

Tomēr arī šajā gadījumā *tas* varētu būt lietots kā sekojošā vārda nozīmes pastiprinātājs [Kalme, Smiltnece 2001; 182].

Vācu valodas ietekme dažreiz ir jūtama tajos teikumos, kuru ekvivalentiem vācu valodā ir svarīga **vārdu kārtība**, t.i., pirmkārt, jau palīgteikumā, kurā darbības vārda finītajai formai jāatrodas gala pozīcijā [Helbig, Buscha 1989; 446]. V. Admoni atzīmē, ka tieši 16., 17. gs. šāds verba novietojums kļūst par vispārēju parādību vācu literārajā valodā [Адмони 1963; 212].

18. gs. beigu latviešu literatūrā vācu valodas interference verba novietojumā biežāk konstatējama palīgteikumos [Baltaiskalna 1998; 10]. Ekscerpētajā materiālā palīgteikumos redzama neliela interference, piemēram,

Ko sinn, kas mums pašcheem buhs, gann ślīma śmarścha nahk F1/270

Tulkojumā palīgteikumā verba finītā forma arī ir gala pozīcijā –

Wer weiß was von unß werden wird, es koñt keine gute Zeitung. F1/ 270

Vārdnīcā pārsvarā vērojami palīgteikumi, kuros nav vācu valodas interferences –

Kad Ģirnušs gribb wahriht jeb šeht, tad buhs tohs pluhdinahht F1/218

Vācu valodā virsteikumā, kas seko aiz palīgteikuma, parasts ir teikuma priekšmeta postpozitīvs novietojums attiecībā uz izteicēju [Helbig, Buscha 1989; 655]. Vārdnīcā virsteikumā latviešu valodā vērojams prepozitīvs novietojums –

kad tu to Behrnu apbalsitu, gan wiñsch šehtetu F1/36

Vācu valodas tulkojumā verbs atrodas pirmajā pozīcijā –
wenn du das Kind mit Kleidern würdest be=stopfen, würde es wohl sitzen F1/36

Saliktā sakārtotā teikumā vācu valodā izteicējs vienmēr atrodas otrajā pozīcijā; ja izteicējs sastāv no diviem vārdiem, tad otrajā pozīcijā ir finītā forma, bet nenoteiksme vai pagātnes dīvdabis novietots teikuma daļas beigās [Turpat; 448]. Šādas vārdu kārtības interference saliktā sakārtotā teikumā vārdnīcā nav vērojama –

Maise tew taggad gaŗŗam durwim aiseet, kur tu pehz gribbi notwehrt F1/152

Vācu valodas tekstā izteicējs ir otrajā pozīcijā –
das brodt gehet dir itzund die Thüre vorbei .. wo wiltu hernach was wieder bekoñen. F1/152

Pie vācu valodas ietekmēm var minēt divkārša nolieguma ignorēšanu –

wiñņi tik spehzigi, kà neweens tohs warr peewarreht F1/302

18. gs. beigu latviešu rokraksta literatūrā no visiem teikumiem, kuros būtu vajadzīgs divkāršais noliegums, tas realizēts tikai 33,2% [Baltaiskalna 1998; 13]. Arī S. Lagzdiņa, analizējot katoļu katehismu (1585), secinājusi, ka divkāršā nolieguma vietā katehismā lietots vienkāršais noliegums [Lagzdiņa 1992; 22.–25.]. Vienkāršā teikumā K. Fīrekera vārdnīcā tikai divos ekscerptos netiek lietots atkārtotais noliegums [Elksnīte 2003; 87]. Saliktā teikumā biežāk novērota divkāršā nolieguma ignorēšana –

winsch šahke šmeetees in ne weens wiņņu šmihdinahja.
F1/247

Divkāršais noliegums ignorēts gan salikta sakārtota, gan salikta pakārtota teikuma konstrukcijās –

Manni ne weens tik lehti uhs Zeļļā ais=jems, jo 'ja' Zits kas ne uhs sazzihs F1/214

Tomēr atsevišķos ekscerptos divkāršais noliegums realizējas arī pilnā mērā –

Tas Siwis apšmohk appaksch leddus. tam newa ne kah=das atpuhschanas F1/247

K. Fīrekera vārdnīcas materiāls pamato atziņu, ka veclatviešu vārdnīcas varētu būt nozīmīgs avots tieši 17. gs. latviešu sarunvalodas izpētē. K. Fīrekera vārdnīca šai ziņā ir sevišķi interesanta, jo, kā rāda pētījums, tās autoram ir bijusi ļoti laba latviešu valodas izjūta.

Avoti

F 1 – Trevor G. Fennell. Fürecker's dictionary: the first manuscript. – Rīga: Latvijas Akadēmiskā bibliotēka, 1997.

F 2 – Trevor G. Fennell. Fürecker's dictionary: the second manuscript. – Rīga: Latvijas Akadēmiskā bibliotēka, 1998.

Con I – Fennell T. G. Fürecker's dictionary: a Concordance I, A–M. – Rīga: Latvijas Akadēmiskā bibliotēka, 2000.

Con II – Fennell T. G. Fürecker's dictionary: a Concordance II, N–Ž. – Rīga: Latvijas Akadēmiskā bibliotēka, 2000.

Literatūras saraksts

Adolphi, H. 1685 – Erster Versuch, Einer kurtz=verfasseten Anleitung, Zur Lettischen Sprache. Mitau.

Baltaskalna, D. 1998 – Vācu valodas sintakses interference 18. gs. beigu latviešu rokraksta literatūrā. // *Studentu zinātniskie raksti III. Filoloģija*. Liepāja.

Beitiņa, M. 2000 – Vienkopas predikatīvās vienības 17. gs. vārdnīcās. // *Linguistica Lettica* 7. Rīga. 76.–98. lpp.

Ceplītis, L., Rozenbergs, J., Valdmanis, J. 1989 – *Latviešu valodas sintakse*. Rīga: Zvaigzne.

Čigāne, G. 1994 – *Palīgteikumu veidi ljava grāmatā*. Bakalaura darbs. Liepāja.

Elksnīte, G. 2003 – *Vienkāršs teikums K. Fīrekerā vārdnīcā*. Maģistra darbs. Liepāja.

Endzelīns, J. 1951 – *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: LVI.

Frīde, Z. 1998 – Kristofors Fīrekers. Dziesmugrāmatas. // *Latviešu literatūras vēsture*. 1. sējums. No pirmsākumiem līdz 1918. gadam. Rīga: Zvaigzne ABC.

Gāters, A. 1993 – *Lettische Syntax. Die Dainas*. Frankfurt am Main.

Helbig, G., Buscha, J. 1989 – *Deutsche Grammatik: ein Handbuch für die Ausländerunterricht*. 12., unveränd. Aufl. Leipzig: Verlag Enzyklopädie.

Kalme, V., Smiltņiece, G. 2001 – *Latviešu literārās valodas vārddarināšana un morfoloģija*. Lokāmās vārdšķiras: Mācību grāmata. Liepāja: LiePA.

Lagzdiņa, S. 2002 – Palīgteikums kā vienkārša teikuma struktūras komponents. // *Linguistica Lettica* 11. Rīga. 157.–166. lpp.

Lagzdiņa, S. 1992 – Vienkārša teikuma sintakses īpatnības 1585. gada katoļu katehismā. *Valodas aktualitātes 1991*. Rīga. 22.–49. lpp.

Miķelsone, A. 1967 – *Историческое развитие употребления союзов в латышском письменном языке*. .. автореферат. Рига.

Mīlenbahs, K. 1898 – *Teikums*. Rīga.

Mīlenbahs, K. 1932 – *Latviešu valodas vārdnīca*. Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns. 4. sēj. Rīga.

Moze, M. 1970 – Predikatīvie kodoli saliktā pakārtotā teikumā. // *Latviešu valodas un literatūras problēmas*. Rīga: Zvaigzne.

Milvg – *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika*. II daļa. Rīga: LPSR ZA izdevniecība, 1962.

Ozols, A. 1989 – *Latviešu tautasdziesmu valoda*. 2., labots izdevums. Rīga: Zvaigzne.

Paegle, Dz. 2003 – *Latviešu literārās valodas morfoloģija*. 1. daļa. Rīga: Zinātne.

Pokrotiece, K. 2000 – Palīgteikumi ar ja: vēsture un problēmas. // *Baltu filoloģija IX*. Rīga. 107.–116. lpp.

Vārna, L. 2004 – Salikts teikums K. Fīrekerā vārdnīcā. *Maģistra darbs*. Liepāja, 2004.

Zemzare, D. 1961 – *Latviešu vārdnīcas (līdz 1900. gadam)*. Rīga: LPSR ZA izdevniecība.

АДМОНИ, В. Г. 1963 – *Исторический синтаксис немецкого языка*. Москва: Высшая школа.

Saīsinājumi

Adj	– īpašības vārds
Adv	– apstākļa vārds
Сop	– saitiņa
fin	– verba finītā forma
inf	– verba nenoteiksme
N	– nomens
n, ģ, d, l	– indeksi, ko pievieno nomeniem, lai norādītu locījumu
Part	– divdabis
V	– darbības vārds
Fraz	– frazeoloģisms

Zusammengesetzter Satz im “Lettisches und Teutsches Wörterbuch zusammen geschrieben und mit fleiß gesamlet Von Christopher Fürecker”

Zusammenfassung

Die altlettischen Wörterbücher bieten sehr wichtiges Material für die Erforschung der lettischen Sprache vom 17. Jh. Das Wörterbuch von Christopher Fürecker ist besonders interessant, da der Autor selbst sehr gute Lettischkenntnisse hatte. Das Wörterbuch ist auch eine wichtige Quelle für die Erforschung der Entwicklung von zusammengesetztem Satz.

Die Verbindung zwischen dem Nebensatz und übergeordnetem Satz wird im Wörterbuch mit folgenden Einleitungswörtern hergestellt:

beordnende Konjunktionen, subordinierende Konjunktionen, Adverbien, Relativpronomina, Wortgruppen und Partikeln. Im Wörterbuch wurden sowohl zusammengesetzte Sätze mit koordinativer un subordinativer Verbindung als auch Satzperioden und Sätze mit direkter Rede festgestellt. Es wurde eine niedrige Interferenz der deutschen Syntax auf die lettischen Sprachkonstruktionen konstatiert.

Maija BALTIŅA

No vārdu sarakstiem līdz korpusa lingvistikai

Kas ir korpusa lingvistika?

Korpusa lingvistika ir viens no jaunākajiem valodniecības virzieniem, kas pētī un analizē kādas valodas korpusu – pietiekami lielu valodas datu kopumu elektroniskā veidā.

Kad un kā radās šis virziens valodniecībā?

Pirmie iedīgļi meklējami 20. gs. 50. gados, kad ASV valodnieki nāca klajā ar atzinumu, ka valodniecībā pētījumu pamatā jābūt apjomīgiem valodas datu vākumiem.

Galvenais dzinulis, protams, slēpās dziļāk – tā bija mūžsenā vēlēšanās izprast valodas pastāvēšanas un darbības mehānismu, atrast zinātniski pamatotas atbildes uz jautājumiem, kas ir valoda un kādas ir tās metodes, ar kurām izziņāt valodas dabu. Turklāt bija sākusies datoru ēra. Arī valodnieku skati vērsās jauno izgudrojumu virzienā. Un vēl jāatceras, ka tas bija salīdzināmi vēsturiskās metodes norieta laiks. Ar šo pieeju bija daudz sasniegts, taču galvenokārt valodu vēstures aspektā, pētījumos, kuros analizējamo vienību apjoms ir neliels un kas skar tikai fonētikas un morfoloģijas līmeni.

Optimisms attiecībā uz iespējām izziņāt valodas dabu ar šo metodi bija noplacis, bet cerības nebija zaudētas. Reiz Dekarta paceltais karogs – valodu iespējams izziņāt, ja atrasta pareizā metode, – nebija nolaists pavisam, tas tikai uz īsu brīdi bija noslīdējis pusmastā.

Ko nozīmē jēdziens korpusa lingvistika?

Jēdziens *korpusa lingvistika* ir jauns, un tā saturs ir mainījies kopš tā parādīšanās 20. gs. 50. gados. Var runāt par trim saturiskiem slāņiem vai posmiem šī jēdziena izpratnē. Pirmais posms ir šie jau minētie 20. gs. 50. gadi, kad ar korpusu saprata pietiekami lielu valodas datu vākumu, kas nepieciešams lingvistiskajā analizē. Pārsvarā šie valodas datu vākumi sastāvēja no manuāli veidotām tekstu kolekcijām, un drīz vien šis

sākumfāzes korpusu nepilnības saredzēja Noems Čomskis. Viņš uzskatīja, ka šādas tekstu kolekcijas ir melīgas, jo cilvēks atmet kā analīzei nevērtīgus triju veidu valodas datus – tos, kas ir pašsaprotami, tos, kas ir neskaidri, un tos, ko pieņemts vērtēt kā nepieklājīgus.

Šo N. Čomska ieskatu tēlaini sauc par izšķirošo grūdienu, kas izraisīja kvalitatīvi jaunu pieeju korpusu izveidē. Protams, tas bija nācis vienlaikus ar datora parādīšanos pie valodniecības apvēršņa un ar pētījumu svārsta nosvēršanos uz sintakses un semantikas pusi. Otrā posma korpusa lingvistika jau attīstās datorizētā vidē un rit saskaņā ar izvirzītu jaunu uzdevumu – veidot korpusu kā runātās un rakstiskās valodas datu vākumu. Šādu plānu britu angļu valodas korpusa *Survey of English Usage* (SEU) izveidei 1959. gadā bija izstrādājis R. Kvirks. Pēc šī parauga 1961. gadā līdzīgs projekts tiek aizsākts Brauna universitātē ASV. Tiek veidots amerikāņu angļu valodas runātās un rakstītās valodas korpusi. Kaut arī runātās valodas datorizēta apstrāde netika veikta, par otrā posma korpusa lingvistikas stipro pusi uzlūko tieši šo programmu – papildināt korpusu ar runātās valodas vākumiem. Par trešā posma sākumu korpusa lingvistikā uzlūko 1975. gadu, kad Lundas universitātē J. Svirka vadīta valodnieku grupa aizsāk runātās angļu valodas datorizētu apstrādi, izmantojot SEU datu bāzi.

Kas ir korpusi?

Korpusa lingvistikas trīs attīstības posmi ļauj paraudzīties uz paša korpusa saturu. Par valodas korpusu var runāt tad, ja tam piemīt trīs pamatzīmes:

- korpusi ir datorizēti runātu un rakstītu tekstu kopumi;
- korpusi ir aprīkoti ar atbilstošu programmno-drošinājumu;
- korpusi papildina lingvistiskās analīzes rīki.

Šie raksturojumi savu autoritāti nav zaudējuši, bet līdz ar datorvides straujo attīstību neiedomājami strauji mainījies gan korpusu saturs, gan izvirzītās prasības pret gaidāmo analīzes rezultātu. Korpusa attīstībā tiek runāts par trim attīstības pakāpēm vai paudzēm.

1. paaudzes korpusu raksturīgākā pazīme ir to apjoms. Tā Brauna universitātes korpuss bija pārsteidzošs ar tam laikam milzīgo apjomu – to veidoja 1 miljons valodas vienību.

2. paaudzes korpusiem raksturīgākais, ka tos veido bez manuālās ievades. Teksti tiek ieskenēti. Tā veidots Birmingemas korpuss J. Sinklēra vadībā.

3. paaudzes korpusi ir tādi, kuros jaunāko tehnoloģiju vidē iespējams analizēt simtiem miljonu lielu valodas vienību vākumu. Šos trešās paaudzes korpusus to neaptveramā apjoma dēļ sauc arī par datu eksplozijas korpusiem.

Vai lielums vissvarīgākais?

Ja sākotnēji cerības tiek saistītas tieši ar apjomu, tad tagad, kad elektroniski ievadīto valodas datu apjomi kļuvuši neaptverami, radušās pārdomas, vai apjoms ir noteicošais. Džefrijs Līčs uzskata, ka korpusa apjoms nav noteicošais vairāku iemeslu dēļ.

Pirmkārt, korpusu neveido tāds mašīnlasāmkopums, kas veidots pēc izdevības vai nejaušas datu ieguves principa. Tādus vākumus dēvē tikai par tekstu kolekcijām vai tekstu arhīviem arī tad, ja tie pēc apjoma atbilst trešās paaudzes valodas datu vākumiem.

Otrkārt, ir izveidojusies acīm redzama disproporcija starp runātās un rakstu valodas vākumiem elektroniskā veidā. Mašīnlasāmu tekstu apjomu pieaugums raksturīgs tikai rakstu valodas vidē. Runāto tekstu transkribēšana rakstu formā ir laikietilpīgs darbs, un šīs sadaļas apjomu ziņā tālu iepaliek no rakstveida tekstu sadaļām.

Treškārt, korpusu apjomu palielināšanu kavē ar autortiesībām saistītie objektīvi iemesli. Tekstu ievade, kopēšana tiek kavēta, ja nav nokārtots autortiesību jautājums ar tekstu autoriem, tekstu izdevējiem, izdevējsabiedrībām. Turklāt daudzi šobrīd radītie korpusi, kuri varētu kļūt par tālākiem bāzes korpusiem, tieši šo apstākļu dēļ nav publiski pieejami.

Ceturtkārt, programmnodrošinājuma tehnoloģiju vide, kas radīta tekstu analīzei, savā attīstībā strauji atpaliek no tās automatizētās vides, kas paredzēta tekstu ievadīšanai.

Mašīnlasāms teksts, lai cik apjomīgs un korekti veidots, neveido korpusu, ja nav atbilstošā programmnodrošinājuma jau vajadzīgo datu meklēšanas un “izvilksanas” fāzē.

Kur paliek cilvēks?

Partnerattiecības starp datoru un cilvēku ir un būs nepieciešamas, jo tehnoloģijas var atklāt tikai daļu patiesības par valodu. Programmnodrošinājums sniedz atbildes tikai uz tiem jautājumiem, kurus ir paredzējis cilvēks. Vēl arvien datorizētā vide nav spējīga valodas datu analīzes posmā darboties bez cilvēka klātbūtnes. Ne visus datu apstrādē veicamos soļus var delēģēt datorvidei. Darbu dalījums starp tehnoloģijām un cilvēku pastāv. Nevienlīdzīgās sadarbības veids ir objektīva realitāte.

Nevienlīdzīgā, bet reālā sadarbība starp datoru un cilvēku korpusu veidošanā īsumā raksturojama šādi:

- dators “vāc” un ar radītajām programmatūrām apstrādā datus;
- cilvēks novērtē iegūtos analīzes rezultātus;
- cilvēks uzlabo programmatūru un veic izmēģinājuma darbības;
- dators strādā tālāk ar uzlaboto programmatūru.

Viens no datorvides un cilvēka sadarbības mērķiem korpusa lingvistikā ir radīt analīzes rīkus jeb anotācijas.

Kas ir anotācija?

Anotācija ir datoranalīzes veidā iegūta noteikta satura informācija par korpusā ietverto valodu. Anotācija kā iegūto zināšanu veids par valodu vienlaikus ir analīzes rīks dažādos pētījumu posmos. Ja kāds korpus tiek anotēts, tad anotācija kļūst it kā par atspēriena dēlīti turpmākiem valodas analīzes soļiem. Korpusa lingvistikā visizstrādātākie ir gramatisko anotāciju bloki. Šobrīd kā gramatiski marķēti skatāmi daudzi korpusi, piemēram, jau pieminētais Brauna universitātes korpus. Anotācijas dažkārt ir tik apjomīgas, ka tās tiek dēvētas par apakškorpusiem. Gramatisko marķējumu versijas cita no citas atšķiras tāpat kā savstarpēji atšķiras valodas. Lai iegūtu padziļinātas zināšanas par korpusā ietverto valodu, anotācijas

jāiegūst arī no citiem valodas līmeņiem – sintakses, vārddarināšanas, stilistikas.

Kā attīstās korpusa lingvistika?

Neraugoties uz daudzajām sarežģītajām situācijām, korpusa lingvistikas attīstībā būtiska prasība ir visu posmu attīstības vienlaicīguma nodrošinājums. Vienlaikus jāpilnveido visas korpusa sadaļas:

- tekstu pamatkorpusi;
- korpusa programmnodrošinājums;
- korpusa anotācijas (analīzes rīki).

Kā attīstīsies korpusa lingvistika?

Dominējošās pazīmes korpusa lingvistikā, protams, būs apjoms, lielums, datu daudzums. Programmatūras savukārt nodrošinās korpusa saturisko kvalitāti. Par korpusa saturisko kvalitāti liecinās tā spēja kalpot:

- kā sistemātiski apgūstamu datu avotam;
- kā lingvistisko hipotēžu pārbaudes vietai;
- kā jaunu analīzes paņēmieni izveides centram.

Korpusa lingvistikas saturiskā kvalitāte arī turpmāk būs atkarīga no tā, kā attīstīsies nepieciešamā datorvide – programmatūras un ar to palīdzību veidotie analīzes rīki vai anotācijas.

Kas ir Latvijā?

Latvijā notiek priekšdarbi korpusa lingvistikas izveidei. Raksturīgais ir tas, ka šis sagatavošanas darbs rit vairākos pētniecības centros, dažādu projektu ietvaros un ir arī individuālu interešu objekts. Šībrīža īpatnība ir tā, ka trūkst vienota darba formāta, bet, iespējams, tieši tā veicami jaunā valodniecības atzara sagatavošanas darbi. Visas iestrādes, rezultāti un arī ieceres ļauj runāt par vairākiem posmiem latviešu valodas datorizētā apstrādē un analīzē ceļā uz korpusa lingvistiku.

Pirmais posms – datorizētu tekstu kolekciju veidošana. Šī posma raksturīgākās iezīmes:

- saturiski dažādu tekstu ievadišana un uzkrāšana atbilstoši atsevišķu indivīdu vai nelielu interesentu grupu interesēm un iespējām;
- idejas par valodas automatizētu apstrādi un pirmie izmēģinājumi šādā vidē;
- datu bāzu (kas sākotnēji sauktas par datu bankām) veidošanas aizsākumi.

Otrais posms – pirmo programmatūru izveide, to lietderības un efektivitātes pārbaude:

- mērķtiecīgi izvēlētu tekstu uzkrāšana datu bāzēs;
- tekstu vākumu datorizētas analīzes aizsākumi;
- analīzes programmu un programmatūru pilnveidošana, to lietderības pārbaude.

Trešais posms – ideja par latviešu valodas datorfondu un datorlingvistikas kā pētniecības virziena iedibināšana:

- intensīva datu bāzu papildināšana ar jaunāko tehnoloģiju palīdzību (tekstu ieskenēšana);
- radīto programmatūru izmantošana pilna apjoma tekstu vai saturiski vienotu tekstu kolekciju analīzē;
- iestrādes anotācijām;
- runāto tekstu ievades izmēģinājumi.

Kas iegūts?

Izveidotās iestrādes ceļā uz korpusa lingvistiku ļāvušas veidot teorētiskus vispārinājumus par vairākām valodai piemītošām likumbām. Tās ir:

- kvantitatīvie nosacījumi valodas elementu standartizēšanā;
- kvantitatīvie nosacījumi valodas elementu idealizēšanā;
- kvantitatīvie nosacījumi valodas elementu savstarpējo attieksmju prognozēšanā.

Par ko jādomā?

Jādomā par terminiem, kuri tiek lietoti pētījumos, priekšlasījumos, sarunās par latviešu valodas datorvidi un datoranalīzi. Viena no raksturīgākajām iezīmēm – šobrīd kā sinonīmi tiek lietoti termini *datu bāze*, *datorfonds*, *korpus*, kaut

arī katram no šiem terminiem ir sava jēdzieniskā slodze. Tāpēc varētu noderēt īss ieskats šo terminu lietojumā, kā tie tikuši iecerēti datorlingvistikas pētījumos par valodu.

Datu bāze – ir visu kādam uzdevumam paredzēto un datorā ievadīto (arī vēl ievadāmo) tekstu kopums. Datu bāzes būtiska pazīme, kas to atšķir no vienkāršas tekstu kolekcijas, ir tās vienotais formāts. Teksti ir sakārtoti pēc vienota parauga, t.i., marķēti. Marķējuma jēga ir izveidoto un izvēlēto programmatūru ērts lietojums un datu bāzes pārredzamība un ērta izmantošana analīzes laikā.

Datorfonds – ir mērķtiecīgi veidots v i s a p t v e r o š s hronoloģiski, tematiski vai kā citādi iezīmēts valodas vākums datorizētā veidā. Par datorfonda sastāvelementiem var kļūt esošās datu bāzes. Latviešu valodas datorfonds top vairāku projektu ietvaros, atbilstoši projekta veicēju interesēm, datoriespējām un iecerētajiem uzdevumiem. Kā liecina esošā datorlingvistikas prakse, terminu *datorfonds* mēdz lietot divējādi – attiecinot gan uz iecerēto datorfondu, gan uz atsevišķām, apjomīgām datu bāzēm. Zināms pamats šādai abu terminu jēdzieniskai sinonīmijai ir. Tajā brīdī vai, precīzāk, darba posmā, kad aizsākas darbs pie datu bāzē ievadīto tekstu automatizētas analīzes, rodas nepieciešamība definēt radītos darba rezultātus, kuri bieži vien sasniedz iespaidīgus apjomus. Tie kļūst it kā neatkarīgi no pamatbāzes un tiek nosaukti par datu bāzēm, bet pamatdatu bāze automatiski pārdēvēta par datorfondu. Protams, runātājam pastāv iespēja izvairīties no abu terminu sinonīmiska lietojuma.

Korpuss – datorizētā veidā vākts runāto un rakstīto tekstu kopums, kuru papildina atbilstoša programmatūra un analīzes rīki. Tiek lietots arī kā sinonīms terminiem *datorfonds* un *datubāze*.

Kas gaidāms turpmāk?

Ar datorlingvistikas metodēm veiktās iestrādnēs latviešu valodas pētniecībā ir pamats korpusa lingvistikas aizsākumiem latviešu valodniecībā. Vai rakstītais varētu būt rosinājums sarunai par to, kādu praktisku un taustāmu labumu no šīm valodnieku sastrādātajām iestrādnēm gūtu citi cilvēki?

From Word Lists to Corpus Linguistics

Summary

The concept of corpus linguistics appeared in the 1950ies. There were three stages of development in understanding of this concept. Initially corpus was understood to be a sufficiently large quantity of language data (predominantly from manually-created text collections) essential for linguistic analysis. In the second stage linguistics is already developing in a computerised environment and proceeds to meet the following goal – to create a spoken and written language corpus. In the third stage that began in 1975, corpora have undergone an evolution to a variety where hundreds of millions of language units can be analysed in the environment of the most recent technologies.

The content quality of a corpus is determined by its ability to serve as a source of systematic data acquisition, as well as a testing site of linguistic hypotheses and centre of creation of new types of analysis. In several Latvian research centres preliminary work in creation of corpus linguistics is being carried out in the framework of a number of projects and individual research cases. One can speak about several phases in computerised processing and analysis of Latvian language in order to reach the stage of corpus linguistics: 1) input and accumulation of texts with different content in computerised databases; 2) building of first software programmes and testing of their usefulness and effectiveness; 3) further development to improve the computerised collections of Latvian language data.

Regīna KVAŠĪTE

Lietišķie teksti valodas kultūras skatījumā

Lietišķais stils ir viens no funkcionālajiem stiliem, kuriem raksturīgas noturīgas normas, taču šīs normas nav sastingušas – tās ir dinamiskas un laika gaitā mainās. Lietišķajos tekstos lietojami literārās valodas normām atbilstoši vārdi, vārdu savienojumi un konstrukcijas, tomēr praksē lietišķajā saziņā (tāpat kā citās sfērās) sastopamas dažādas gan agrāk, gan pēdējā laikā radušās un ieviesušās atkāpes no normatīvās latviskās izteiksmes. Par tām daudz runā un raksta teorētiskā un praktiskā vispārīgās valodas kultūras aspektā [Freimane 1993; Paegle, Kušķis 1994; Nītiņa 2004; atsevišķi raksti valodas kultūras tematikai veltītos rakstu krājumos, arī presē u. c.], bet tieši lietišķajiem tekstiem uzmanība pievērsta retāk [Skujiņa 1993; Krūmiņa, Skujiņa 2002]. Šī stila tekstos sastopami gan vispārlietojamai valodai raksturīgi valodas normu neievērošanas gadījumi, gan specifiskas tikai šim funkcionālajam stilam raksturīgas atkāpes (jāpiebilst, ka nereti vērojams pretējs process – lietišķās izteiksmes izplatās citu stilu tekstos un kļūst par valodas kultūras normu pārkāpumu cēloni). Dažādu lietišķo tekstu (lēmumu, līgumu, likumu, nolikumu, noteikumu, paziņojumu, statūtu, vienošanos u. tml.) valodiskās izteiksmes analīze ļauj secināt, ka neatkarīgi no teksta veida un no tā sagatavošanas laika tajos mēdz parādīties atkāpes no normām, kas ir samērā noturīgas un atkārtojas no teksta tekstā.

Sevišķi viegli atkāpes no vispāratzītajām valodas normām izplatās lietišķā stila runātajā formā, jo runā galvenā uzmanība tiek veltīta informācijas nodošanai un valodas līdzekļu izvēlei parasti pievēršama mazāka vērība. Rakstu valodā izteiksmes paškontrolē ir daudz lielāka, taču arī šeit atkāpes no tradicionālās latviskās izteiksmes nav retums. Dažreiz nenormatīviem veidojumiem ir gadījuma raksturs, taču biežāk gan viens un tas pats kļūdainais lietojums viena cilvēka runā vai viena dokumenta ietvaros atkārtojas vairākkārt, kas liecina par valodas prasību nezināšanu vai to neievērošanu. Valodas izteiksmes precizitāti un pareizību lietišķajos tekstos nosaka vairāki faktori: dokumentu

sagatavotāju izglītības līmenis, profesionālās iemaņas, latviešu valodas prasme, arī attieksme pret valodu (valodas prasību pārzināšana un iedziļināšanās teksta niansēs), dokumentu uzrakstīšana termiņi u. c.

Lietišķajā saziņā gan runātajos, gan rakstītajos tekstos bieži vien tiek lietoti normatīvi neatzīti vārdi, vārdu savienojumi un plašākas konstrukcijas. Starp plašāk izplatītām nenormatīvām konstrukcijām varētu minēt konstrukcijas ar citām valodām raksturīgiem burtiski pārtulkotiem prievārdiem, vārdu saskaņošanas kļūdas, īpaši semantiski nesavienojamu vārdu lietošana darbības vārdu konstrukcijās. Citvalodu ietekme atkarīga no tekstu uzrakstīšanas laika – tā ir gan vācu, gan krievu, gan – pašreizējā laikposmā aktuālākā – angļu valodas ietekme.

Dažkārt atsevišķi prievārdi izplatās latviešu valodā līdz šim tiem neraksturīgās nozīmēs. Daļa no tām ar laiku kļūst par normu, citas netiek pieņemtas latviešu valodas sistēmā. Kā secinājusi D. Nītiņa, “19. gs. beigās – 20. gs. sākumā pēc vācu prievārda *bei* vai krievu *npu* lietošanas parauga latviešu rakstu valodā, sevišķi presē, izplatās konstrukcijas ar prievārdu *pie*, kas izteic pakļautību kaut kam – kādai organizācijai, iestādei, personai” [Nītiņa 1978: 141]. Mūsdienų lietišķajos tekstos šādu prievārda *pie* lietojumu uzskata par nepieņemamu – tas “latviešu valodā nav lietojams institūciju pakļautības vai piesaistes nozīmes izteikšanai” [Skujiņa 1993: 45]. Runājot par institūciju pakļautību, jālieto vārdkopa ar atkarīgo ģenitīvu, piem., nevis *Militāro pensionāru pensiju un pabalstu piešķiršanas, pārrēķinu un izmaksas nosacījumu jautājumus risina sociālās nodrošināšanas nodaļa pie Krievijas Federācijas Vēstniecības Latvijas Republikā konsulārās nodaļas*, bet *Krievijas Federācijas Vēstniecības Latvijas Republikā konsulārās nodaļas sociālās nodrošināšanas nodaļa* (25, 7).¹ Šādas konstrukcijas lietošanas nepiemērotība akcentēta arī preses rakstā *Būt pārstāvniecībai Eiropas Savienībā, nevis “pie” tās* [Skujiņa 1998]. Konstrukcijas

¹ Iekavās numurs pēc izmantoto lietišķo tekstu saraksta, kā arī numerācija paša teksta ietvaros (pants, punkts u. tml.).

ar prievārdu *pie* norāda uz pievienošanas kaut kam vai izsaka piederību pie kaut kā, piem., *pielikums pie līguma*. Šādu lietojumu nevar uzskatīt par pilnīgi noraidāmu, taču ieteikumi labot šo izteiksmi fiksēti dažādās rokasgrāmatās: *pielikums pie rīkojuma – rīkojuma pielikums* [Krūmiņa, Skujiņa 2002: 108] u. tml. Taču praksē minētais prievārda lietojums sastopams samērā bieži: *Protokols pie Latvijas Republikas Valdības un Krievijas Federācijas valdības vienošanās* /= .. vienošanās protokols/ *par Latvijas Republikas teritorijā dzīvojošo Krievijas Federācijas militāro pensionāru un viņu ģimenes locekļu sociālo aizsardzību* (25). Citvalodu ietekme sekmējusi konstrukcijas *pie izdevības izplatību* (sal. *пу возможности*; v. *bei Gelegenheit*) – to iesaka aizstāt ar *rodoties izdevībai* [Krūmiņa, Skujiņa 2002: 108]. Lieto arī prievārdu konstrukciju *pie normāliem apstākļiem* (vai *pie šādiem apstākļiem*), kas aizstājama ar lokatīva savienojumu *normālos apstākļos* [LTV 1991: 64] vai *šādos apstākļos* [Krūmiņa, Skujiņa 2002: 108]. Vēl viena konstrukcija ar aplūkojamo prievārdu *izņemt pie kāda* kā burtisks krievu valodas teiciena *изъять у кого-либо* tulkojums sastopama gan runātās valodas, gan rakstītās valodas tekstos: *Par piekrišanu Saeimas locekļa saukšanai pie administratīvās atbildības, viņa piespiedu atvešanai, personas vai mantu apskatei, kā arī dokumentu izņemšanai pie Saeimas locekļa* /= Saeimas locekļa dokumentu atsavināšanai / *Saeima lemj pēc Mandātu un iesniegumu komisijas ziņojuma* (13, 9.17 (4)). Šajā piemērā valodas kultūras prasībām neatbilst arī izvēlētais darbības vārds, to labāk aizstāt ar *atsavināt* vai *konfiscēt* [sal. LTV 1991: 34].

No valodas kultūras viedokļa latviešu valodā pieņemamāka ir bezprievārda konstrukcija ar lokatīvu *pārskaitīt kontā* burtiski pārceltā savienojuma “*pārskaitīt uz kontu*” vietā, taču praksē tieši prievārdiskā atbilstošas nozīmes konstrukcija sastopama samērā bieži: *Pēc saņēmēja vēlēšanās šī summa var tikt pārskaitīta uz viņa noguldījuma kontu* /= pārskaitīta viņa noguldījuma kontā/ (18, 22); *Maksājumus ar sertifikātiem par izpiršanu veic Izpircējs vai viņa pilnvarotā persona, iesniedzot ziņas par sertifikātu pārskaitīšanu no Izpircēja konta uz privatizējamā*

objekta uzkrāšanas kontu /= no .. konta .. kontā/ *Bankā* (22, 3); *Pamatojoties uz šo rīkojumu, Ministru Padomes Ārējo ekonomisko sakaru departaments lūdz republikas uzņēmējus un uzņēmējsabiedrības, kuras valūtu atskaita valdības valūtas fondā par preču eksportu, darbu izpildi un pakalpojumu sniegšanu, turpmāk vairs nepārskaitīt valūtu uz republikas Ministru Padomes rēķinu ... /= nepārskaitīt valūtu republikas Ministru Padomes kontā .../ (23). Jākonstatē, ka joprojām (tādu lietojuma gadījumu ir samērā daudz) netiek ievērots latviešu terminu *rēķins* un *konts* nozīmju šķīrums: *rēķins* – ‘dokuments, kurā ir norādīta maksājamā summa’ [LLVV 6(2), 1987: 607], bet *konts* – ‘grāmatvedības forma, paņēmieni kopums (piemēram, uzņēmuma, iestādes) finansiālo operāciju sistemātiskai uzskaitēi un kontrolei’ [LLVV 4, 1980: 355]. Tādēļ šajā kontekstā būtu jārunā par naudas pārskaitīšanu kontā, nevietā ir lietot terminu *rēķins*.*

Plaši izplatīta ir prievārda *uz* lietošana konstrukcijās, kur tas neiederas pēc latviešu valodas tradīcijām (šādu lietojumu var uzlūkot par krievu valodas ietekmi). Šādos teikumos saskaņā ar terminoloģijas prasībām lietojams savienojums ar atkarīgo ģenitīvu: *Iegādes atļaujas uz otro, trešo utt. vītņstobra medību šaujameroci* /= otrā, trešā utt. vītņstobra medību šaujamerocā *Iegādes atļaujas/ vienai personai izsniedz ar ... policijas iestādes priekšnieka atļauju ..* (19, 2.11.1). Ar prievārdu *uz* bieži lietišķā tekstā sastopams burtisks krievu valodas konstrukcijas *на условиях* tulkojums “*uz noteikumiem*”, lai gan saskaņā ar latviešu valodas normām lietojami savienojumi ar prievārdiem *ar* vai *pēc* [LTV 1991: 42]. Pat latviešu valodā sacerētajos tekstos pēc analogijas ar iepriekšminēto tulkoto konstrukciju no šādas izteiksmes izvairīties neizdodas: *Atļaut Latvijas Republikas teritorijā esošo valsts uzņēmuma “Latvenergo” pārņemto Ziemeļrietumu energosistēmu dispečeru pārvaldes īpašumu nodot izmantošanai uz savstarpēji pieņemamiem noteikumiem* /= ar savstarpēji pieņemamiem noteikumiem/ *Baltijas valstu energosistēmas apvienības dispečeru pārvaldei* (1, 2); *Personas, kas iekļautas objektu apkalpojošā personāla sastāvā, un viņu ģimenes locekļi uz vispārējiem noteikumiem* /= pēc vispārējiem

noteikumiem/ *izmanto Latvijas Republikas veselības aizsardzības, pasta un banku iestāžu pakalpojumus* (26, 9.2).

Plaši lietišķajos tekstos ir izplatītas konstrukcijas “*vadoties no (kā?)*” vai “*vadoties pēc (kā?)*”, kas atkarībā no konteksta izsakāmas ar dažādiem prievārdu savienojumiem *sakarā ar (ko?)*, *pamatojoties uz (ko?)* vai bezprievārda savienojumiem ar akuzatīvu *ievērojot (ko?)*, *ņemot vērā (ko?)*, no kuriem katrs piešķir teikumam atšķirīgas nozīmes niansi: *Jautājumi, kas nav regulēti šajā likumā, izšķirami, vadoties no Latvijas Republikā spēkā esošās civilās likumdošanas aktiem, kā arī starptautiskiem līgumiem* /= *ņemot vērā* / *ievērojot Latvijas Republikā spēkā esošos civilās likumdošanas aktus, kā arī starptautiskos līgumus* (7, 1). Dažkārt, lai iegūtu precīzu izteiksmi, šādās konstrukcijās pietiek atteikties no vārda *vadoties*: *Rādītāji būs pieaugošā kārtībā un tos pārbaudīs, vadoties pēc* /= *pārbaudīs pēc/ Latvijas Bankas ikmēneša iesniegtās informācijas* (15, 3. piel.). Šie kļūdaino lietojumu piemēri minēts daudzās lietišķā stila valodas kultūrai veltītās publikācijās [LTV 1991: 73; Skujiņa 1993: 50; Krūmiņa, Skujiņa 2002: 107–108].

Lietišķajos tekstos lietojamas dažādas prievārda *ar* konstrukcijas. Sastopama akuzatīva konstrukcija “*ar mērķi*” savienojumā ar darbības vārdu nenoteiksmē. Šāds nenormatīvs lietojums izplatījies krievu valodā lietotās konstrukcijas “*с целью + nenoteiksme*” ietekmē. Kaut krievu valodas tiešā ietekme jūtami mazinājusies, šīs konstrukcijas ir tik noturīgas, ka latviski rakstāmajos lietišķā stila tekstos neizdodas no tām izvairīties. No valodas kultūras viedokļa tās vietā piemērotāka būtu konstrukcija ar nolūka palīgteikumu, ko ievada saiklis *lai*: <...> *uzņēmumam* <...> *jābūt dibinātam un reģistrētam Latvijas Republikas Uzņēmumu reģistrā ar mērķi izmantot* /= *lai izmantotu/ kā darbaspēku notiesātos* (14, 19 (2)); *Par komandējumu uzskatāms ar institūcijas vadītāja rakstisku rīkojumu apstiprināts darbinieka brauciens* <...> *uz ārvalstīm ar mērķi pildīt* /= *lai pildītu/ darba (dienesta) uzdevumus* <...> (21, 2) [sk. Krūmiņa, Skujiņa 2002: 104].

No valodas kultūras viedokļa zināmas grūtības var sagādāt

pareiza locījuma izvēle, un nepareizais locījums ir viens no tipiskākajiem vārdu saistīšanas normu pārkāpumiem. Piem., praksē ar vajadzības izteiksmi ne vienmēr tiek lietots lietvārds nominatīvā, kā tam vajadzētu būt, – plaši izplatītas konstrukcijas ar akuzatīvu. Saskaņā ar latviešu valodas normām atkarīgais lietvārds lietojams akuzatīvā tad, ja ar darbības vārdu vajadzības izteiksmē saistīts cits darbības vārds nenoteiksmē [Skujiņa 1993: 36]: *Ja nodokļa maksātājam <...> taksācijas gada laikā pirmo reizi jāsāk maksāt nodokli saskaņā ar šā likuma prasībām, tās tiek piemērotas tikai par laiku no brīža, kad attiecīgajam maksātājam jāsāk maksāt nodokli, līdz gada beigām* (14, 25 (1)). Visos citos gadījumos akuzatīva lietošana varētu būt izskaidrojama ar savienojuma “*vajag + darbības vārds nenoteiksmē + lietvārds akuzatīvā*” ietekmi vai citvalodu ietekmi: <...> *izvēli* /= izvēle/ *jāizdara* 3 mēnešu laikā no dienas, kad šis līgums stājas spēkā vai *jānoslēdz darba līgumu* /= darba līgums/ *otras Puses teritorijā* (4, 4.2.); *Šim paziņojumam ir jāpievieno reģistrā izdarītos ierakstus* /= izdarītie ieraksti/ (12, 94.1); *Izpildītos darbus* /= Izpildītie darbi/, *kurus veicot pielaistas kļūdas* /= pieļautas kļūdas/ vai arī nav ievēroti visi *pastāvošo* /= spēkā esošo/ *instrukciju noteikumi, zvērinātiem taksatoriem jāizlabo uz sava rēķina* (16, 29). Šajā piemērā līdzās nepareizam locījumam savienojumā ar darbības vārdu vajadzības izteiksmē ir izvēlēts arī semantiski nepiemērots darbības vārds konstrukcijā “*pielaist kļūdu*” un burtiski pārtulkots ar divdabi izteikts apzīmētājs “*pastāvošs*”. Latviski šajos gadījumos parasti sakāms *pieļaut kļūdu* un *spēkā esošas instrukcijas*. Šādu semantiski nesavienojamu leksēmu lietošana ir viena no plašāk izplatītajām problēmām valodas kultūras skatījumā.

No valodas kultūras viedokļa par nepieņemamu uzskatāms darbības vārda *pārsūdzēt* saistījums ar lietvārdu datīvā, ja runa ir par instanci: *Valsts kontroliera darbību var pārsūdzēt attiecīgai augstākstāvošai valsts kontroles institūcijai vai tiesai* /= attiecīgā augstākā valsts kontroles institūcijā vai tiesā/ (7, 35). Vietas nozīmē lietojama konstrukcija ar lokatīvu – *pārsūdzēt tiesā*, savukārt konstrukcija ar akuzatīvu – objekta nozīmē (piem., *pārsūdzēt spriedumu*). Datīvs piemērojams, runājot par

pārsūdzēšanu kādai amatpersonai, lai gan šis šķīrums ne vienmēr tiek konsekventi ievērots praksē. Savukārt jēdzienam *augstākstāvošs*, kas samērā izplatīts lietišķajos tekstos, normētā valodā pieņemta atbilsme *augstāks* [sal. *augstākstāvoša / zemākstāvoša instance* = *augstāka / zemāka instance* (Krūmiņa, Skujiņa 2002: 110)].

No valodas kultūras viedokļa nevēlami apzīmētāji (reizēm tie ir burtiski pārcelti no citām valodām) terminos, kuri izmantoti lietišķajos tekstos, sastopami diezgan bieži. Dažkārt netiek ņemti vērā terminu vārdnīcās fiksētie termini [ELDO 1995]. Praksē samērā bieži sastopami teksti, kuros lietoti nenormatīvi vārdkoptermini: *Latvijas Republikas Ministru Padomes priekšsēdētāja prombūtnes laikā rīkojumus izdod un izejošo / = nosūtāmo/ Valdības korespondenci paraksta priekšsēdētāja vietnieks <...>* (3, 1); <...> *konkursa dienā komisijai jāparakstās uz atvērtiem cenu paziņojumiem un jāsastāda ienākušo paziņojumu saraksts / = jāuzraksta saņemto paziņojumu saraksts/* (20, 38); *Par nokavētajiem maksājumiem par iznomāto zemi nomnieks maksā nokavējuma procentus Latvijas Republikas likumā "Par zemes nodokli" noliktajos / = noteiktajos/ apmēros* (5). Minētajā ekonomikas terminu vārdnīcā atrodami vēl citi vārdkoptermini ar tiem pašiem valodas normas atbilstošajiem apzīmētāja funkcijā lietotiem divdabjiem: *nosūtītais dokuments; nosūtāmais dokuments* (97); *saņemtais dokuments* (98); *noteiktais termiņš* (414). Iepriekš citētajiem piemēriem līdzīgu vārdlietojumu kļūdainums uzsvērts arī lietišķo tekstu valodas kultūras rokasgrāmatās [Krūmiņa, Skujiņa 2002: 110].

Viena no plašāk izplatītajām lietišķo tekstu izteiksmes neprecizitātēm ir darbības vārdu savienojumu nenormatīva lietošana. Citvalodu – visbiežāk krievu valodas – ietekmē radušies latviešu valodas normu pārkāpumi ir samērā daudzveidīgi un izplatīti. Parasti šādās konstrukcijās jāizvēlas piemērotāks darbības vārds vai attiecīgais savienojums jāizsaka ar citām konstrukcijām. Sastopami nenormatīvi savienojumi ar dažādiem darbības vārdiem, piem., *nest, stādīt, ņemt, slēgt, vest* u. c., vai to atvasinājumiem ar priedēkļiem. Tiem visiem ir atbilstmes normētajā literārās valodas lietišķajā stilā. Pastāv pat

izteiksmes izvēles iespējas, ja ir jāizsaka kādas nozīmes nianse: “*nest atbildību*” /= būt atbildīgam/, “*iznest lēmumu*” /= nolemt / pieņemt lēmumu/, “*izņemt dokumentus*” /= konfiscēt / atsavināt dokumentus/, “*stādīt jautājumu*” /= izvirzīt / izteikt jautājumu/, “*ieslēgt darba kārtībā*” /= iekļaut darba kārtībā/, “*izslēgt likuma pantu*” /= svītrot likuma pantu/, “*izvest pārbaudi*” /= pārbaudīt / veikt pārbaudi/, “*pārskaitīt rādītājus*” /= uzskaitīt rādītājus/, “*pievest piemēru*” /= minēt piemēru/ u. tml. [plašāk sk. LTV 1991; Skujiņa 1993; Rozenbergs 1995; Krūmiņa, Skujiņa 2002]. Neraugoties uz samērā lielo valodiskās izteiksmes līdzekļu izvēli, praksē sastopamas tās pašas sen par skaužamām atzītās konstrukcijas: *Sabiedrība nes pilnu atbildību* /= ir pilnībā atbildīga/ *par savām saistībām ar visu savu mantu* (6, 5.1); *Klusējot atsauc testamentu ar tādu darbību, kas nepieļauj* /= nepieļauj/ *šaubas par testatora nodomu* (8, 801); *Protokolu ved* /= protokolē / protokolu raksta/ *persona, kuru uzaicinājis sapulces vadītājs* (24, 4.15); *Ja 15 min. laikā tādi /piedāvājumi/ neienāk* /= netiek saņemti / netiek iesniegti/, *tad klātesošajiem tiek paziņots, ka piedāvājumu pieņemšana ir pabeigta* (20, 20); *Mantīniekam jāizpilda visi viņam testamentā uzliktie* /= noteiktie / minētie / uzdevumi <...> (8, 706); *Ja citā valodā izdotā periodiskā izdevumā ir uzdots* /= ir minēts / ir nosaukts/ *tā autors, tad arī valsts valodā ir jāuzdod* /= ir jāmin / ir jānosauc/ *autors atbilstoši tiesiskajām normām par personvārdu transkripciju* (10, 7.3); <...> *nosakot ar nodokli apliekamo ienākumu, minētos izdevumus no saņemamās autora atlīdzības neizslēdz* /= neatskaita/ (2, 2); *Pierādījumu vākšanai prokurors var veikt šādas darbības .. izņemt* /= konfiscēt / paņemt/ *paraugus salīdzinošai pētīšanai* <...> (11, 14.8.2). Bez tam lietišķajos tekstos sastopams arī no šādiem darbības vārdiem atvasinātu terminu nenormatīvs lietojums: *Pierādījumu vākšanai prokurors var veikt šādas darbības: <...> veikt personu vai priekšmetu uzzīmēšanu* /= identificēšanu / atpazīšanu/ (11, 14.8.6). Tādējādi jākonstatē, ka semantiski neatbilstošu darbības vārdu lietošana lietišķajos tekstos ir samērā plaša un daudzveidīga, kaut gan iespējams atrast tādas normatīvas atbilstes, kas atspoguļotu dažādas izteiksmes nianse.

Nav pamata apgalvot, ka aplūkotajos lietišķajos tekstos sastopamās atkāpes no literārās valodas normām raksturīgas tikai lietišķajam stilam (tās atspoguļojas arī citu stilu tekstos). Lai sekmīgi realizētu lietišķā stila pamatfunkciju – nodrošinātu valsts, iestāžu un personu savstarpējo saziņu –, valodas izteiksmei lietišķajos dokumentos un runā izvirzāmas stingrākas prasības, lietojami saziņas situācijai piemēroti izteiksmes līdzekļi. Kad lietišķā teksta ietvaros redzamas nepareizas, pēc ierēdņu domām, specifiskas un tieši lietišķajiem tekstiem raksturīgas konstrukcijas, tas negatīvi ietekmē cilvēku valodas izjūtu, reizēm apgrūtina teksta uztveri, kā arī liecina par nevērīgu pieeju rakstītajam vārdam.

Lietišķo tekstu avoti

1. LR Ministru Padomes lēmums nr. 320. *Par Baltijas valstu energosistēmas apvienības un Baltijas valstu energosistēmas dispečeru pārvaldes izveidošanu.*
2. Ministru Padomes lēmums nr. 126. *Par kārtību, kādā aprēķināmi no autoratlīdzības izslēdzamie izdevumi, ja šo atlīdzību apliek ar nodokļiem.*
3. Ministru Padomes lēmums nr. 116. *Par Latvijas Republikas Ministru Padomes rīkojumu izdošanas un Valdības korespondences parakstīšanas kārtību.*
4. *Latvijas Republikas un Igaunijas Republikas līgums par jūras robežas noteikšanu Rīgas jūras līcī, Irbes šaurumā un Baltijas jūrā.*
5. *Zemes nomas tipveida līgums.*
6. *Līgums par SLA "Rika" dibināšanu.*
7. *Par patērētāju tiesību aizsardzību (likums).*
8. *Civillikums.*
9. *Par nodarbinātību (likums).*
10. LR likumprojekts. *Par presi.*
11. *Par bijušās Valsts drošības komitejas dokumentu saglabāšanu, izmantošanu un personu sadarbības fakta ar VDK konstatēšanu (likums).*
12. LR Tirdzniecības likums (projekts).
13. *Grozījumi Saeimas kārtības rullī (likums).*
14. *Par uzņēmumu ienākumu nodokli (likums).*
15. *Latvijas Republikas valdības ekonomiskās politikas memorands.*
16. *Nolikums par zvērinātu taksatoru licencēšanas kārtību.*

17. *Baltijas Ministru padomes nolikums.*
18. *Noteikumi, saskaņā ar kuriem darba devējs atļdzina darbiniekam sakropļojuma vai arodslimības dēļ nodarīto kaitējumu.*
19. *Medību šaujamieroču iegādes, reģistrācijas, glabāšanas, pārreģistrācijas, ievēšanas Latvijas Republikā un izvešanas no Latvijas Republikas, realizācijas, izņemšanas, atsavināšanas, uzskaites pagaidu noteikumi.*
20. Ministru kabineta *noteikumi* nr. 133. *Par valsts mantas atsavināšanas kārtību.*
21. Ministru kabineta *noteikumi* nr. 372. *Noteikumi par komandējumiem.*
22. *Noteikumi par zemes izpirkšanu pilsētās.*
23. *Par valūtas pārskaitīšanu (paziņojums).*
24. SIA *statūti* // A. Klauss, V. Šadinovs. *Dibināsim sabiedrību ar ierobežotu atbildību.* R., 1991., 66.–71. lpp.
25. *Krievijas Federācijas Valdības un Latvijas Republikas Valdības vienošanās Latvijas Republikas teritorijā dzīvojošo Krievijas Federācijas militāro pensionāru un viņu ģimenes locekļu sociālās aizsardzības jautājumos.*
26. *Latvijas Republikas un Krievijas Federācijas vienošanās par Skrundas radiolokācijas stacijas tiesisko statusu tās pagaidu funkcionēšanas un demontāžas laikā.*

Literatūra

- ELDO – *Ekonomikas, lietvedības un darba organizācija termini.* Rīga, 1995.
- Freimane, I. 1993 – *Valodas kultūra teorētiskā skatījumā.* Rīga.
- Krūmiņa, V., Skujiņa, V. 2002 – *Normatīvo aktu izstrādes rokasgrāmata.* Rīga.
- LLVV – *Latviešu literārās valodas vārdnīca.* 1.–8. sēj. Rīga, 1972–1996.
- LTV – Skujiņa V., Kvašīte R. *Lietišķo teicienu vārdnīca.* R., 1991 (2. izd. 1992).
- Nītiņa, D. 2004 – *Moderna cilvēka valoda.* Rīga.
- Nītiņa, D. 1978 – *Prievārdu sistēma latviešu rakstu valodā.* Rīga.
- Paegle, Dz., Kušķis J. 1994 – *Kā latvietis runā...* Rīga.
- Rozenbergs, J. 1995 – *Latviešu valodas stilistika.* Rīga.
- Skujiņa, V. 1993 – *Valsts valodas prasmei lietvedības dokumentos.* Rīga.

Skujiņa, V. 1998 – Būt pārstāvniecībai Eiropas Savienībā, nevis
“pie” tās. / *Diena*, 25.08.

Die sachlichen Texte vom Sichtpunkt der Sprachkultur

Zusammenfassung

In den sachlichen Texten sind den Normen der Literatursprache entsprechende Wörter, Wortverbindungen und Konstruktionen zu gebrauchen, jedoch praktisch kommen in der sachlichen Kommunikation (ebenso wie in anderen Sphären) verschiedene sowohl früher als auch zur letzten Zeit entstandene und bereits festgesetzte Abweichungen von der normativen Ausdrucksweise im Lettischen vor. Die Analyse der sprachlichen Ausdrucksart in unterschiedlichen sachlichen Texten (Beschlüssen, Verträgen, Gesetzen, Regelungen, Bestimmungen, Anzeigen, Satzungen, Abkommen u. dgl.) lässt schlussfolgern, dass in den Texten unabhängig von der Art und der Vorbereitungszeit Abweichungen von der Norm ihren Ausdruck finden, dabei sind sie relativ stabil und wiederholen sich vom Text zu Text. Besonders leicht verbreiten sich Abweichungen von den allgemeinen Sprachnormen in der mündlichen Form des sachlichen Stils, aber auch schriftliche Abweichungen von der traditionellen Ausdrucksweise des Lettischen sind keine Rarität. In der sachlichen Kommunikation werden sowohl in mündlichen als auch in schriftlichen Texten des öfteren normativ nicht anerkannte Wörter, Wortverbindungen und ausführliche Konstruktionen verwendet. Unter den weiter verbreiteten nichtnormativen Konstruktionen wären wohl diejenigen mit für fremde Sprachen charakteristischen buchstäblich übersetzten Präpositionen, Rektionsfehler, insbesondere aber der Gebrauch von semantisch unverträglichen Wörtern in verbalen Konstruktionen zu nennen.

Es besteht kein Grund zu behaupten, dass die in den behandelten sachlichen Texten vorkommenden Abweichungen von der literatursprachlichen Norm nur für den sachlichen Stil kennzeichnend wären, da sie auch in den Texten sonstiger Sprachstile ihren Ausdruck finden. Um die Hauptfunktion des sachlichen Stils – die Kommunikation zwischen dem Staat, den Behörden und den Individuen zu gewährleisten – erfolgreich durchzusetzen, gilt es strengere Forderungen an den sprachlichen Ausdruck in den sachlichen Akten und der Rede zu stellen, d. h. für die kommunikative Situation passende Ausdrucksmittel zu wählen.

Ārija OZOLA

Bībele – daudzu latviešu valodas idiomu un idiomātisku teicienu avots

Latviešu tautas vēsturē bija laiks, kad Bībele bija galvenā lasāmviela, grāmata, no kuras mācījās Dieva vārdu un bērni dažkārt mācījās arī lasīt. Dieva vārds tika uzklausīts arī ik svētdienas baznīcas dievkalpojums, kā arī Bībeles lasījumos mājās, kad mājas saimnieks lasīja saimei priekšā tekstus no Vecās un Jaunās Derības. Tā jau no mazām dienām Bībelē rakstītais tika labi iegaumēts.

Bībeles pirmais izdevums “Tā svēta grāmata...” latviešu valodā Ernesta Glika tulkojumā izdots 1689. gadā un dažu gadu laikā tika iespiests 1500 eksemplāru lielā tirāžā. Tā tiek saukta arī par Glika Bībeli. Turpmākajos gados Bībele tika iespiesta atkārtoti un lielākā eksemplāru skaitā. Tā, piemēram, no 1739. līdz 1825. gadam pie lasītājiem nonāca jau pat vairāk nekā 15 000 Bībeles eksemplāru, un tā vairs nebija tik dārga kā iepriekš.

Tā Bībele kā tāds garīgs dārgums, kas tika augstu vērtēts, godāts un lasīts, 19. gs. bija jau gandrīz katrā zemnieku mājā. Tāpēc daudzi Svētajos Rakstos jeb Bībelē lasāmie izteikumi, salīdzinājumi u. tml. kļuva par latviešu valodas neatņemamu daļu. Turklāt latvietis gadu gaitā sāka tos lietot savā ikdienas valodā, tiem piešķirdams arī atšķirīgas nozīmes, nozīmju nianšes. Līdzīgi tas ir noticis arī citu tautu valodās.

Mūsdienās bieži vien latviešu valodas lietotāji vairs nemaz neapjauš, ka daudzu populāru izteicienu saknes meklējamas Bībelē.

Biežāk lietotie no Bībeles aizgūtie izteicieni

• **Aci (acs) pret aci, zobu (zobs) pret zobu** – saka, ja rīkojas pēc atriebības, tiešas izrēķināšanās principa, atdarot ļaunu ar ļaunu tieši pašam pāridarītājam.

Piemēram: “Nu tad mērosim viņus reiz ar viņu pašu mēriem. Aci pret aci, zobu pret zobu.” (R. Blaumanis)

Šie atriebības vārdi lasāmi Bībelē Mozus grāmatās. Tā ir pamācība, kā rīkoties, ja kaujoties, cīnoties u. tml. kāds ievaino otru. “Aci pret aci, zobu pret zobu, roku pret roku, kāju pret kāju.” (2. Moz. 21–24) “Un, ja kas ievaino savu tuvāku, tad lai tam atdara tāpat, kā viņš ir darījis: lūzumu pret lūzumu, aci pret aci, zobu pret zobu, un, kādu vainu viņš ir nodarījis cilvēkam, tāpat lai viņam top atdarīts.” (3. Moz. 24:19–20) “Jūs esat dzirdējuši, ka ir sacīts: aci pret aci un zobu pret zobu. Bet Es [Kristus] jums saku: jums nebūs pretim stāvēt ļaunajam ..” (Mt. 5:38–39)

• **Debesu manna** – saka par kaut ko labu, iekārojamu, bez pūlēm iegūstamu; arī par Dieva žēlastības izpausmi.

Piemēram: “Uz to politiku, uz tām partijām vien metušies. Domāt, debesu manna tā kāda?” (J. Niedre)

Kad visa Israēla draudze Mozus vadībā devās prom no Ēģiptes, ceļā viņi sāka ciest badu. Viņi kurnēja pret Mozu, ka ir izvesti tuksnesī, lai mirtu badā. Tad: “Tas Kungs sacīja uz Mozu: Redzi, Es likšu maizei līt no debesīm; un tauta lai iziet un salasa dienas tiesu ..” (2. Moz. 16:4) Un kādā rītā notika tā: “Kad rāsas kārtā sāka nozust, tad, redzi, tuksnesī bija smalka zvīņveidīga viela, tik smalka kā sarma virs zemes.”

Mozus viņiem sacīja, ka “Šī ir tā maize, ko Tas Kungs jums ir devis par barību ..” (2. Moz. 16:15) “Un Israēla nams sauca to vielu – manna. Tā bija balta kā koriandra sēkliņas un pēc garšas kā plāceņi ar medu.. Un Israēla bērni ēda mannu četrdesmit gadus.. līdz kamēr pienāca pie Kaanāna zemes robežām.” (2. Moz. 16:31–35)

Kā zināms, šī debesu manna ir pavisam reāla parādība Sinaja tuksnesī. Tā ir kāda tuksneša krūma – tamariska – sula, kas šim augam izdalās un sarec baltos, krusai līdzīgos graudiņos. Tiem ir saldena garša, un tie ir ēdami. Tuksnesī dzīvojošajiem beduīniem tā esot īsta delikatese. Bagdādes sīktirgoņi arī mūsdienās piedāvā tamariska sulu, to dēvēdami par “manu”.

No vārdkopas “debesu manna” sarunvalodā ir radies arī ēdiena nosaukums – **debesmanna**, ko literārajā valodā sauc par mannas uzputeni.

• **Dieva pirksts** – saka, domājot, ka kas notiek ar Dieva ziņu, pēc Dieva gribas.

Piemēram: “Palūk, kā tai Podnieku saimniecei: domā nepelnīta viņai tā slimība un bez ziņas! Dieva pirksts!” (A. Upīts)

Teiciena pamatā Jēzus Kristus vārdi Lūkas evaņģēlijā. Kad Jēzum tiek pārņemts, ka Viņš ļaunos garus izdzen no cilvēka ar Belcebula jeb velna palīdzību, tad Jēzus atbild, ka Viņš to dara Dieva spēkā: “.. Es ļaunos garus izdzenu ar Dieva pirkstu ..” (Lk. 11:20)

• **Divu kungu kalps** – saka, ja kāds kalpo diviem kungiem, divām varām.

Teiciena pamatā ir Jēzus Kristus norādījums Kalna sprediķī: “Neviens nevar kalpot diviem kungiem: vai viņš vienu ienīdīs un otru mīlēs, jeb viņš vienam pieķersies un otru atmetīs. Jūs nevarat kalpot Dievam un mantai.” (Mt. 6:24; arī Lk. 16:13)

• **Gaidīt kā uz ūdens kustēšanos** – lieto nozīmē: gaidīt ko kā glābiņu ilgi, nepacietīgi; velti kaut ko gaidīt.

Piemēram: “Kārlis nu gaidīja uz jauno mēteli kā uz ūdens kustēšanos ..” (A. Degļavs)

Šis teiciens cēlies no Bībelē aprakstītā notikuma pie Betzatas dīķa: “Bet Jeruzālemē pie avju vārtiem ir dīķis, kuru ebrejiski sauc Betzata (Betezda) ar piecām stabu ailēm. Tanīs gulēja liels pulks slimnieku: aklu, tizlu, izkaltušu, kas gaidīja uz ūdens kustēšanos. Jo savā laikā eņģelis nolaidās dīķī un ūdeni sakustināja; kurš tad iekāpa viņā pirmais pēc ūdens sakustēšanās, tas kļuva vesels, lai kāda bija viņa slimība.” (Jņ. 5:2–4)

• **Golgātas, arī Golgatas ceļš** – saka par moku, ciešanu, pazemojumu pilnu īsāku vai garāku dzīves posmu, arī par bojāeju.

Piemēram: “Rīgā draugs Vidzemnieks jau uzsācis savu Golgātas ceļu – arestēts.” (A. Kurcijs)

Pamatojums šiem vārdiem meklējams evaņģēlijos rakstītajā par Jēzus Kristus moku un pazemojumu pilno ceļu uz Golgatu – vietu, kur Viņš sita krustā. “Un Viņš [Kristus], Savu krustu nesdams, gāja uz vietu, ko sauc par pieres vietu, ebrejiski Golgatu.” (Jņ. 19:17; arī Mt. 27:33; Mk. 15:32; Lk. 23:33)

• **Gudrais Salamans, arī Zālamans** – saka par neparasti gudru cilvēku.

Piemēram: “Daži viņu iedēvēja par Cīrulenes Zālamanu – vai tas bija nopietni domāts vai zobgalības nolūkos, to Silarājs nevarēja labi zināt.” (J. Janševskis)

Šis apzīmējums nāk no Bībeles. Kādu nakti, kad Salamans bija kļuvis par ķēniņu, viņam parādījās sapnī Tas Kungs un jautāja, ko viņš vēloties. Salamans atbildēja: “.. dod Savam kalpam gaišu sirdsprātu, lai viņš varētu būt soģis pār Tavu tautu un lai varētu atšķirt labu no ļauna ..” (1. Ķēn. 3:6–9) Dievam tāds lūgums patika. “Un Tas Kungs viņam atbildēja: “.. Es tev došu, kā tu esi vēlējies: redzi, es tev dodu gudru sirdi un tik saprātīgu, ka tāds, kāds esi tu, nav vēl neviens cilvēks bijis priekš tevis un tev līdzīgs necelsies arī pēc tevis.”” (1. Ķēn. 3:12)

Bībelē ir divas Salamana grāmatas – Salamana pamācības un Salamans mācītājs. Tajās pausta cilvēka dzīves ziņa, iekšēja stāja un prāts, mācīta dzīves gudrība, taisnības, vienkāršas sirds skaidrības izpratne un Dieva mīlestība.

• **Izlist (arī list) kā kamielim caur adatas aci** – lieto nozīmē: izdarīt ko, pārvarot lielas grūtības; izdarīt gandrīz neiespējamo.

Piemēram: “Un, ja vajaga, es tev izlīdīšu caur adatas aci. Kungu kārtā es tikšu.” (A. Brigadere) “Cilvēkam nekādas speciālas intereses nav, bet lien kā kamielis caur adatas aci – vienalga kā, kad tikai pie augstskolas diploma ..” (A. Brodele)

Šie ir Jēzus Kristus vārdi, kas lasāmi vairākos evaņģēlijos par to, ka bagātam cilvēkam grūti iekļūt Dieva valstībā, jo viņam manta, bagātība ir par visu svarīgākais. “Vieglāk kamielim iziet caur adatas aci nekā bagātam ieiet Dieva valstībā.” (Mk. 10:25; arī Lk. 18:25)

Jāpiebilst, ka šajā Jēzus Kristus salīdzinājumā nav runāts par šujamās adatas aci, bet gan par Jeruzālemes šauriem vārtiem, kurus sauca par “Adatas aci”. Uz to norāda arī Bībeles teksta vārdi evaņģēlijos “iziet caur adatas aci” un “iet caur adatas aci”.

• **Kaisīt (bērt, bārstīt) pērles cūkām priekšā** – lieto nozīmē: dot iespēju iepazīt ko labu, vērtīgu u. tml. kādam, kas nespēj to novērtēt, arī nav tā cienīgs.

Piemēram: “Tādā čūksnā celt namu, bodi ir tas pats, kas cūkām kaisīt pērles!” (H. Gāliņš)

Šā teiciena pamatā ir Kristus Kalna sprediķī teiktais: “Nedodiet svētumu suņiem un nemetiet savas pārles cūkām priekšā, ka tās ar savām kājām viņas nesamin un atgriezdamās jūs pašus nesaplosa.” (Mt. 7:6)

• **Kā sālsstabs** – saka, ja no bailēm, pārsteiguma u. tml. kļūst pavisam nekustīgs, sastindzis.

Piemēram: “Indulis stāvēja kā sālsstabs, nespēdams izrunāt ne vārda.” (R. Ezera) “Ko stāvi kā sālsstabs? Pateicies saimniekam par labo sirdi.” (D. Avotiņa) Dzirdēts arī teiciens – neskaties atpakaļ, paliksi par sālsstabu!

Salīdzinājuma pamatā ir 1. Mozus grāmatā stāstītais par seno pilsētu Sodomas un Gomoras izpostīšanu ar visiem iedzīvotājiem viņu noziegumu dēļ. Dievs negribēja, lai godīgā vīra Lata ģimene ietu bojā, tāpēc lika viņiem atstāt Sodomu pirms tās izpostīšanas ar sēru un uguni. Un notika tā, ka, līdzko Lats ar savējiem izgāja no Sodomas, tā sāka degt lielās liesmās. Bet, iedama prom, Lata sieva atskatījās. “Bet Tas Kungs lika līt sēram un ugunij pār Sodomu un Gomoru no Tā Kunga, no debesīm. Un Viņš izpostīja šīs pilsētas un visu apgabalu, un visus pilsētas iedzīvotājus, arī zemes augus. Bet viņa [Lata] sieva paskatījās atpakaļ un kļuva par sāls stabu.” (1. Moz. 19:24–26; arī Lk. 17:32)

• **Mazgāt rokas nevainībā** – lieto nozīmē: taisnoties, neuzskatīt sevi par vainīgu; izlikties, ka nav vainīgs.

Piemēram: “Vai kāds gan varēja iedomāties – viņš [Vairogs] bija galvenais vainīgais? Bet kā viņš prata mazgāt rokas nevainībā!” (K. Zariņš)

Šie vārdi lasāmi kā Vecajā, tā Jaunajā Derībā. Jūdiem roku mazgāšana ūdenī bija nevainības apliecinājums. “Es ienīstu ļaundaru sabiedrību un nesēžu kopā ar bezdievīgajiem. Es mazgāju savas rokas nevainībā un turos tava altāra tuvumā, ak Kungs ..” (Ps. 26:6; arī 5. Moz. 21:6) Zemes pārvaldnieks Pilāts, kad jūdi skaļā balsī kļiedza, lai sit Jēzu Kristu krustā, jautāja, ko tad Viņš ļauna darījis. Bet tie brēca vēl vairāk: “Sit Viņu krustā!” Taču, kad Pilāts redzēja, ka viņš nekā nevar izdarīt, bet troksnis kļuva vēl lielāks, viņš ņēma ūdeni un mazgāja rokas ļaužu priekšā, sacīdams: “Es esmu nevainīgs pie šī taisnā asinīm. Raugait jūs paši!” (Mt. 27:23–24)

• **Mest pirmo akmeni** – lieto nozīmē: būt pirmajam, kas nosoda, apvaino u. tml.

Piemēram: “Viņš pats nav iejaukts nekādās nekrietnībās, un viņam būtu pilnas tiesības mest to pirmo akmeni, bet vai viņš to dara?” (V. Lācis)

Idiomas pamatā ir Jāņa evaņģēlijā rakstītais par reālu pirmā akmens mešanu uz vainīgo, lai, nomētājot ar akmeņiem, to nonāvētu. “.. rakstu mācītāji un farizeji atveda sievu, kas bija pienākta laulības pārkāpšanā; un, to vidū nostatījuši, tie sacīja Viņam [Kristum]: “Mācītāj, šī sieva pienākta laulības pārkāpšanā. Un Mozus savā bauslībā ir pavēlējis tādas nomētāt akmeņiem. Ko Tu saki?” Bet Jēzus, pie zemes noliecies, rakstīja ar pirkstu smiltīs. Kad tie uzstāja viņam ar savu jautāšanu, Viņš pacēla galvu un sacīja: “Kas no jums ir bez grēka, tas lai pirmais met akmeni uz viņu!” .. Bet tie [jūdi], to dzirdējuši, aizgāja cits pēc cita ..” (Jņ. 8:3–9)

• **Metuzāla vecums** – saka par ļoti, arī neticami ilgu kāda cilvēka mūžu.

Piemēram: Nodzīvot pāri simt gadiem – tas jau ir Metuzāla vecums.

Metuzāls, kā rakstīts Bībelē, ir dzīvojis pirms grēku plūdiem un ir nodzīvojis visgarāko mūžu no Bībelē minētajām personām. “Viss Metuzāla mūžs bija deviņi simti sešdesmit deviņi gadi, tad viņš nomira.” (1. Moz. 5:27)

• **Nāves grēks** – lieto nozīmē: ļoti liels grēks, arī tāds, kas saistīts ar kāda nonāvēšanu; ļoti nosodāma rīcība; Dieva noliegšana.

Piemēram: “Viņi [muižnieki] sūtīja Suvorovam sūdzības, apmelodami Valdemāru vai visos nāves grēkos.” (H. Dorbe) “Bet vieglprātība taču nav pats smagākais nāves grēks.” (P. Rozītis)

Apustuļa Jāņa vēstulē par nāves grēku ir teikts: “Katra netaisnība ir grēks, bet tas ir grēks, kas nav nāves grēks.” (1. Jņ. 5:17) Mateja evaņģēlijā lasāmi Jēzus Kristus vārdi: “.. Es jums saku: ikkatru grēku un zaimošanu cilvēkiem piedos, bet Gara zaimošanu nepiedos. .. kas ko runā pret Svēto Garu, tam tas netiks piedots ne šinī, nedz nākošā mūžā.” (Mt. 12:31–32) Tātad Dieva noliegšanu, novēršanos no Dieva nepiedos – tas ir nāves grēks.

Kā Bībelē, tā luteriskās baznīcas “Vienprātības grāmatā” tiek lietots vārdu savienojums *nāves grēks*, bet “Katoliskās baznīcas katehismā” – *nāvīgs grēks*. Turklāt “Katoliskās baznīcas katehismā” bez iepriekš minētās nāves grēka nozīmes par nāvīgiem jeb galvenajiem grēkiem tiek saukti vēl arī septiņi grēki, kas izraisa citus grēkus un netikumus. Tie ir: lepība, mantkārtība, skaudība, dusmas, nešķīstība, negausība, slinkums. Šāds uzskats par galvenajiem grēkiem katoļu baznīcā valda kopš bīskapa Svētā Gregora Lielā (ap 540–604) laika.

• **Nest savu krustu** – lieto nozīmē: paciest grūtības, ciešanas, arī samierināties ar tām.

Piemēram: “Cik ilgi būsi bezmaksas kalpone mātei, pusbrāļiem un patēvam? .. katram savs krusts jānes, kā mācīja vecāmāte.” (H. Gāliņš)

Šis teiciens valodā ieviesies no Jēzus Kristus vārdiem mācekļiem un citiem, kas Viņu klausās. “Kas nenes savu krustu un neseko Man, tas nevar būt Mans māceklis.” (Lk. 14:27)

• **Neticīgais Toms** – saka par grūti pārliecināmu, skeptisku cilvēku, kas nekam netic, par visu šaubās un grib pārliecināties pats.

Piemēram: “Ar cilvēkiem ir tāpat kā ar neticīgo Tomu, tikai kad viņš ielicis savus pirkstus tavās brūcēs, viņš noticēs, ka tev sāp.” (D. Zigmonte)

Jāņa evaņģēlijā ir stāstīts par Tomu, vienu no Jēzus Kristus mācekļiem, kas neticēja, kad viņam sacīja, ka Jēzus ir augšāmcēlies no mirušajiem. “Un pēc astoņām dienām mācekļi atkal bija kopā un arī Toms pie viņiem. Un durvis bija aizslēgtas. Tad Jēzus nāk un stājas viņu vidū un saka: “Miers ar jums!” Pēc tam Viņš Tomam saka: “Stiep šurp savu pirkstu un aplūko Manas rokas un dod šurp savu roku un liec to Manos sānos, un neesi neticīgs, bet ticīgs!”” (Jņ. 20:26–27)

• **Nomētāt ar akmeņiem (kādu)** – lieto divās nozīmēs: 1) metot akmeņus (uz kādu), fiziski (to) iznīcināt; 2) publiski apvainot, nomelnot (kādu).

Viens no soda veidiem par jūdu bauslības likumu pārkāpšanu bija nomētāšana ar akmeņiem, kā par to rakstīts 5. Mozus grāmatā: “Kad kāda meitene, vēl būdama jauna, ir

saderēta kādam vīram un kāds cits vīrs to sastop pilsētā, un tas pie viņas guļ, tad jums tos abus būs izvest ārpus pilsētas vārtiem un nomētāt viņus ar akmeņiem, lai tie mirst: meiteni tādēļ, ka tā nav saukusi pēc palīga pilsētā, un vīru tādēļ, ka viņš ir piesmējis otra saderētu līgavu.” (5. Moz. 22:23–24) Arī Jaunajā Derībā lasāms, ka jūdi grib Jēzu Kristu nomētāt akmeņiem: “Tad jūdi atkal sanesa akmeņus, lai Viņu nomētātu .. Jēzus tiem atbildēja: “Daudz labu darbu Es jums esmu rādījis, kas nāk no Tēva. Kura darba dēļ jūs Mani gribat nomētāt?”” (Jņ. 10:31–32; arī 8:59)

● **Ņemt savu gultu un staigāt** – lieto nozīmē: iet projām, pārcelties uz citu vietu.

Piemēram: ““Vai tās tavas lietas?” “Vairāk man nav,” Janka pasmaidīja. “Katrā laikā varu ņemt savu gultu un staigāt.”” (V. Lācis)

Šie ir Jēzus Kristus vārdi, teikti, kad Viņš dziedina gultā gulošu slimnieku. “Kas ir vieglāk – vai sacīt uz triekas ķerto: grēki tev ir piedoti, – vai sacīt: celies, ņem savu gultu un staigā. .. Un tas tūdaļ cēlās un, gultu paņēmis, aizgāja, visiem redzot ..” (Mk. 2:9–12)

● **Ņemt savu krustu (un staigāt)** – lieto nozīmē: uzņemties grūtības, paciest ciešanas.

Šis teiciens valodā ieviesies no evaņģēlijos lasāmajiem Jēzus Kristus vārdiem, ko Viņš saka saviem mācekļiem un ļaudīm. “Ja kas grib Man sekot, tam būs sevi aizliegts, ņemt savu krustu un sekot Man.” (Mt. 16:24) “Kas man grib nākt pakaļ, tas lai aizliedz pats sevi, lai ņem savu krustu un lai staigā Man pakaļ.” (Mk. 8:34; arī Lk. 9:23; 14:27)

● **Par lēcu virumu** – lieto nozīmē: atteikties no kā, arī atdot, pārdot kaut ko par niecīgu atlīdzību, nelielu ieguvumu.

Piemēram: “.. tautas tiesības gatavs pārdot par lēcu virumu...” (A. Deglavs) “Tad vēlāk nevajadzēs nožēlot jaunības laiku, jo tu to nebūsi pārdevis par lēcu virumu.” (V. Lācis)

Teiciena pamatā Vecās Derības 1. Mozus grāmatas stāsts par to, kā Ēsavs pārdeva dvīņu brālim Jēkabam savu pirmdzimtību. Īzāka sieva Rebeka dzemdēja dvīņus. Pirmais piedzima Ēsavs, pēc tam, satvēris Ēsava papēdi, piedzima Jēkabs. Zēni pieauga. Ēsavs kļuva par izveicīgu mednieku, lauku cilvēku, bet Jēkabs

bija klusas dabas vīrs un mājoja teltīs. Kādu dienu Jēkabs bija izvērtījis gardu viru. Ēsavs pārnāca no lauka un bija izsalcis. “Un Ēsavs sacīja Jēkabam: “Ļauj man ēst no tā sarkanā viruma, .. jo esmu izsalcis ..” Tad Jēkabs atbildēja: “Pārdod man papriekš savu pirmdzimtību.” Un Ēsavs sacīja: “Man tā kā tā jāmirst, ko man tur līdz pirmdzimtība?” Un Jēkabs sacīja: “Zvēri man papriekš.” Tad viņš zvērēja un pārdeva Jēkabam savu pirmdzimtību. Bet Jēkabs deva Ēsavam maizi un lēcu virumu, un tas ēda un dzēra, un cēlās, un aizgāja. Tā Ēsavs nicināja savu pirmdzimtību.” (1. Moz. 25:30–34)

• **Pazudusī avs** – saka par cilvēku, kas rīkojas netikumīgi, nosodāmi, pārkāpj kādus noteikumus, prasības, arī novērsies no savas ticības, grēko. Saka arī par kādu, kas ilgāku laiku bijis projām.

Piemēram: “.. luterāņu mācītāji izrādīja sevī jēku dedzību savu noklīdušo avju atgriešanā.” (A. Deglavs) ““Kur tu radies, noklīdusi avs!” viņš iesaucās un metās man ap kaklu.” (Ž. Grīva)

Šā teiciena pamatā ir Jēzus Kristus līdzība par pazudušo avi. “Kurš no jūsu vidus, kam ir simts avis un kas vienu no tām ir pazaudējis, neatstāj visas deviņdesmit deviņas, lai ietu pakal pazudušajai, līdz kamēr to atradīs? Un to atradis, .. saka: priecājieties ar mani, jo es savu pazudušo avi esmu atradis. Es jums saku, tāpat būs lielāks prieks debesīs par vienu grēcinieku, kas atgriežas, nekā par deviņdesmit deviņiem taisniem, kam atgriešanās nav vajadzīga.” (Lk. 15:4–7)

• **Pazudušais dēls** – saka par cilvēku, kas aizgājis no savas ģimenes vai kādas ļaužu grupas, nevēlēdamies pakļauties tās prasībām un nosacījumiem.

Piemēram: “Pazudušais dēls atgriezās tēva mājās, metālamatnieks pie mašīnām.” (V. Lāms)

Šis teiciens ieviesies no Jēzus Kristus līdzības par pazudušo dēlu, kas atstāja tēva mājas, bet, izšķiedis savu mantu, nabags un novārdzis atgriezās tēva mājās un nožēloja savu rīcību. Tēvam kļuva dēla žēl, un viņš priecīgs devās tam pretī, klāja galdu, viņi ēda un līksmoja, jo – “.. šis mans dēls bija miris un nu atkal ir dzīvs, viņš bija pazudis un ir atkal atrasts.” (Lk. 15:24)

● **Pazudušais grasis** – saka, parasti labvēlīgi, par ilgi neredzētu, nesastaptu, arī gaidītu cilvēku.

Piemēram: ““Sveiks, pazudušais grasi!” viņa smaidīdama to sagaidīja.” (V. Lācis)

Šis teiciens valodā ieviesies no Jēzus Kristus līdzības par pazudušo grasi. “.. kura sieva, ja tai ir desmit graši un tā vienu no tiem ir pazaudējusi, neaizdedzina sveci un neizmēž māju, rūpīgi meklēdama, līdz kamēr to atrod? Un, atradusi to, tā sasauc savas draudzenes un kaimiņienes un saka: priecājieties ar mani, jo es savu grasi esmu atradusi, kuru biju pazaudējusi. Gluži tāpat, Es jums saku, ir prieks dieva eņģeļiem par vienu grēcinieku, kas atgriežas.” (Lk. 15:8–10)

● **Pieres vieta** – lieto nozīmē: vieta, kur izpilda nāves sodu; soda vieta.

Piemēram: “Tici droši, ka te kādreiz stāvējušas karātavas un daudziem latviešiem te bijusi pieres vieta.” (P. Rozītis)

Evaņģēlijos lasāms, ka uz nāvi notiesāto Jēzu Kristu veda uz pieres vietu. “Un Viņš, Savu krustu nesdams, gāja uz vietu, ko sauc par pieres vietu, ebrejiski Golgatu.” (Jņ. 19:17; arī Mk. 15:22) “Un, kad tie nonāca tai vietā, ko sauc par pieres vietu, tad tie tur sīta krustā Viņu un tos ļaundarus ..” (Lk. 23:33)

● **Redzēt skabargu cita acī, bet savā baļķi neredzēt** – saka, ja kāds vienmēr vaino tikai citus, bet pats savu vainu nekad neatzīst.

Šie vārdi ir no Jēzus Kristus Kalna sprediķa, ar tiem tiek norādīts uz cilvēka patmīlību, savas vainas noliegšanu vai neapzināšanos. Ir cilvēki, kas tiesā citus par katru nieku, bet savus pārkāpumus nenosoda, neatzīst. Kristus norāda, ka ikvienam papriekš jāizvelk baļķis no savas acs un tikai pēc tam skabarga no brāļa acs. “Bet ko tu redzi skabargu sava brāļa acī, bet baļķi savā acī neieraugi? .. Liekuli, izvelc papriekš baļķi no savas acs un tad lūko izvilkt skabargu no brāļa acs.” (Mt. 7:3–5; arī Lk. 6:41)

● **Saucēja balss tuksnesī** – lieto nozīmē: aicinājums, lūgums, priekšlikums, kas negūst atsaucību; arī aicinātājs, kas negūst atsaucību.

Šā teiciena pamatā ir Jesajas grāmatā un evaņģēlijos rakstītais. “Kaut kur atskanēja sauciens: Ierikojiet tuksnesī Tam Kungam ceļu ..” (Jes. 40:3) “.. Dieva vārds nāca pār Jāni, Caharijas dēlu, tuksnesī. Un viņš sāka staigāt pa visu Jordānas apgabalu, sludinādams grēku nožēlošanas kristību uz grēku piedošanu, kā ir rakstīts pravieša Jesajas grāmatā: saucēja balss tuksnesī: sataisīt Tā Kunga ceļu, darīt līdzenas Viņa tekas!” (Lk. 3:3–4; arī Mk. 1:1–4) “Viņš [Jānis Kristītājs] teica: Es esmu vēstneša balss, kas tuksnesī sauc: sataisīt Tā Kunga ceļu, kā pravietis Jesaja ir sacījis.” (Jņ. 1:23)

• **Sodoma un Gomora** – saka par vietu, kur valda liela izvīrtība un noziedzība.

Šie nosaukumi nāk no Vecajā Derībā vēstītā par senajām pilsētām Sodomu un Gomoru, kuras to iedzīvotāju grēcīgās dzīves dēļ tika iznīcinātas ar sēru un uguni. “Un Tas Kungs sacīja: “Brēkšana [sūdzēšanās] par Sodomu un Gomoru ir liela, un viņu apgrēcība ir ļoti smaga.”” (1. Moz. 18–20) “Bet Tas kungs lika līt sēram un ugunij pār Sodomu un Gomoru no Tā Kunga, no debesīm. Viņš izpostīja šīs pilsētas un visu apgabalu, un visus pilsētas iedzīvotājus, arī zemes augus .. Un Ābrahāms cēlās no rīta lai dotos uz to vietu .. Sodomu un Gomoru .. un, redzi, no zemes pacēlās dūmi, it kā kāda cepļa dūmi.” (1. Moz. 19:24–28)

• **Turēt sveci zem pūra** – lieto nozīmē: neizpaust, nedarīt zināmas citiem savas zināšanas, māku; arī neizmanto savas zināšanas, spējas citu labā.

Piemēram: “Kāpēc tu agrāk par to neko neteici? Nav gudri turēt sveci zem pūra. Tu esi meistars.” (V. Lācis) “Varis netur savu sveci zem pūra: viņš pastāsta pāris anekdošu, tad vēl, un māte smejas no sirds.” (D. Zigmonte)

Šā teiciena saknes meklējamas Jēzus Kristus Kalna sprediķa vārdos. “Sveci iededzinājis, neviens to neliek zem pūra, bet lukturī; tad tā spīd visiem, kas ir namā.” (Mt. 5:15; arī Mk. 4:21; Lk. 8:16, 11:33) Kristus ar šiem vārdiem runā par Evaņģēlija gaismu, kas spīd visiem un nav slēpjama.

Daudzi, kas nav lasījuši Bībeli, nemaz neapzinās, ko īsti šie vārdi nozīmē. Daudz ir tādu, kas šajā teicienā vārda “pūrs”

nozīmi saista ar latviešiem sen zināmo reāliju – līgavas pūralādi. Taču patiesībā te nav runa par pūralādi, bet gan par senu kā berama tilpuma mērvienību – pūrs (kas atbilst aptuveni 70 kubikcentimetriem), kā arī trauku, kuram ir šāds tilpums. Evaņģēlijos tātad minēts jūdu pūra mēra trauks, ko varēja uzgāzt eļļas lampiņai, lai tā neapgaismotu telpu. Tā teiciena šķietami neizprotamais vārdu sakopojums kļūst labi saprotams. Ka tas ir tā, par to liecina arī Lūkas evaņģēlijā rakstītais: “Un, sveci iededzinājis, neviens to neapklāj ar trauku, nedz to liek apakš gultas, bet to liek lukturī, lai ienācējs redzētu gaismu.” (Lk. 8:16)

• **Zemes sāls** – lieto nozīmē: pats galvenais, nozīmīgākais (parasti cilvēku grupa, sabiedrības daļa).

Piemēram: “Vīriem tur, Latviešu biedrībā, liekas, ka viņi ir tā pasaules ass, tā zemes sāls.” (J. Kalniņš)

Šos vārdus Jēzus Kristus saka savā Kalna sprediķī, runājot par saviem sekotājiem, kas tic uz Debesu valstību. “Esiet priecīgi un līksmi, jo jūsu alga ir liela debesīs .. Jūs esat zemes sāls ..” (Mt. 5:12–13)

• **Žēlsirdīgais samarietis** – saka par cilvēku, kas ir žēlsirdīgs un nesavtīgi sniedz palīdzību.

Piemēram: “.. mūsu dienās pasauli pārveido nevis žēlsirdīgie samarieši, bet politiķi.” (B. Saulītis)

Šo vārdu pamatā ir Jēzus Kristus atbilde uz kāda rakstu mācītāja jautājumu: “Kurš tad ir mans tuvākais?” Jēzus viņam atbildēja ar līdzību par žēlsirdīgo samarieti. Proti: kāds cilvēks, kas ceļā bija nokļuvis laupītāju rokās, tika aplaupīts un līdz nāvei piekauts. Laupītāji viņu atstāja guļam uz ceļa. Nelaimīgajam pagāja garām, neliekoties ne zinis gan kāds priesteris, gan levīts. Tad, savu ceļu iedams, nāca samarietis, kas iežēlojās par piekauto un aplaupīto, pārsēja viņa vātis un aizveda uz sava ēzeļa kādā mājvietā un apkopa. “Bet otrā dienā [samarietis], izņēmis divus denārijus, iedeva tos saimniekam, sacīdams: kop viņu, un, ja tu vēl ko izdosi, atpakaļ nākdams, es tev atdošu. Kurš no šiem trim cilvēkiem tev šķiet tas tuvākais bijis tam, kas bija kritis laupītāju rokās? Tas atbildēja: “Tas, kas viņam žēlsirdību parādīja.” Tad Jēzus uz to sacīja: “Nu tad ej un dari tu arī tāpat.”” (Lk. 10:29–37)

No Bībelē lietotām vārdkopām radušies salikteņi

Dažkārt no Bībelē lietotajām vārdkopām valodas tālākā attīstībā ir izveidojušies salikteņi ar pārnestu, no Bībeles pārņemtu nozīmi.

Viens no tādiem salikteņiem ir **stūrakmens**, kas veidojies no vārdkopas **stūra akmens**. Saliktenim bez pamatnozīmes – ‘akmens, ko izmanto celtnes pamata stūra veidošanai’ – ir arī otra, idiomatiska nozīme – ‘tas, kas ir kādas parādības pamats, kā galvenais nosacījums’, piemēram: “Raiņa lugu pamatā vienmēr ir cīņa, tas ir viņa dramaturģijas stūrakmens.” (V. Hausmanis) “Šobrīd par Draudzīgā aicinājuma mērķi es [valsts prezidents] izvirzu izglītību, kultūru, mākslu, valodu – četrus stūrakmeņus, kas ir arī mūsu valstiskuma izdzīvošanas pamatā.” (G. Ulmanis)

Mūsu valodā šī otrā **stūrakmens** nozīme ir radusies no Bībelē vairākkārt lietotās vārdkopas **stūra akmens** nozīmes. “Tādēļ saka Dievs Tas Kungs: “Redzi, Es lieku Ciānā pamatakmeni, izraudzītu akmeni, dārgu stūra akmeni, kas klintij līdzīgi pamatots; kas tic, nepaliks kaunā!”” (Jes. 28:16) “.. Tas Kungs ir labs. Ejiet pie Viņa kā pie dzīva akmens .., nesot garīgus upurus, kas Dievam ir patīkami, caur Jēzu Kristu, jo ir rakstīts: Es lieku Ciānā izredzētu dārgu stūra akmeni, un, kas tic uz viņu, nepaliks kaunā.” (1. Pēt. 2: 4–6)

Citētajā Bībeles tekstā norādīts, ka stūra akmens ir Jēzus Kristus un Viņa mācība.

• **Grēkāzis**, arī **grēka āzis** – lieto nozīmē: vainīgais, arī cilvēks, kuru vaino cita vietā.

Piemēram: “Pietika ar rājienu un skolas apkalpotāja atlaišanu – jo tas vienīgais patiešām arī bija tas grēkāzis: kādēļ tirgojās slepus ar reibinošiem dzērieniem.” (K. Ieviņš)

Gan saliktenis, gan vārdkopa savu nozīmi ir ieguvuši no Bībeles teksta 4. Mozus grāmatā, kur tiek runāts par upura dzīvnieku, tas ir, dzīvnieku, kuru upurē Dievam grēku piedošanai. “.. āzis grēku upurim.” (4. Moz. 7:70)

Jāpiebilst, ka šie vārdi Bībelē lietoti tikai vienā vietā, tomēr valodas lietotājiem tie šķituši tik nozīmīgi, ka kļuvuši par mūsdienās ļoti izplatītu izteicienu un saauģuši vienā vārdā.

Dzīves gudrības un atziņas

Bībele ir arī avots daudziem jo daudziem dzīves gudrības un atziņu izteikumiem, kurus mūsdienās bieži lieto, neapzinoties, ka tie nāk no Svētajiem Rakstiem. Šie izteikumi tiek lietoti kā ikdienas valodā, tā oficiālās runās un sarunās, radio, televīzijā, presē utt. Ne velti Bībele tiek saukta arī par Grāmatu grāmatu. Lūk, dažas no šīs Grāmatu grāmatas paustās gudrības ar norādēm uz attiecīgo Rakstu vietu:

- “Dievam vairāk jāklausa nekā cilvēkiem.” (Ap. d. 5:29)
- “Dzīvosim cienīgi, kā diena to prasa ..” (Rom. 13:13)
- “.. cilvēks nedzīvo no maizes vien.” (Lk. 4:4)
- “Ikvienai dienai pietiek pašai savu bēdu.” (Mt. 6:34)
- “Ikviens valsts, kas savā iekšienē ir sašķelta, aiziet postā, un tur nams uz namu grūst.” (Lk. 11:17)
- “Kas dara labu, ir no Dieva ..” (3. Jņ. 1:11)
- “Kas jau bijis, tas atkal būs, un, kas ir jau noticis, tas atkal notiks, jo nekā jauna nav zem saules.” (Sal. māc. 1:9)
- “Kas nav ar Mani, tas ir pret mani; un, kas ar Mani nesakrāj, tas izkaisa.” (Lk. 11:23)
- “.. kas nav pret mums, tas ir ar mums ..” (Mk. 9:40)
- “.. kas negrib strādāt, tam arī nebūs ēst.” (2. Tes. 3:10)
- “.. katra Dieva radība ir laba ..” (1. Tim. 4:4)
- “Nepievilieties, Dievs neļaujas apsmieties! Jo, ko cilvēks sēj, to viņš arī pļaus.” (Gal. 6:7)
- “Kur nav krietnas vadības, tur tauta iet bojā, bet, kur daudz sapratīgu padomdevēju, tur viss izdodas labi.” (Sal. pam. 11:14)
- “Labāks ir mazumiņš, iegūts ar taisnību, nekā saņemt daudz ienākumu ar netaisnību.” (Sal. pam. 16:8)
- “Ļauna sabiedrība samaitā labus tikumus.” (1. Kor. 15:33)
- “Jo nekas nav paslēpts, kas netaps redzams, nedz apslēpts, kas netaptu zināms un nenāktu gaismā.” (Lk. 8:17)
- “Pravietis nekur nav mazāk cienīts kā savā tēvu zemē un savos rados, un savās mājās.” (Mk. 6:4)
- “Svētīgi tie, kas Dieva vārdu dzird un pasargā.” (Lk. 11:29)

- “.. sargieties no mantkārības, jo neviens nedzīvo no tam, ka viņam daudz mantas.” (Lk. 12:15)
- “Vārds, kas teikts īstā laikā, ir kā zelta āboli sudraba traukos.” (Sal. pam. 25:11)

Nobeigumā jāteic, ka rakstā atspoguļota tikai neliela daļa no mūsdienu latviešu valodā lietotām idiomām, idiomātiskiem teicieniem, atziņām, kam saknes meklējamas Bībeles tekstos. Tomēr rakstā dotais valodas faktu materiāls ir vērā ņemams pierādījums tam, ka Bībelei laika gaitā ir bijusi un joprojām ir nozīmīga vieta latviešu tautas apziņā, domāšanā un domu izteikšanā.

Domājams, ka Bībeles ietekme latviešu valodā maz atšķiras no tās ietekmes citās valodās, kur pazīst un lasa Svētos Rakstus, atšķirīgs varbūt ir tikai atsevišķu Bībeles teicienu izvēles uzsvars un izmantojums biežuma ziņā.

Literatūra

Aldersons L. Kāpēc mēs tā sakām? Populāru izteicienu un jēdzienu skaidrojumi. – Rīga: Apgāds Zvaigzne ABC, 2004, 183 lpp.

Bībele. – Rīga: Latvijas Bībeles biedrība, 1997, 1203 lpp.

Katoliskās baznīcas katehisms. – Rīga: Rīgas Metropolijas Romas katoļu kūrija, 2000, 956 lpp.

Kosidovskis Z. Bībeles stāsti. Tulkojums no poļu valodas. – Rīga: Zinātne, 1978, 495 lpp.

Latviešu literārās valodas vārdnīca. 1.–8. sēj. – Rīga: Zinātne, 1972. – 1996.

Laua A., Ezeriņa A., Veinberga S. Latviešu frazeoloģijas vārdnīca. 1.–2. sēj. – Rīga: Avots, 1966.

Vienprātības grāmata = Liber concordiae: Luterāņu ticības apliecības. – Rīga: Augsburgas institūts, 2001, 665 lpp.

Citēto Bībeles daļu nosaukumu saīsinājumi

Ap. d.	– Apustuļu darbi
Gal.	– Apustuļa Pāvila vēstule galatiešiem
Jes.	– Pravieša Jesajas grāmata
Jņ.	– Jāņa evaņģēlijs; Jāņa .. vēstule
Kor.	– Apustuļa Pāvila .. vēstule korintiešiem

Ķēņ.	– .. ķēniņu grāmata
Lk.	– Lūkas evaņģēlijs
Mk.	– Marka evaņģēlijs
Moz.	– .. Mozus grāmata
Mt.	– Mateja evaņģēlijs
Ps.	– Psalmi
Rom.	– Apustuļa Pāvila vēstule romiešiem
Sal. māc.	– Salamans mācītājs
Sal. pamācības	– Salamana pamācības
Tes.	– Apustuļa Pāvila .. vēstule tesalonīkiešiem
Tim	– Apustuļa Pāvila .. vēstule Timotejam

The Bible – source of many idioms and idiomatic expressions in Latvian

Summary

The first Bible in Latvian was published in 1689 and more than 1500 copies were printed till 1694. In 18–19 centuries the Bible was published repeatedly with larger amount of copies. Since 19 century the Bible was in every farmer's house. Many expressions from the Bible and those heard in the church have become an integral part of Latvian language.

Latvians began to use expressions from the Bible in their everyday language giving them also other meanings and nuances. E. g., expression **ņemt savu gultu un staigāt** (St Mark 2:9–12) is used now with a meaning 'to move to a new place'; phrase **pazudušais grasis** (St Luke 15:8–10) is used when somebody speaks about a person unseen for a long time.

In this article also some most popular phrases from the Bible are given, e. g., “**Pravietis nekur nav mazāk cienīts kā savā tēvu zemē..**” (St Mark 6:4)

The paper reflects only a small part of idioms, idiomatic expressions from the Bible used in Latvian. Nevertheless the given material serves for substantial statement that the Bible for Latvians has still an important place in awareness, thinking and expressing thoughts (like for other nations).

Daiva MURMULAITYTĖ

Ligonių pavadinimai aiškinamuosiuose žodynuose

Bendrinės lietuvių kalbos žodynas (toliau – BŽ) buvo pradėtas rašyti Lietuvių kalbos institute, o vėliau – redaguojamas (iš dalies) ne abėcėliška, o semantiniu principu, tam tikromis semantinėmis žodžių grupėmis. Į tas grupes žodžiai buvo skirstomi *Dabartinės lietuvių kalbos žodyno* pateikiamos leksikos pagrindu, papildant į pastarąjį žodyną dėl įvairių priežasčių nepatekusiais, naujais atsiradusiais ir kt., BŽ rengėjų nuomone, reikalingais pateikti tai grupei priklausančiais žodžiais. Tokiu būdu išryškėjo nemažai nesistemiško leksikos pateikimo atvejų *Dabartinės lietuvių kalbos žodyne* – tiek kalbant apie žodyninio straipsnio struktūrą, tiek apie definicijas, vartosenos pavyzdžius ir kt. Siekiant išvengti tokių netolygumų naujajame žodyne, reikėjo patyrinti, kaip elgiasi kitų žodynų sudarytojai, ar jie daro tas pačias, BŽ rengėjų nuomone, klaidas, ar tai apskritai yra klaidos, o gal neišvengiami dalykai. Tikėtasi, kad kitų žodynų leksikografinės tradicijos ar taikomi naujesni leksikografiniai metodai galėtų būti naudingi ir rengiant naują, kitokį nei iki šiol buvę, žodyną.

Pastebėta, kad asmenų pavadinimai ir pan. semantikos daiktavardžiai apibrėžiami labai įvairiai – čia turima galvoje definicijos struktūra, o ne konkretūs apibrėžimai. Taigi buvo atliktas nedidelis kai kurių asmenų pavadinimų tyrimas.

Tyrimo objektas – daiktavardžiai, pavadinantys įvairiomis ligomis sergančius ar įvairius žalingus polinkius, liguistus potraukius turinčius žmones (toliau – ligonių pavadinimai), konkrečiau – jų definicijos; kiek salyginiai į šią grupę įtraukti ir žodžiai *donoras recipientas*. Tiriamieji žodžiai atrinkti, remiantis J. Paulausko *Sisteminio lietuvių kalbos žodynu*, šiek tiek papildžius jo duomenis.

Tyrimo šaltiniai – vienuolika lietuvių ir kitų kalbų žodynų. Tai aiškinamieji lietuvių – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas* (toliau – DŽ_s), *Lietuvių kalbos žodynas* (LKŽ), *Mokomasis*

lietuvių kalbos žodynas (MokLKŽ), latvių – *Latviešu valodas vārdnīca* (LVV), *Latviešu literārās valodas vārdnīca* (LLVV), rusų – *Большой толковый словарь русского языка* (BTC), S. Ožegovo *Словарь русского языка* (СРЯ), lenkų – *Nowy słownik języka polskiego* (NSJP) – kalbų žodynai, taip pat keli lietuviški tarptautinių žodžių žodynai – *Kompiuterinis tarptautinių žodžių žodynas Interleksis* (toliau – Interleksis), V. Vaitkevičiūtės *Tarptautinių žodžių žodynas* (TŽŽ), *Mokyklinis tarptautinių žodžių žodynas* (MokTŽŽ). Daugumoje jų pateikiama dabartinės bendrinės kalbos leksika (išskyrus akademinį LKŽ, iš dalies – BTC). Žodynų apimtis gana įvairi – pradedant dvidešimties tomų LKŽ ir baigiant 8000 žodžių MokLKŽ. Beveik visi jie išleisti per pastaruosius dvidešimt metų (dauguma – jau šiame amžiuje), išskyrus gerokai seniau pradėjusį eiti akademinį LKŽ. Tokia žodynų įvairovė (tiek kalbų, tiek apimties, tiek leidimo metų požiūriu) pasirinkta ne atsitiktinai. Tikėtina, kad ji padės geriau išsiaiškinti nagrinėjamų daiktavardžių pateikimo žodynuose dėsningumus, palyginti įvairias leksikografinės metodikas ir nustatyti pagrindinius sistemiško pateikimo kliuvinius.

Tyrimo tikslai:

1. Apžvelgti vienos semantinės daiktavardžių grupelės pateikimą įvairiuose žodynuose, nustatyti pagrindinius jų pateikimo dėsningumus – tiek atskiruose žodynuose, tiek vertinant jų visumą.

2. Išsiaiškinti esminius įvairių leksikografinių metodikų panašumus ir skirtumus, daugiausia dėmesio skiriant pagrindinei žodyninio straipsnio daliai – definicijoms.

3. Jei įmanoma, remiantis nustatytais dėsningumais, suformuluoti keletą daugiau ar mažiau griežtesnių taisyklių, kuriomis vadovaujantis būtų galima nuosekliau pateikti nagrinėtos semantikos daiktavardžius BŽ, suvienodinti jų straipsnius.

4. Sėkmės atveju taisyklės taikyti praktiškai – rašant ir redaguojant BŽ – ne tik tyrinėtos siauros semantinės grupės

daiktavardžiams, ligonių pavadinimams, bet ir asmenų ir pan. pavadinimams apskritai.

Tyrimo rezultatai

Palyginta trisdešimties daiktavardžių, pavadinančių žmones pagal įvairias ligas ar įvairius žalingus polinkius, liguistus potraukius, pateikimas vienuolikoje žodynų (žr. straipsnio gale pridėtą lentelę). Nors tyrinėta palyginti nedidelė žodžių grupė, pastebėti kai kurie jų pateikimo dėsningumai leidžia padaryti ir kai kurias išvadas. Juolab kad visi šie ligonių pavadinimai priklauso vienai (gana siaurai, palyginti su asmenų pavadinimais apskritai) semantinei grupei, todėl įvairūs nesistemiško jų pateikimo dalykai yra lengviau pastebimi.

Pagrindinis tyrimo objektas buvo ligonių pavadinimų definicijos. Kitais dalykais (vyriškosios ir moteriškosios giminių daiktavardžių pateikimu, leksikos priklausymo tam tikriems stiliams ir vartojimo sritims žymėjimu, taip pat kirčiavimu ir kt.) domėtasi tik tiek, kiek tai buvo reikalinga, nagrinėjant šių daiktavardžių apibrėžimus, specialiai nesigilinant. Tačiau keletą pastebėtų dalykų reikėtų paminėti prieš pateikiant pagrindinio tyrimo rezultatus.

Įvairiuose žodynuose vyriškosios ir moteriškosios giminės ligonių pavadinimai (kaip ir asmenų pavadinimai bei kiti abiejų giminių formas turintys žodžiai) pateikiami skirtingai. Vienur (pvz., nagrinėtuose rusų kalbos žodynuose) žodyninio straipsnio antraštę sudaro tik vyriškosios giminės daiktavardis, o moteriškosios giminės daiktavardis pateikiamas straipsnio gale kartu su kitais antraštinio žodžio vediniais; beje, tai greičiausiai priklauso nuo vartojimo dažnumo, paplitimo ir pan. dalykų, todėl daroma nenuosekliai, ne kiekvienu atveju. Taip pat moteriškosios giminės daiktavardis gali būti iškeliamas ir atskiro straipsnio antraštiniu žodžiu, tokiu atveju jis ne aiškinamas, o nurodomas į atitinkamą vyriškosios giminės daiktavardį, kurio straipsnyje dar kartą pateikiamas kaip pastarojo vedinys. Pavyzdžiui: *Истеричка* см. истерик, *Истерик*, -а м. разг. “человек,

страдающий истерией; склонный к истерикам. < *Истеричка*, -и; мн. род. -чек, дат. -чкам; ж. > (BTC). Kitur (pavyzdžiui, MokLKŽ, LVV, LLVV) abiejų giminių daiktavardžiai pateikiami greta, atskiriant tik gramatinėmis pažymomis, ir sudaro vieną straipsnio antraštę. LKŽ, DŽ₅, MokTŽŽ ir (nenuosekliai) TŽŽ moteriškosios giminės daiktavardis pateikiamas kaip vyriškosios giminės atitiktens forma, o ne savarankiškas daiktavardis. Galiausiai tarptautinių žodžių žodynas Interleksis ir NSJP moteriškosios giminės daiktavardžių apskritai nepateikia (išskyrus tuos atvejus, kai koks nors asmens pavadinimas gali būti tik moteriškosios giminės; pavyzdžiui, *akušerė* “med. darbuotoja, turinti specialųjį vid. arba aukštąjį išsilavinimą teikti pagalbą nėščioms moterims ir gimdyvėms”, plg. *akušeris* “gydytojas, akušerijos specialistas” Interleksis, *manikiurzystka* “kobieta trūniačią sąjį zawodowo robieniem manikiuru” NSJP). Todėl toliau šiame straipsnyje – tiek tekste, tiek pateikiamuose iliustraciniuose pavyzdžiuose – siekiant išvengti painiavos, vartojami tik vyriškosios giminės ligonių pavadinimai. O pats vyriškosios ir moteriškosios giminių daiktavardžių pateikimas įvairiuose žodynuose galėtų būti atskiro tyrimo objektas, ypač labiau pasigilinus į stilistinius dalykus, vartosenos polinkius skirtingose kalbose ir jų atspindėjimą formaliosios leksikografinės technikos priemonėmis.

Pastovaus kirčiavimo kalbų – latvių ir lenkų – žodynai yra nekirčiuoti (tiek antraštiniai žodžiai, tiek iliustraciniai vartosenos pavyzdžiai). СРЯ, matyt, dėl ribotų spaustuvės galimybių, formos požiūriu skiriasi antraštinių žodžių ir jų formų kirčiavimas (antraštinių žodžių kirtis žymimas apostrofu po kirčiuotos raidės). Todėl toliau šiame straipsnyje iliustruojant tyrimo rezultatus tiek kitų kalbų, tiek lietuviškų žodynų medžiaga pateikiama nekirčiuota, juolab kad leksikos kirčiavimas šiuo atveju niekaip nesusijęs su pagrindiniu (semantiniu) tyrimo tikslu.

Nustatyta, kad tiriamieji daiktavardžiai gali būti apibrėžiami šešiais būdais.

1. Definīcijose vartojamas īvardis *kas* (formulē “(tas,) kas kuo serga, turi kokiā ligā, polinkī ir pan.”), pavyzdžiui: *džiovīnīnkas* “kas serga džiova” (DŽ₅, LKŽ), *daltonīkas* “kas skiria ne visas spalvas” (DŽ₅), “kas iš prigimties skiria ne visas spalvas” (MokTŽŽ), *morfinistas* “kas turi liguistā potraukī vartoti morfijū” (MokTŽŽ), *клетоман* “тот, кто страдает клетоманией” (BTC), *донор* “тот, у кого берут кровь для переливания или какой-н. орган для пересадки раненым, больным” (СРЯ).

2. Definīcijose vartojamas daiktavardis *žmogus* (formulē “žmogus, sergantis kokiā ligā, turintis kokī polinkī ir pan.”), pavyzdžiui: *daltonīkas* “žmogus, sergantis daltonizmu” (Interleksis, TŽŽ, analogiškai LVV, LLVV, BTC, СРЯ), *paralitīkas* “žmogus, sergantis paralyžiumi” (DŽ₅, MokTŽŽ, Interleksis), “paralyžiaus ištiktas žmogus” (TŽŽ), *hipertoniķis* “cilvēks, kam ir paaugstināts asinsspiediens” (LLVV), *маньяк* “1. психически больной человек, одержимый манией (1 зн.)” (СРЯ), *krwiodawca* “człowiek dający swoją krew w celu przetoczenia jej choremu” (NSJP).

3. Definīcijose vartojamas daiktavardis *asmuo* (formulē “asmuo, sergantis kokiā ligā, turintis kokī polinkī ir pan.”), pavyzdžiui: *psichopatas* “asmuo, sergantis psichopatija” (TŽŽ), *narkomanas* “asmuo, vartojantis narkotikus, sergantis narkomanija” (TŽŽ), “asmuo, kuris vartoja narkotikus” (MokLKŽ), *reumatyk* “osoba cierpiąca na reumatyzm” (NSJP).

4. Definīcijose vartojamas dalyvis (*sergantis, turintis, vartojantis*) ar būdvardis (*больной*), pavyzdžiui: *narkomanas* “sergantis narkomanija” (LKŽ), “vartojantis narkotikus, sergantis narkomanija” (Interleksis), *шизофреник* “больной шизофренией” (СРЯ). Pabrėžtina, kad tokiais atvejais dalyvis ar būdvardis yra pagrindinis definīcijos žodis, atstojantis daiktavardį (ar įvardį) ir tarsi atliekantis ne visai savo funkciją – įvardija, nurodo, o ne vien apibūdina apibrėžiamąjį žodį. Plg. antruoju būdu apibrėžiamus žodžius *sklerotikas* “žmogus, sergantis skleroze” (Interleksis), *сердечник* 1. разг. “человек, страдающий болезнью сердца” (BTC), *неврастеник* “человек, который болен неврастенией” (СРЯ) ir kt. – šiais atvejais

dalyvis ar būdvardis apibūdina, patikslina, sukonkretina pagrindinį definicijos žodį *žmogus*.

5. Definicijoje pateikiamas vienas ar išvardijami keli sinonimai arba nurodoma į teiktines (plačiau vartojamą, dažnesnį ir pan.) sinonimą, pavyzdžiui: *lunatikas* “nakviša, kitaip ↑ s o m n a m b u l a s” (Interleksis), *idiota* 2. pot. “głupiec, bałwan, tuman, kretyn” (NSJP).

Sinonimais gali būti papildomas kitais būdais apibrėžtas žodis, pavyzdžiui: *epileptikas* “kas serga epilepsija, nuomarininkas”, *plautininkas* “kas serga plaučiais, džiovininkas” (DŽ₅), *alkoholikas* “turintis polinkį į alkoholį; girtuoklis” (Interleksis), *alkoholiķis* “cilvēks, kas bieži un pārmēriģi lieto alkoholiskus dzērienus; dzērājs” (LLVV).

Definicija gali būti papildyta ir antonimais, pavyzdžiui: *donoras* “žmogus, duodantis savo kraujo, audinių ar organų ligoniams arba sužeistiesiems; prš. r e c i p i e n t a s” ir *recipientas* “žmogus, gaunantis kraujo, audinių ar organų; prš. d o n o r a s” (DŽ₅, MokTŽŽ).

– 6. Definicijoje netaikoma nė viena minėtų formulių, žodis apibrėžiamas bendresnės reikšmės sinonimu, atitinkamai jį patikslinant, pavyzdžiui: *širdininkas* “širdies ligonis” (DŽ₅), *idiotas* “sunkiausias silpnaprotis” (Interleksis), *morfīnistas* “morfijaus narkomanas” (DŽ₅), *morfīnists* “narkomāns, kas lieto morfīnu”, *tuberkuloznieks* sar. “tuberkulozes slimnieks” (LLVV), *венерик* разг. “венерический больной” (BTC), *kokainista* “narkoman zaųywajācy kokainę” (NSJP) ir kt.

Lyginant šios semantinės grupės daiktavardžių apibrėžimus atskiruose žodynuose, pastebėta, kad vienuose jų daugmaž nuosekliai laikomasi pasirinktos apibrėžimo metodikos – bemaž visiems šių asmenų pavadinimams taikoma viena definicijos formulė (ppr. vartojant daiktavardį *žmogus* arba įvardį *kas*). Tokie yra daugiausia savąją leksiką pateikiantys lietuvių, latvių ir lenkų kalbų žodynai. Kitais atvejais definicijos labiau įvairuoja – taikoma keletas minėtų formulių ir motyvacija, kodėl vienais atvejais pasirenkamas vienas, kitais – kitas variantas, nėra aiški.

Tai pasakytina apie tyrinėtus rusų kalbos, tarptautinių žodžių žodynus.

Lietuvių kalbos leksiką aiškinančiuose žodynuose (LKŽ, DŽ₅) ir MokTŽŽ (svarbiausiais žodyninio straipsnio struktūros dalykais ir definicijomis artimame *Dabartinės lietuvių kalbos žodymui*) dominuoja apibrėžimai su įvardžiu *kas*. Naujesniame MokLKŽ (rašytame akivaizdžiai laikantis kitos metodikos, daugiau remiantis naujaisiais kitų kalbų žodynais), rodos, nuosekliai taikoma formulė su daiktavardžiu *asmuo*. Tiesa, dėl nedidelės šio žodyno apimties nagrinėjamų asmenų pavadinimų pagal sveikatos būklę ir pan. semantikos daiktavardžių rasta vos keletas, tačiau peržvelgus kitus asmenų ir pan. pavadinimus, panašu, kad absoliuti jų dauguma apibrėžiama pagal formulę “asmuo, kuris ką daro, kuriam kas būdinga”. Pavyzdžiui: *invalidas* “asmuo, kuris dėl savo sveikatos negali dirbti visai ar kai kurių darbų”, *ligonis* “asmuo, kuris serga” ir kt.

Latvių ir lenkų kalbų žodynai pateikia apibrėžimus su žodžiu *žmogus* (tik *reumatyk* definicijoje vartojamas daiktavardis *osoba* ‘asmuo’, NSJP). Vienu kitu atveju tokios definicijos papildomos sinonimais (*alkoholiķis* “cilvēks, kas slimo ar alkoholismu; dzērājs” LVV) arba apibrėžiama, vartojant atitinkamai patikslintą bendresnės reikšmės sinonimą (*morfīnists* “narkomāns, kas lieto morfīnu” LLVV; *kokainista* “narkoman zażywający kokainę” NSJP).

Rusų kalbų žodynuose vaizdas kiek margesnis. Nors dauguma nagrinėtų asmenų pavadinimų apibrėžiama, vartojant daiktavardį *человек* ‘žmogus’, yra ir definicijų su įvardžiais *тот, кто* ‘tas, kas’ (įdomu, kad skirtinguose žodynuose taip apibrėžiami ne tie patys daiktavardžiai, pvz., БТС tai yra *клептоман, лунатик, алкоголик, кокаинист, СРЯ – сердечник I, морфинист, донор*). БТС kai kurios definicijos taip pat papildomos sinonimais, keletu atvejų apibrėžiama daiktavardžiu (bendresnės reikšmės sinonimu) *больной* ‘ligonis’, atitinkamai nurodant konkrečią ligą, nesveiką organą, kūno dalį ar pan. СРЯ trimis atvejais definicijoje vartojamas ne daiktavardis ar įvardis, kaip kad reikėtų tikėtis, apibrėžiant daiktavardžius, o būdvardis

больной ‘sergantis’, pvz.: *гипертоник* “больной гипертонией”, taip pat *шизофреник*, *паралитик*.

Tyrinčiuose tarptautinių žodžių žodynuose taip pat dominuoja definicijos su žodžiu *žmogus*. Tačiau juose yra ir visais kitais minėtais būdais suformuluotų apibrėžimų. Interleksis nevengiama daiktavardžių aiškinti dalyviais: *neurastenikas* “sergantis neurastenija”, *maniakas* “sergantis manija; žmogus, turintis liguistą polinkį, potraukį”; *alkoholikas* “turintis polinkį į alkoholį; girtuoklis”. TŽŽ yra šešios definicijos su žodžiu *žmogus* (*alkoholikas*, *daltonikas*, *donoras*, *idiotas* 1, *maniakas*, *paralitikas*) ir keturios – su žodžiu *asmuo* (*narkomanas*, *neurastenikas*, *psichopatas*, *recipientas* (plg. *Donoras!*)), o *epileptikui* apibrėžti taikoma formulė su įvardžiu *kas*.

Taigi patyrinėjus ligonių pavadinimus minėtuose žodynuose (tiek kiekviename atskirai, tiek žiūrint visumą), nepavyko nustatyti kokios nors griežtesnės vieningos metodikos, pagal kurią būtų galima daugiau ar mažiau vienodai ar net iš dalies formalizuotai apibrėžti šios semantinės grupės daiktavardžius. Galima teigti, kad vieni žodynai labiau linkę taikyti vieną apibrėžimo būdą (formulę), kiti – kitą, bet griežčiau sistemiškumo principo laikomasi tik latvių ir lenkų kalbų žodynuose. Kitur pasitaiko net akivaizdžių netolygumų, rodančių, kad šios semantinės grupės daiktavardžių straipsniai nebuvo rašomi ar bent redaguojami sistemiškai. Pvz.: БТС *кокаинист* apibrėžiamas “тот, кто страдает кокаином”, o *морфинист* – “человек, страдающий морфинизмом”. Dar įdomiau, kad СРЯ šie daiktavardžiai irgi apibrėžiami dvejopai, tik šiuo atveju skirtingos formulės taikomos atvirkščiai: *кокаинист* “человек, который страдает кокаином”, *морфинист* “тот, кто страдает морфинизмом”.

Taip pat atkreiptinas dėmesys, kad daiktavardžių, matyt, nederėtų aiškinti dalyviais ar būdvardžiais, kaip kad pasitaikė Interleksis, СРЯ ir LKŽ. Definicija turėtų aiškiai rodyti apibrėžiamojo žodžio kalbos dalį, taigi “sergantis neurastenija” galbūt geriau tiktų paaiškinti, pvz., būdvardžiui *neurasteniškas* (bent jau medicinine prasme), o ne daiktavardžiui *neurastenikas*;

plg. *alergiškas* “turintis alergiją, sergantis alergija”. Pastarojo definicijoje vis dėlto turėtų būti daiktavardis – pvz., “žmogus, sergantis neurastenija”. Kitais atvejais, aiškinant nebūtinai žmogų reiškiantį žodį, tiktų ir daiktavardį atstojantis įvardis – “kas serga (kuo)”. Antraip lyg ir išeitų, kad antraštinis daiktavardis yra ne iš esmės aiškinamas, o tik apibūdinamas – nurodomi daikto (gramatine prasme) požymiai, neįvardijant paties daikto.

Įdomus Interleksis pavyzdys – *maniakas*, kurio du reikšmės atspalviai (kituose žodynuose, beje, laikomi atskiromis reikšmėmis) apibrėžiami skirtingai: “sergantis manija; žmogus, turintis liguistą polinkį, potraukį”. Pirmoje atspalvio apibrėžimas, matyt, irgi labiau tiktų būdvardžiui *maniakiškas* ar pan. Bent jau kitakalbius, kurie žodynu naudojami mokymams jiems svetimos kalbos, tokios definicijos gali klaidinti, ypač, kai taip aiškinami ne tarptautiniai žodžiai.

TŽŽ ir BTC (pastarajame – su vartosenos šnekamojoje kalboje pažyma) *rachitikas* apibrėžiamas kaip “vaikas, sergantis rachitu”. Kiti penki žodynai, kuriuose šis žodis taip pat pateikiamas, vaikiškumo semos į jo definiciją neįtraukia. Juose rachitiku vadinamas tiesiog žmogus ar ligonis, sergantis rachitu arba taikoma formulė su įvardžiu – “kas serga rachitu”. Siekiant tikslumo, matyt, reikėtų pateikti dvi šio žodžio reikšmes. Kadangi tai iš tiesų yra vaikų liga, tai reikėtų vienaip ar kitaip nurodyti, apibrėžiant pirmąją reikšmę, medicinos srities semumą. Antra vertus, rachito liekamieji reiškiniai gali būti būdingi ir suaugusiam žmogui, persirgusiam šia liga vaikystėje ar net ja nesirgusiam, bet panašiai atrodančiam. Taigi šnekamojoje kalboje rachitiku gali būti pavadintas bet kas (perkeltine reikšme – net nebūtinai žmogus), turintis iškrypusį stuburą, kojas ar šiaip kreivas. Todėl antroji (perkeltinė) semema galėtų būti apibrėžiama kad ir taip: šnek. menk. “kas netaisyklingai sudėtas, kieno iškrypusios kojos, stuburas ar pan.” Plg. lenkų *suchotnik* 1. przestarz. “gružlik”; 2. pot. “ktoś bardzo chudy lub mizerny” (NSJP).

Jau minėta, kad pagrindinis šio tyrimo objektas buvo ligonių pavadinimų definicijos. Tačiau dar pravartu atkreipti dėmesį ir į stilistinių bei vartojimo sričių pažymų vartojimą įvairiuose žodynuose, juolab kad į akis krenta skirtingas jų pateikimas. Lietuvių, latvių ir tarptautinių žodžių žodynuose tokios pažymos tyrinėtų daiktavardžių straipsniams nebūdingos, išskyrus vieną kitą sporadiškai pasitaikantį atvejį: *idiotas* 2. vulg. “kvailys” (DŽ₅), *idiots* 2. sar. “muļķis” (LVV), 2. sar. “muļķis; neįėga” (LLVV). Rusų kalbos žodynuose ypač dažna stilistinė pažyma, rodanti sememos priklausymą šnekamajai kalbai (разг.) – БТС ją turi beveik pusė nagrinėtų žodžių, СРЯ ji vartojama rečiau; pvz.: *туберкулёзник* разг. 1. “человек, больной туберкулёзом” (БТС; СРЯ tai yra antroji šio žodžio reikšmė), *дальтоник* разг. 1. “человек, страдающий дальтонизмом” (БТС; СРЯ šią pažymą turi tik moteriškos giminės daiktavardis, vyriškosios giminės atitiktams vedinys!). *Шизофреник* (antrasis reikšmės atspalvis “о нервном, возбуждённом человеке”), *идиот* 2. “дурак, болван, тупица” БТС pažymėti бранно (rus. keikiant), СРЯ *идиот* 2. “глупый человек, тупица, дурак” turi pažymas разг. бран.

Toks skirtumas, lyginant su padėtimi lietuvių ir latvių kalbų žodynuose, be jokios abejonės, yra sąlygotas rusų kalbos savitumo ir rodo, kad pastarojoje dauguma nagrinėtų ligonių pavadinimų būdingi šnekamajai kalbai, tuo tarpu lietuvių ir latvių kalbose tai yra stilistiniu požiūriu neutralūs bendrinės kalbos žodžiai, medicinos terminai.

Lenkų kalbos žodyne pažymą pot. turi keletas žodžių (*idiota* 2, *weneryk*, *sklerotyk* 1), tačiau jame gerokai dažniau nei kituose vartojamas sutrumpinimas med. (pavyzdžiui: *biorca* (lenk. recipientas), *epileptyk*, *neurastenik*, *psychopata*, *sklerotyk* straipsniuose), o *kleptomani* pažymėtas med. ir psych. БТС ir LLVV kaip medicinos srities žodis pažymėtas tik *рецидивент* ir *recipients*, visuose kituose (lietuvių kalbos, LVV ir tarptautinių žodžių) žodynuose. ligonių pavadinimų vartojimo sritys nežymimos. Šiuo atveju pateikimo skirtumų negalima aiškinti vienos ar kitos kalbos savitumu – visose kalbose šie žodžiai priklauso medicinos sričiai. Taigi minėtą nevienodą pažymų

vartojimą, matyt, sąlygoja skirtingos leksikografinės metodikos ir tradicijos. Beje, NSJP, LLVV kai kuriais atvejais ligonių pavadinimai neturi pažymos med., bet ja žymimas greta pateikiamas atitinkamos ligos pavadinimas, pavyzdžiui: *psihopāts* “cilvēks, kam ir krasa personības disharmonija, kura traucē kontaktus ar citiem cilvēkiem” ir *psihopātija* med. “psihopatoloģisks stāvoklis, kam ir raksturīga krasa personības disharmonija, kura traucē kontaktus ar citiem cilvēkiem”; *histēriķis* “cilvēks, kas slimo ar hīsteriju; arī kaprīzs, nenosvērts, untumains cilvēks” ir *histērija* med. “psihopātijas vai neirozes forma, kurai raksturīgas, piemēram, lēkmes, ko pavada raudāšana, ciešanu, šausmu izjūtas” (LLVV); *histryk* “człowiek cierpiący na histerię lub skłonny do histerii” ir *histeria* med. 1. “nerwica objawiająca się m.in. zmiennością nastrojów, przesadnymi reakcjami na bodźce i nadmiernym demonstrowaniem swoich uczuć, czasem też niedowładem i drgawkami” (NSJP). Tokia praktika apskritai būdinga ne vien šiemis žodynams ir aprašant ne vien šios siauros semantinės grupės daiktavardžius.

Išvados

Apibendrinant ligonių pavadinimų apžvalgą galima teigti, kad kiekvienas tyrinėtus žodynas juos pateikia kiek kitaip, vieningos metodikos, kurią galima būtų taikyti įvairių kalbų žodžiams, sudarantiems šią semantinę grupę, matyt, ir negali būti – kiekviena kalba yra savita ir į griežtus formalius rėmus neįspraudžiama. Tačiau akivaizdūs netolygumai, kurių apstu kiekviename žodyne, nagrinėjant juos atskirai, rodo, kad ne visada laikomasi sistemiškumo – net tuomet, kai šitai padaryti nėra sudėtinga, jau nekalbant apie tai, kad sistemiškumas yra vienas pagrindinių leksikografijos principų. Be to, pastebėtina, kad šio principo nesilaikoma ne tik, pateikiant nagrinėtus žodžius, bet ir juos atrenkant. Pavyzdžiui: LKŽ, LVV, СРЯ yra *donoras*, *donors*, *донор*, bet nėra jų antonimų *recipientas*, *recipientis*, *реципиент*; Interleksis, LLVV, СРЯ yra *sifilitikas*, *sifilitiķis*, *сифилитик*, bet nėra *venerikas*, *венерик* ir pan. Šie ir

kiti minėti faktai rodo, kad tyrinėti žodynai buvo rašomi ir redaguojami abėcėliškai, o ne atskiromis semantinėmis grupėmis.

Rašant ir redaguojant *Bendrinės lietuvių kalbos žodyną* atkreiptinas dėmesys į minėtus leksikografinius netolygumus. Siekiant jų išvengti, tikslinga:

1. visus ligočių pavadinimus apibrėžti definicijose vartojant daiktavardį *žmogus* (įvardis *kas* šiuo atveju būtų pernelyg abstraktus, nes tyrinėtose semantinėse grupėse daiktavardžiais vadinami būtent žmonės; daiktavardis *asmuo* labiau tiktų "oficialiesniais" atvejais, pavyzdžiui, pavadinant žmogų pagal profesiją, mokslo ar karinį laipsnį, titulą ar pan.);

2. kur įmanoma, suvienodinti atskirų reikšmių ir jų atspalvių skyrimą;

3. žodžio *rachitikas* skirti dvi reikšmės: medicinos termino ir perkeltinę.

Be to, pageidautina, remiantis tekstynų duomenis, peržiūrėti *Bendrinės lietuvių kalbos žodyne* numatytą pateikti ligočių pavadinimų sąrašą; tikėtina, kad jis gali būti papildytas vienu kitu dabar dažniau vartojamu žodžiu.

Sutartinis žymėjimas lentelėje

asm. – definicijoje vartojamas daiktavardis *asmuo*

bdv. – definicijoje vartojamas būdvardis

dlv. – definicijoje vartojamas dalyvis

kas – definicijoje vartojamas įvardis (*tas*), *kas*

žm. – definicijoje vartojamas daiktavardis *žmogus*

* – sinoniminis aiškinimo būdas

** – individualesnė, konkretesnė definicija (žr. 6-tasis apibrėžimo būdas)

(–) – žodis pateikiamas be definicijos

Lentelė	DŽ ₅	LKŽ	Mok LKŽ	Interleksis	TŽŽ	Mok TŽŽ
džiovininkas	kas	kas		–	–	–
ligonis	žm.	žm.	asm.	–	–	–
plautininkas	kas; *	kas; *		–	–	–
šiltininkas	kas	kas		–	–	–

širdininkas	**	kas		–	–	–
vēžininkas	2. kas	2. kas		–	–	–
alkoholikas	kas; *	kas; *	asm.	dlv.;*	žm.;*	–
daltonikas	kas	–	–	žm.	žm.	kas
donoras	žm.; *	žm.		žm.	žm.	žm.; *
epileptikas	kas; *	žm.		žm.	kas	–
hipertonikas	–	–		–	–	–
idiotas	1.* 2.*	1.* 2.*		**	1. žm. 2.*	1.* 2.*
isterikas	kas	kas		1. žm. 2. žm.	–	kas
kleptomanas	kas	kas		–	–	kas
kokainistas	–	–		–	–	–
lunatikas	kas; *	kas; *		*	*	kas; *
maniakas	kas	kas		dlv.; žm.	žm.	žm.
morfinistas	**	žm.		–	–	kas
narkomanas	kas	dlv.	asm.	dlv.	asm.	kas
neurastenikas	kas	–		dlv.	asm.	kas
paralitikas	žm.	kas		2. žm.	žm.	žm.
psichopatas	kas	žm.		žm.	asm.	kas
rachitikas	kas	kas		–	**	kas
recipientas	žm.; *	–		žm. (**)	asm. (**)	žm.; *
reumatikas	kas	kas		–	–	kas
sifilitikas	kas	kas		žm.	–	–
sklerotikas	kas	kas		žm.	–	kas
šizofrenikas	kas	kas		–	–	–
tuberkuliozi- ninkas	kas	kas		–	–	–
venerikas	kas	kas		–	–	–

Lentelē	LLVV	LVV	БТС	СРЯ	NSJP
džiovininkas	**	–	(–)	–	žm.
ligonis	žm.	žm.	(–)	–	žm.
plautininkas	–	–	**	2. **	–
šiltininkas	–	–	–	–	–
širdininkas	–	–	1. žm.	1. kas	–

vėžininkas	–	–	–	–	–
alkoholikas	žm.; *	žm.; *	kas; *	žm.	žm.
daltonikas	žm.	žm.	žm.	žm.	žm.
donoras	žm.	žm.	žm.	kas	[žm.]
epileptikas	žm.	žm.	žm.	žm.	žm.
hipertonikas	žm.	–	žm.	bdv.	–
idiotas	1. žm. 2. *	1. žm. 2. *	1. žm. 2. žm.	1. žm. 2. žm.;	1. žm. 2. *
isterikas	žm.; žm.	**; žm.	žm.	žm.	žm.
kleptomanas	žm.	žm.	kas	žm.	žm.
kokainistas	**	–	kas	žm.	**
lunatikas	–	–	kas	žm.	žm.
maniakas	1. žm. 2. žm.	žm.; žm.	1. žm. 2. žm.	žm.	1. žm. 2. žm.
morfinistas	**	žm.	žm.	kas	žm.
narkomanas	žm.	žm.	žm.	žm.	žm.
neurastenikas	žm.; žm.	žm.	žm.	žm.	žm.
paralitikas	žm.	–	žm.	bdv.	žm.
psichopatas	žm.	žm.	1. žm. 2. žm.	žm.	žm.
rachitikas	žm.	–	**	**	–
recipientas	žm.	–	žm.	–	[žm.]
reumatikas	žm.	–	žm.	žm.	asm.
sifilitikas	žm.	–	žm.	žm.	žm.
sklerotikas	žm.	–	žm.; žm.	žm.	1. žm. 2. žm.
šizofrenikas	žm.	žm.	žm.; žm.	bdv.	žm.
tuberkuliozi- ninkas	**	–	1. žm.	2. žm.	–
venerikas	–	–	**	–	žm.

Literatūra

BŽ – *Bendrinės lietuvių kalbos žodynas* (rengiamas Lietuvių kalbos institute).

DŽ₅ – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas* (5-tasis, elektroninis, leidimas), Vilnius: LKI, 2003.

Interleksis – *Kompiuterinis tarptautinių žodžių žodynas Interleksis*. Vilnius: Alma littera, Fotonija, 2003.

Lyberis, A. 1980: *Sinonimų žodynas*. Vilnius: Mokslas.

LKŽ – *Lietuvių kalbos žodynas*. 1–20. Vilnius: Mintis, Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, LKI, 1941–2002.

LVV – *Latviešu valodas vārdnīca*. Rīga: Avots, 1987.

LLVV – *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 1–8. Rīga: Zinātne, 1972–1996.

MokLKŽ – Norkaitienė, M., Šepetytė, R., Šimėnaitė, Z. *Mokomasis lietuvių kalbos žodynas*. Red. Šepetytė R. Vilnius: Baltos lankos, 2000.

MokTŽŽ – *Mokyklinis tarptautinių žodžių žodynas*. Par. Ermanytė I. ir kt. Kaunas: Šviesa, 1995.

NSJP – *Nowy słownik języka polskiego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2002.

Paulauskas, J. 1987: *Sisteminis lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius: Mokslas.

TŽŽ – Vaitkevičiūtė, V. *Tarptautinių žodžių žodynas*. 1–2. Vilnius: Žodynas, 1999–2000.

БТС – *Большой толковый словарь русского языка*. Ред. Кузнецов С.А. Санкт-Петербург: Норинт, 2002.

СРЯ – Ожегов, С.И. *Словарь русского языка*, Москва: Русский язык, 1988.

Sutrupinimai

med. – medicina

m.in. – między innymi [lenk. – tarp kita ko]

obelž. – obelżywy, obelżywie [lenk. – įžeidžiantis]

pot. – potoczny [lenk. – šnekamosios kalbos žodis ar reikšmė]

przestarz. – [lenk. – pasenęs žodis ar reikšmė]

psych. – psychologia [lenk. – psichologija]

psn. – pasenęs, jau retai bevartojamas žodis ar reikšmė

sar. – sarunvalodas stilistiskā nokrāsa [la. – šnekamosios kalbos žodis ar reikšmė]

šnek. – šnekamosios kalbos žodis ar reikšmė

vulg. – vulgarizmas, vulgariai

бран., бранн. – бранно [rus. – keikiant]

разг. – разговорное [rus. – šnekamosios kalbos žodis ar reikšmė]

Designations of patients in defining dictionaries

Summary

To be able to present designations of persons more systemically in the *Dictionary of Standard Lithuanian* a small-scope research has been carried out. It mainly covered the investigation of nouns referring to persons according to their diseases, addictions etc. in eleven dictionaries (of Lithuanian, Latvian, Russian, Polish). The research focused on the definitions of nouns. It has been established that the words of the above mentioned semantic group are defined in various ways: by employing in their definitions the nouns *žmogus* or *asmuo* ('man', 'person'), the pronoun (*tas, ji*) *kas* ('(one,) who'), one or more synonyms (either substituting the definition or supplementing it); also in some cases the functions of the above main nouns or pronouns are taken over by the participles *sergantis, turintis, vartojantis* ('the one who is ill', 'having', 'using') or the adjective *больной*.

The author proposes that the *Dictionary of Standard Lithuanian* should provide unified definitions of the designations of these persons by employing the word *žmogus* ('man'); also the number of meanings and shades of meaning should be established on a similar basis. The author of the present paper has emphasised that it is very difficult to follow the principle of lexicographic systematicity consistently, particularly if the dictionary is written and edited in an alphabetical order. Originally, the *Dictionary of Standard Lithuanian* was written following the semantic principle, it was later edited in accordance with the same semantic principle, following the sequence of semantic groups of words; hence the high probability of avoiding formal and content discrepancies of previous dictionaries, if the same principle is preserved.

Solvita LABANAUSKIENE

**Latviešu un lietuviešu augu nosaukumu sastatīšana
J. A. Pabrēžas darbos**

Latvijas pierobežā dzimis un audzis, Jurgis Ambraziejus Pabrēža (1771–1849) ir labi zināms ne tikai botāniķiem, bet arī lietuviešu valodniekiem: šis vārds tiek saistīts ar lietuviešu zinātniskās terminoloģijas sākumu. Uzcītīgais un strādīgais J. A. Pabrēža, dzīvojot Kretingas franciskāņu klosterī, ne vienu gadu vien ziedoja zinātni: veidoja Žemaitijas un Lietuvas augu herbāriju un rakstīja šā novada augu sistemātikas darbus. Viņš, cik zināms, ir pirmais, kurš žemaišu dialektā (lietuviski) sistematizējis un aprakstījis sev pazīstamos augus, un tāpēc ir uzskatāms par lietuviešu zinātniskās terminoloģijas iesācēju. Tajā pašā laikā botānikas terminoloģijas nozarē darbojās mācītājs botāniķis florists Jozaps Fedoravičs (1776–1860). Viņš pētījis Ilūkstes novada, kur arī strādājis par dabaszinātnes skolotāju, un Austrumlietuvai floru. J. Fedoraviča darbos atrasti augu apraksti poļu valodā, un dažu labu augu viņš aprakstījis arī lietuviski. Lietuviskās dabaszinātņu terminoloģijas attīstības sakarā jāpiemin Viļņas universitāte, kas J. A. Pabrēžas mācību laikā saucās par Viļņas Galveno skolu (*Schola Principis Vilnensis*) un kurā ir strādājuši slaveni profesori. 18. gadsimta otrajā pusē kopā ar ekonomisko augšupeju Lietuvā, kā arī Polijā, sākās dabas un lietišķo zinātņu atdzīvošanās. Galvenā darbības īpatnība – pūles saistīt zinātni ar praksi. Vissvarīgākā Viļņas universitātes fakultāte tajā laikā bija fizikas un matemātikas fakultāte, pie kuras piederēja dabas zinātņu un botānikas katedras. Šeit strādāja par “Lietuvas botānikas tēvu” dēvētais franču ārsts un botāniķis Žans Emanuēls Žilibērs (1741–1841; ir zināms Ž. E. Žilibēra darbs “Flora Lithuanica”, 1781–1782). Grodņā, kas tolaik ietilpa Lietuvas sastāvā, viņš nodibināja pirmo Lietuvā botānisko dārzu. Slavens Lietuvas floras pētnieks ir botāniskā dārza Viļņā dibinātājs, botānikas nomeklatūras poļu valodā radītājs Staņislavs Bonifacs Jundzils (1761–1847), kurš aprakstījis Lietuvas augu valsti grāmatā “Opisanie roslin litewskich” (Wilno, 1811. g.). Viņa brāļadēls Jozs Jundzils

(1794–1877) arī ir rakstījis botānikas darbus, piem., “Opisanie roslin w Litwie, na Wołyniu, Podolu i Ukrainie...” (Wilno, 1830. g.). Jāpiemin arī vēl daži citi zinātnieki: vācu dabaszinātnieks Johans Ādams Fersters (1761–1847), botāniķis un zoologs Batis Stanislavs Gorskis (1802–1863). Viņu piemērs varēja ietekmēt, pamudināt vai arī “iekvēlināt” uz zinātnisko darbu J. A. Pabrēžu – vienu no pašiem pirmajiem Lietuvas floras pētniekiem, kurš 1793.–1794. g. pie profesora Ferdinanda Špicnagela (1760–1826) studējis medicīnu un botāniku.

J. A. Pabrēžas vārdnīcās rokrakstā “Waardaa tayslyynee Augimiu” (“Sistēmatisks augu krājums”, 1834. g.; šajā krājumā atrodami 716 ģinšu nosaukumi) un “Taislós augimiu” (“Augu sistēma”, 1843. g.; te 801 ģints nosaukums) atrasti apmēram 300 latviski augu nosaukumi, kuri ņemti no 1805. g. publicēta darba “Oekonomisch-technische Flora von Wilhelm Chr. Friebe. Riga 1805”¹. Lietuviešu literatūrā trūkst biogrāfijas faktu par Vilhelmu Kristiānu Frībi (1762–1811) – Latvijas vācu vēsturnieku. Beidzis Getingēnas universitāti, 1784. g. viņš atbrauc uz Latviju un paliek šeit strādāt. V. K. Frībes “Oekonomisch-technische Flora” var atrast Viļņas universitātes bibliotēkas Veco izdevumu nodaļā (šī grāmata ir no J. A. Pabrēžas kolekcijas). Darbā “Oekonomisch-technische Flora” ir ievietoti ne tikai vācu, latīņu, bet arī latviešu, igauņu un krievu augu nosaukumi. V. K. Frībe ir norādījis šādus darbus, kurus izmantoja latviešu augu nosaukumiem: B. Fišers (Fischer) “Versuch einer Naturgeschichte von Liefland” (Königsberg, 1791), arī dr. H. Grindels (Gründell) “Botanisches Taschenbuch” (Riga, 1803).

Augu sistematikas krājums “Waardaa tayslyynee Augimiu” (grāmata rokrakstā atrodas Lietuvas Nacionālajā Martīna Mažvīda bibliotēkā) ir neliela apjoma, salīdzinot ar darbu “Taislós augimiu”. Tas ir it kā ievads dižajam J. A. Pabrēžas darbam, kurš tālāk aplūkots detalizētāk.

¹ Zem virsraksta grāmatas autors iepazīstina ar sevi šādiem vārdiem: “Entworfen von W. Chr. Friebe beständigem Secretair und Ehrenmitgliede der liefländischen okonomischen Societät <...>”.

Astoņu gadu darba rezultātā ir tapis izcils augu sistemātikas darbs “Taislós augimiu”, žemaišu lauksaimniekiem veltīta augu sistemātikas rokasgrāmata, kurā minēti zinātniskie žemaišu, latīņu, dialektālie žemaišu (resp., apvidvārdi) un lietuviešu (no Mazās Lietuvas; norādīts avots “Hagen Preussens Flora 1818”), kā arī latviešu, krievu, poļu un vācu augu nosaukumi. Autors izmantojis 19. gs. sākuma pamatdarbus – botānikas sistemātikas darbus, kas rakstīti latīņu valodā, studējis Lietuvas botāniķu, Viļņas universitātes profesoru darbus, balstījies uz S. B. Jundzila un J. Jundzila publikācijām. Starp citu, Lietuvas zinātnē tajā laikā dominēja poļu un latīņu valoda. Tas varēja ietekmēt J. A. Pabrēžas lietoto pareizrakstību: viņa vārdnīcās žemaišu augu nosaukumi uzrakstīti oriģinālā rakstībā ar latīniskajiem burtiem. To nevar teikt par latviešu nosaukumiem: tie uzrakstīti ar gotiskiem burtiem pēc vācu rakstības parauga², piem.: *Achillea Millefolium* – *Pellaschki*. *Dselse sahle* (= *Pellaški*, *dzelze zāle*); *Epilobium angustifolium* – *Kasu rohses* (~ *kazu rozes*) un citi. Tā kā latviešu augu nosaukumi ir pārrakstīti (vietām arī kļūdaini), J. A. Pabrēžas ortogrāfija šajā gadījumā būtu jāanalizē atsevišķi.

“Taislós augimiu” sastāv no piecām daļām, kurās atrodamas 62 augu dzimtas. No J. A. Pabrēžas minētās latviešu augu nomeklatūras apmēram piektdaļu veido lietuviešu un latviešu valodām kopīgie vārdi. Viena grupa starp šiem kopīgajiem vārdiem ir indoeiropiešu leksikai raksturīgie augu nosaukumi. Tālāk minētajos piemēros tiek doti J. A. Pabrēžas zinātniskie žemaišu (apvidvārdi pa retam var arī nebūt), latīņu un latviešu augu ģinšu vai sugu nosaukumi, bet iekavās – žemaitisko un latvisko nosaukumu transkripcija, piem.:

Łazda wysortynioji (~ *lazda wisurtinioji*) – *Corylus avellana* – *Łazda* (~ *lazda*) – *Lasda*. *Reeksts* (~ *lazda*, *rieksts*);

Dryygnie jóudooji (~ *drygnè juodoji*) – *Hyoscyamus niger* – *Dryygnys* (~ *drygnis*) – *Driggenes* (~ *driggenes*);

² Kā norādījis profesors J. Endzelīns, latviešiem ilgus gadus grāmatas rakstīja vienīgi vācieši, kas tikai pavāji prata latviešu valodu. Un vecākie teksti ir sarakstīti šausmīgā ortogrāfijā, ka nereti var šaubīties, kā īsti ir skanējis vācu rakstības sabojātais vārds (Endzelīns 1974: 363).

Eeszkrooży eerszketis (~ *erškrožē eršketis*) – *Rosa canina* – *Eerszketee* (~ *eršketē*) – *Ehrkschki. Wilke drihzehkle* (~ *ērķški, vilka drīcēkle*);

Geerszwa wysórtinioji (~ *geršva visurtinioji*) – *Aegopodium podagraria* – *Geerszwos* (~ *geršvos*) – *Gahrses* (~ *gārses*);

Tapalis Apóšzy (~ *tapalis apušē*) – *Populus tremula* – *Aapóšzy* (~ *apušē*) – *Apse* (~ *apse*);

Wyišzny Yiwa (~ *wyšnia ieva*) – *Cerasus padus* – *Yiwa* (~ *ieva*) – *Eewa kohks* (~ *ieva koks*).

Arī augu nosaukumus, kas raksturīgi tikai latviešu un lietuviešu valodu leksikai, var atrast J. A. Pabrēžas darbā “Taisliós”. Pie šīs grupas pieder kopējie lietuviešu un latviešu valodas vārdi, piem.:

○ *Aapiniis wysórtynesis* (~ *apynys wisurtiniasis*) – *Humulus lupulus* – *Aapinee. Aapwinee* (~ *apyniai, apvyniai*) – *Appini* (~ *appini*);

Aawietie wysórtynioji (~ *avietē visurtinioji*) – *Rubus idaeus* – *Awietis* (~ *avietis*) – *Aweschu. Aweeksni* (~ *avešu, avieksni*);

Dobyłs tąkyynis (~ *dobilas tankinis*) – *Trifolium pratense* – *Abbolites. Abbolinas. Abbolu sahles* (~ *abbolites, abbolinas, abbolu zāles*);

Bliindy mygdolyyny (~ *blyndē migdolinē*) – *Salix amygdalina* – *Kaarklós* (~ *karklos*) – *Karklis* (~ *karklis*);

Óužóls wysórtynesis (~ *uožolas wisurtiniasis*) – *Qercus robur* – *Óužóls* (~ *uožolas*) – *Ohsols* (~ *ozols*);

Pyimuuny daaržzolie (~ *pienūnē daržžolē*) – *Sonchus oleraceus* – *Peeni* (~ *pieni*) utt.

Latviskie augu nosaukumi ņemti no rokrakstiem, kā arī no publikācijām un no dialektiem (vienskaitlī vai daudzskaitlī – tā, kā dots avotā). V. K. Frībe un J. A. Pabrēža savos darbos pamatojas uz augu nosaukumiem – apvidvārdiem. Attiecīgajiem augiem šodienas botānikas zinātnē visbiežāk dots cits nosaukums (informācija ir pārbaudīta pēc visjaunākajiem datiem Ēdelmanes I., Ozolas Ā. grāmatā “Latviešu valodas augu nosaukumi”. – Rīga, 2003). Piem.:

Daugaaly Žąslesala (~ *daugalė žanslesala*) – *Potentilla anserina* – *Platkahjischi. Staipekle* (~ *platkājiši, staipekle*; tagad *maura retējs, arī maura platkājiņš*);

Dziógma Ropóoty (~ *džiugma roputė*) – *Solanum tuberosum* – *Ropóoty. Bólwys. Bólyys. Duulee* (~ *roputis, bulvis, builis, dūliai*) – *Rahcinas* (~ *rāciņas*; tagad *kartupelis*);

Sządryika bóuzietoji (~ *šandrieka buožėtoji*) – *Lycopodium clavatum* – *Sządryikas* (~ *šandriekas*) – *Apdsirru sahles. Saknes dseltas* (~ *apdzirru zāleš, saknes, dzeltas*; tagad *vālišu staipeknis*);

Wykszris sóóglaustasis (~ *vikšris suglaustasis*) – *Juncus conglomeratus* – *Wyykszree* (~ *vikšriai*) – *Aschki. Duhni meldi* (~ *aški, doni, meldi*; tagad *doņi*) u. c.

Dažos gadījumos latviešu nosaukumiem burtiski vai daļēji atbilst tikai žemaišu apvidvārdi, piem.:

Dziógma Kaarklawyyje (~ *džiugma karklavija*) – *Solanum dulcamare* – *Bebraus kaarklaa* (~ *bebraus karklai*) – *Bebra karkle* (~ *bebra karkle*);

Meely Waywoors (~ *meilė? vaivoras*) – *Vaccinium vitis idaea* – *Bróknys* (~ *bruknis*) – *Bruhklenes* (~ *brūklenes*);

Orariikszty wookyszkoji (~ *orarykštė vokiškoji*) – *Iris germanica* – *Wyłkodalgėe* (~ *vilkodalgiai*) – *Wilku sohbens* (~ *vilku zobens*);

Puurs Warpótis (~ *pūras varputis*) – *Triticum repens* – *Waarpótee* (~ *varpučiai*) – *Wahrpu sāles* (~ *vārpu zāles*);

Pylwiity Puupłayszky (~ *pilvytė pūplaiškė*) – *Menyanthes trifoliata* – *Puupłayszkys* (~ *pūplaiškis*) – *Puppu lappa. Puplatschi* (~ *puppu lappa, puplači*).

Daži latviešu dialektismi noderējuši J. A. Pabrēžam lietuviskās terminoloģijas papildināšanai: viņa darbos norādīto auga nosaukuma komponentu *Irbenis*, sal. *Irbenis Póotelis* (~ *irbenis putelis*) – *Viburnum opulus* – *Yrbenes. Irbenaji* (~ *yrbenes, irbenaji*) acīmredzot var uzskatīt par aizguvumu no latviešu valodas. Iespējams, ka aizgūts arī tikai J. A. Pabrēžas lietotais vārdkopas komponents: *Peleesty*, sal. *Peleesty Sriawzolie* (~ *pelestė sriavzolé*) – *Achillea millefolium* – *Pellaste. Pellaschki. Dselse sahle* (~ *pellaste, pellaški, dzelze zāle*).

Var izšķirt atsevišķā grupiņā abu valodu apvidvārdus, kurus varētu nosaukt par frazeoloģiskiem terminiem. Bieži latīniskie nosaukumi ir devuši ieganstu tulkot ģints nosaukumu. Šādiem augu nosaukumiem mēdz būt raksturīga emocionāli ekspresīva konotācija jeb nozīmes papildniansē, piem.:

Mólyuuny aptiekyyny (~ *mulīnē aptiekinē*) – *Saponaria officinalis* – *Seepju sakne* (~ *ziepju sakne*);

Otwaysa pórtywynny (~ *utvaisa portvinē*) – *Pedicularis palustris* – *Egleelys* (~ *eglelis*) – *Uts-sahle*. *Uttubunga* (~ *uts zāle, uttubunga*);

Smertkwīnis tróčiznóutasis (~ *smertkwīnis tročiznuotasis*) – *Cicuta virosa* – *Wella rutki* (~ *vella rutki*).

Frazeoloģisko terminu sastāvā var būt personvārdi vai vispārlietojami vārdi (vārdi, kas saistīti ar ķermeņa daļām, sadzīvi utt.), piem.:

Dewinmaacy Dydzíoky (~ *devynmacē didžiokē*) – *Verbascum thapsus* – *Dewinmaacys dyydiósys* (~ *devynmacis didiosis*) – *Pehtera sahles* (~ *Pētera zāles*);

Pawassargy aptiekyyny (~ *pavasargē aptiekinē*) – *Primula officinalis* – *Rakteelee* (~ *rakteliai*) – *Gaila kahjas*. *Gaila bikses* (~ *gaila kājas, gaila bikses*);

Šimtauksy Kłootys (~ *šimtauksē klotis*) – *Centaurea jacea* – *Besdeligas aztinas* (~ *bezdeligas actinas*) u. c.

No dotajiem piemēriem var redzēt, ka latviešu botānikas sugu nomenklatūras nosaukumi visbiežāk bijuši ar substantīvo apzīmētāju – tie ir raksturīgi izlokšņu terminiem –, bet gadās arī apzīmētāji – īpašības vārdi. J. A. Pabrēžas darbos atrasti septiņi šādi gadījumi, piem.:

Dyrwonka Gíduuny (~ *dirvonka gydūnē*) – *Agrimonia eupatoria* – *Sihki dadschi*. *Rettejumi* (~ *sīki dadži, rettejumi*);

Meelwy Bedroosky (~ *mielvē bedruskē*) – *Ribes alpinum* – *Sarkana Wilkune* (~ *sarkana vilkune*);

Meeliloots aptiekyynis (~ *mielilotas aptiekinis*) – *Melilotus officinalis* – *Melilootaa* (~ *melilotai*) – *Zellu ahbolinni*. *Mahsi ahbolinni* (~ *cellu ābolinni, māzi ābolinni*).

J. A. Pabrēžas darbos blakus augu nosaukumiem atrasta vienas sūnaugu sugas un četrpadsmit sēņu latviskie nosaukumi

(šie nosaukumi nav iekļauti raksta sākumā minēto 300 latvisko augu nosaukumu skaitā), piem.:

Kymyns platlapis (~ *kiminas platlapis*) – *Sphagnum latifolium* – *Kyymynaa* (~ *kiminai*) – *Suhnis* (~ *sūnis*);

Bódie Móósmiris (~ *budē musmiris*) – *Agaricus muscarius* – *Muschmirres* (~ *mušmirres*); *B. Róódmesie* (~ *b. rudmēsē*) – *A. deliciosus* – *Sehnes* (~ *sēnes*); *b. kaartielie* (~ *b. kartélē*) – *A. piperatus* – *Pohru sehne*. *Gailenes* (~ *poru sēnes, gailenes*);

Gaydgribis Gaydeelis (~ *gaidgrybis gaidelis*) – *Merulius cantharettus* – *Gailenes* (~ *gailenes*).

J. A. Pabrēžas darbi ir ļoti interesanta lietuviešu un latviešu terminoloģijas sakaru lappuse, kas tapusi 19. gs. pirmajā pusē. Pirmais mēģinājums lietuviski radīt botānikas terminu kopumu un nomenklatūru ir izdevies. Šo darbu turpināja un daudzus žemaišu zinātnieka radītos augu sistemātikas terminus popularizēja Povils Matuļonis savā vārdnīcā “Žolynas” (“Zālājs”) 20. gs. sākumā. V. K. Frībes savāktie latviskie augu nosaukumi varēja palīdzēt vēlākiem lietuviešu pētniekiem, kas veidoja lietuviešu botānikas nomenklatūru, gatavojot “Lietuviešu botānikas vārdnīcu” (1938. g.). Piemēram, J. A. Pabrēžas rokraksta grāmatā atrodam augu *Meelisa aptiekyyny* (~ *mielisa aptiekinē*) – *Melissa officinalis* – *Bischu sahles* (~ *bišu zāles*). Starp V. Kalvaiša un citu pētnieku lietotiem nosaukumiem ir *bičiu žolē*, F. Kuršaiša – *bitžolē*; *Tiima Šžiimtauksa* (~ *tyma šimtauksa*) – *Erythraea centaurium* – *Drudscha sahle*. *Wehdera sahle* (~ *drudža zāle, vēdera zāle*) K. Drasutavičs un K. Būga lietuviski sauca *drugžolē*.

No botānikas sistemātikas terminu kopuma sinonīmu bagātības šodienas zinātniskajā sistemātikā lielākoties ir izvēlēts cits, nevis 19. gs. nomenklatūras termins – to rāda jaunākie Latvijas botāniķu izdevumi. J. A. Pabrēžas lietuviskie augu nosaukumi arī nav sevišķi daudz izmantoti, gatavojot botānikas vārdu krājumus (vārdnīcas) 20. gs. Izcilākajos lietuviešu augu sistemātikas darbos (piem., “Lietuviešu botānikas vārdnīca”, “Lietuvu PSR flora”, Viļņa, 1959–1980, 6 sēj.) izcilā botāniķa lietuviskie augu nosaukumi bieži norādīti tikai kā sinonīmi. Taču tie, kā arī J. A. Pabrēžas izmantotie latviskie nomenklatūras vārdi

saglabā savu nozīmi gan lietuviešu, gan latviešu valodas botānikas terminoloģijas vēsturē.

Literatūra

- Bergmane A., Blinkena A. Latviešu rakstības attīstība. – Rīga, 1986.
- Ēdelmane I., Ozola Ā. Latviešu valodas augu nosaukumi. – Rīga, 2003.
- Endzelīns J. Pārskats par leišu valodniecību. // Darbu izlase. – R., 1974. – 2. sēj. – 363.–370. lpp.
- Fraenkel E. Litauisches etymologisches Wörterbuch. – Heidelberg – Göttingen, 1955–1965.
- Jurgis Pabrėža 1771–1849. – Vilnius, 1972.
- Karulis K. Latviešu etimoloģijas vārdnīca. – Rīga, 2001.
- Lietuviškoji enciklopedija 8. – Kaunas, 1940. – P. 640.
- Lietuvos universitetas 1579–1803–1922. – Chikago, 1972. – P. 66–84.
- Mīlenbahs K. Latviešu valodas vārdnīca / Red., papildinājis, turpinājis J. Endzelīns. – R., 1923–1932. – 1.–4. sēj.
- Sabaliauskas A. Lietuvių kalbos leksika. – Vilnius, 1990.
- Энциклопедический словарь. – Спб. 1902. – Т. XXXVI. – С. 741.

Comparison of Latvian and Lithuanian plant names in J. A. Pabrėža works

Summary

Jurgis Ambraziejus Pabrėža (1771–1849), who was born and had been grown near Latvia, was well known not only by the botanists but also by the Lithuanian linguists. His name is associated with the beginning of Lithuanian scientific terminology. J. A. Pabrėža had studied at the Vilnius University during the work of famous scientists there: S. B. Jundzilas, J. A. Försters, F. Spitznagel and others. In one or another way they could impel to study one of the first Lithuanian researchers of the flora.

Nearly 300 Latvian plant names are found in J. A. Pabrėža manuscript dictionaries: “Waardaa Tayslyynee Augimiu” (1834) and “Taislos Augimiu” (1843), which were taken from the scientific work “Oekonomisch – Technische Flora” from Wilhelm Chr. Friebe (Riga, 1805). Some example groups of Latvian and Lithuanian languages are marked out in the report: the old Indo – European words, the common words of Lithuanian and Latvian and the people’s systematic terms.

In the largest Lithuanian works of XX century about taxonomy of plants J. A. Pabrėža often indicates Lithuanian plant names only as synonyms. However these names as well as Latvian nomenclatural names will remain a relic for ever.

Ojārs BUŠS

Dažas pārdomas par etimoloģiju:
mardavainis, marnavainis

Etimoloģisko pētījumu lingvistiskā aktualitāte un nepieciešamība it kā ir pašsaprotama un papildu argumentāciju neprasa. Tomēr jāatzīst, ka no daža laba mūsdienu valodnieka laiku pa laikam gadās dzirdēt izteikumus, ka diahroniskā valodniecība vispār un tostarp etimoloģiskie pētījumi vairs nav modē; jau 20. gs. 50. gadi tiek atzīti par salīdzināmi vēsturiskās metodes norieta laiku (skat. arī Maijas Baltiņas rakstu “No vārdu sarakstiem līdz korpusa lingvistikai” šajā žurnāla numurā), bet tieši etimoloģiskie pētījumi ir viena no minētās metodes izmantošanas galvenajām jomām. Nevar noliegt, ka eksistē arī visnotaļ racionāli argumenti, kas balsta tikko minēto viedokli. No šiem argumentiem būtiskākie šķiet divi. Pirmkārt, strādājot dažās citās mūsdienu valodniecības nozarēs, piemēram, sociolingvistikā, psiholingvistikā, datorlingvistikā, neapšaubāmi paveras vairāk iespēju tieši ietekmēt aktuālākos sabiedrības dzīves procesus. Otrkārt, daudzu Eiropas valodu vārdu krājuma kodols etimoloģijas aspektā patiešām ir jau samērā labi izpētīts. Un tomēr – etimoloģijai, kas ir viena no valodniecības fundamentālajām nozarēm, tāpat kā jebkurai citai fundamentālajai zinātnei, attīstības un pilnveidošanās iespējas ir bezgalīgas. Un, ja runājam konkrēti par latviešu valodu, jāatzīst, ka tās izpētē etimoloģiem vēl darāmā ļoti, ļoti daudz, neraugoties uz to, ka ir publicēta Konstantīna Karuļa latviešu valodas etimoloģiskā vārdnīca [Karulis 1992], ka ME iekļautas Jāņa Endzelīna veidotās etimoloģiskās norādes un ka vārdu cilmes pētnieki etimoloģiskā aspektā analizējuši gan konkrētus latviešu valodas leksikas aizguvumu slāņus [Sehwers 1936; Summent 1950; Šaudiņa 1994; Kagaine 2004 u. c.], gan tematiskās leksikas grupas [Laumane 1973; Jansone 2003 u. c.]. Šķiet, ka varētu formulēt 5 galvenos uzdevumus, kas latviešu valodas leksikas etimoloģijas pētniekiem būtu jāveic visneatliekamāk, vissteidzamāk. Pirmkārt, jāizpēta cilme daudziem vārdiem, kas pārstāv leksikas perifēriālās apakšsistēmas – apvidvārdiem, slengismiem,

profesionālistiem u. tml. Otrkārt, daudzi jau publicētie vārdu cilmes skaidrojumi jāpapildina ar jaunām niansēm, iesaistot analīzē jaunus valodas materiālus (piemēram, vietvārdus). Treškārt, joprojām atrisinājumu gaida ne viens vien sarežģīts gadījums, par kuru vēl arvien etimoloģijas pētnieku vidū nav vienprātības (jautājums par dažu ar jūrniecību saistītu leksēmu, piemēram, *bura*, *laiva*, baltisku vai somugrisku cilmi u. c.). Ceturtkārt, jāpārbauda un varbūt arī jāpārskata viens otrs tradicionālais un it kā jau akceptētais etimoloģizējums (piemēram, atzinums par vārdu *žagars* kā aizguvumu no lietuviešu valodas: citu viedokli, saskaņā ar kuru *žagars* atzīstams par mantotu latvisku vārdu, skat. Karulis 1992; Бышч 2003). Un visbeidzot, piektkārt, lai visi minētie pētījumi tiktu īstenoti iespējami koordinēti, būtu jāsāk darbs pie akadēmiskas latviešu valodas etimoloģiskās vārdnīcas (ņemot vērā, cita starpā, ka Konstantīna Karuļa vārdnīca, kā to atzinis arī šīs vārdnīcas autors, vairāk uzskatāma par populārzinātniska tipa izdevumu, kaut arī tajā atspoguļoti daudzi nopietnu zinātnisku pētījumu, tostarp arī K. Karuļa paša pētījumu, rezultāti).

Ķeroties pie pirmā no iepriekš minētajiem latviešu valodas vārdu cilmes pētnieku uzdevumiem, etimoloģizējamus apvidvārdus var, piemēram, lielā daudzumā atrast gandrīz jebkurā dialektu leksikai veltītā monogrāfijā. Kā nelielu, bet uzskatāmu piemēru var minēt apvidvārdu *mardavainis* (un tā variantu *marnavainis*), kas aplūkots galvas un plecu segu nosaukumiem veltītajā Ilgas Jansones monogrāfijā [Jansone 2003, 119–120]. Šo vārdu, šķiet, var atzīt par galēji perifēriālu, tas zināms tikai no vienas vidus dialekta izloksnes, proti, no Vecpiebalgas, un tikai no viena avota – K. Mīlenbaha un J. Endzelīna “Latviešu valodas vārdnīcas” papildinājumiem [EH 1, 783]. Šī vārda nozīme – saskaņā ar skaidrojumu vārdnīcā – ir: ‘ein fabrikgewebtes großes wollenes, großgemustertes Schultertuch mit Fransen’ (‘fabrikā austs liels, bārksains vilnas plecu lakats ar lieliem rakstiem’). Monogrāfijas autore atzīst, ka minētā vārda cilme un semantiskā motivācija nav skaidra, pilnīgi pamatoti noraidot iespēju etimoloģiski saistīt šo vārdu ar tam skaniski visai līdzīgajiem vāciskajiem caunādas cepuru

nosaukumiem *Marderhaube*, *marderne Mütze*, jo to pamatā ir vācu *der Marder* 'cauna', bet vilnas lakatam ar caunādu nekāda sakara nav [Jansone 2003, 120]. Iespējams, ka etimoloģijas meklējumos var palīdzēt minētā apvidvārda otrs fonētiskais variants – *marnavainis*. Arī šis variants zināms tikai no Vecpiebalgas izloknes un, tāpat kā *mardavainis*, līdz iekļaušanai I. Jansones monogrāfijā bijis valodnieciskajā literatūrā pieminēts tikai vienu reizi [EH 1, 784], bez etimoloģiska komentāra. Tiesa, variantam *marnavainis* tomēr ir viena priekšrocība – LU Latviešu valodas institūta Apvidvārdu kartotēkā ir saglabāties 20. gs. 30. gados pierakstīts informanta komentārs (citēju vienkāršotā pierakstā, neatspoguļojot skaņu izrunas savdabību un zilbju intonācijas): *marnavaiņi – tie i tēdi lieli laketi, tēdi skaišti. marnavaiņiem visapkārt bij bērks. marnavaiņi bij villēni gan, un ta iekšā bij puķes – nu tādas šķiltavas. un ta visādām krāsām.* [Fonētiski korektu šī komentāra publicējumu skat. Jansone 2003, 120]. Tāpat – skaists lakats ar ziedu ornamentu. Tieši šis pēdējais apstāklis liek pievērst vērību dažiem lauku puķu nosaukumiem izloksnēs – *maronas*, *marenes* – un vispazīstamākajam no šīs nosaukumu grupas – *maranas* [ME 2, 562—564; skat. arī Ēdelmane, Ozola 2003, 194—198], kā arī literārās valodas vārdam *madaras*. Šie puķu nosaukumi piesaista uzmanību jo vairāk tāpēc, ka līdzās tiem divu fonētisko variantu formā eksistē darbības vārds *madarot*, *maranot* 'izšūt' (literārajam variantam *madarot* lielākajā latviešu valodas skaidrojošajā vārdnīcā formulētas trīs nozīmes: 1. 'Darināt (tekstilizstrādājumu), veidojot rotājumu uz auduma krāsošanas procesā'; 2. 'Veidot sīku, smalku (rakstu, ornamentu); rotāt (ko) ar sīku, smalku rakstu, ornamentu'; 3. 'Krāsot (parasti sarkanā krāsā) ar dabiskām, no madarām iegūtām vai citām dabiskām kodināmām krāsvielām' [LLVV 5, 38]), kā arī īpašības vārds *madarains* (1. 'Tāds, kas ir darināts madarojuma tehnikā'; 2. 'Sīks, smalks (par rakstu, ornamentu); rotāts ar sīku, smalku rakstu, ornamentu'; 3. 'Tāds, kas ir krāsots (parasti sarkanā krāsā) ar dabiskām, no madarām iegūtām vai citām dabiskām kodināmām krāsvielām' [ibid.]). Šīs vārdu grupas tālākie etimoloģiskie sakari, šķiet, meklējami ārpus latviešu valodas (K. Karulis,

nodēvējot *madaras* par senu Ziemeļeiropas kultūras vārdu, gan nav formulējis nepārprotamu viedokli par to, vai šis vārds latviešu valodā ir aizguvums [Karulis 1992, 1, 556–557]), kā iespējamie aizguvuma devēji tiek minētas gan somugru (igauņu), gan ģermāņu valodas. Saskaņā ar biežāk minēto un ticamāko traktējumu vārdi *madaras*, *maranas* no sākotnējās cilmes viedokļa varētu būt ģermānismi, taču latviešu valodā aizgūti ar igauņu valodas starpniecību [Zeps 1962, 151–152, atsaucoties uz V. Tomsenu]; K. Karulis pieļauj pretēju aizgūšanas virzienu – no latviešu valodas igauņu valodā, par to, viņaprāt, liecinot attiecīgā vārda forma igauņu valodā *mataras* [Karulis 1992, 1, 557], taču citi avoti norāda uz igauņu valodas vārdiem *madar*, *madaras*, arī *maran*, *marane* [piemēram, Wiedemann 1973, 561, 571], savukārt varianti ar *-t-* (*matara*) pārstāvēti somu un karēļu valodā, kas hipotēzi par aizgūšanu igauņu valodā no latviešu valodas padara visai maz ticamu. Somu valodas etimoloģiskajā vārdnīcā visi tikko minētie somugru valodu vārdi (izņemot šajā vārdnīcā neminētos igauņu *maran*, *marane*) atzīti par ģermānismiem [SSA 2, 154]. Domājot par šo vārdu etimoloģijas tālāku fonu indoeiropiešu valodās, varētu varbūt pieminēt arī sengrieķu *μαρανδις* ‘kāds augs’.

Tiesa, nevar arī gluži kategoriski apgalvot, ka visi pieminētie latviskie puķu nosaukumi aizgūti no igauņu valodas; vislielākās šaubas izraisa tas, ka varianti *maranas*, *māranas* sastopami dažās tautasdziesmās, kas pierakstītas visai tālu no Igaunijas, Kurzemes vidienē – Kuldīgā un Kabilē, piemēram:

*Māršiņ, tavu prievitiņu,
Melni vien dzīpariņi!
Kam guleji svētu rītu,
Ka negāji maranās?*

(LD 25389; no Kuldīgās)

Pilnīgi iespējams, ka šīs nelielās puķu nosaukumu kopas izveidē ir bijuši līdzdalīgi vairāki etimoloģiskie impulsi, kas nākuši no dažādām pusēm. Taču, neatkarīgi no šī etimoloģizācijas problēmu mezgla atšķetināšanas galīgajiem rezultātiem, lakata nosaukums *mardarainis*, *marnarainis* varētu būt piederīgs pie šī paša kopuma. Minēto nosaukumu skanisko veidolu, kā jau tas

nereti mēdz būt ar vārdiem, kas zināmi tikai vienā izloksnē (un tātad varbūt patiesībā ir tikai kādas nelielas runātāju grupas lietoti), varētu būt ietekmējusi arī kontaminācija (varbūt *madaras + maranas?*). Savukārt motivācijas semantiskais aspekts varētu tikt traktēts divējādi, pieļaujot asociācijas ar *madarošanu* vai nu kā rotājumu, resp., ornamentu veidošanu, vai arī kā krāsošanu.

Neraugoties uz šīs hipotēzes samērā lielo ticamības pakāpi, tiesības uz eksistenci ir arī vēl vismaz divām citām hipotēzēm. Pirmā no tām varbūtēji saista lakata nosaukumu ar tā materiāla, t. i., noteikta vilnas paveida, apzīmējumu. Nav gan nekādu liecību par to, kāda tieši vilna izmantota *marnaraiņu* aušanai, tāpēc tikai minējuma veidā varam iedomāties, ka tā varētu būt bijusi merīnaitu vilna, vāciski *Merinowolle*. Kā arguments par labu šī lakata nosaukuma saistījumam ar starptautiski plaši izplatīto aitkopības un tekstilrūpniecības terminu *merino* (tieši šādā rakstījumā tas pārstāvēts ne tikai jau minētajā vācu valodā, bet arī daudzās citās valodās, piemēram, angļu, itāliešu, spāņu u. c.; sal. arī franču *merinos*) varētu noderēt analogisks kāda cita lakata nosaukuma cilmes skaidrojums. Šis nosaukums ir *mirene* (ar variantiem *mirma*, *mirmine*, *mirmine*); tā etimoloģiju Ilga Jansone saista ar tikko minētā vilnas paveida – merīnaitu vilnas – apzīmējumu, norādot (ar atsauci uz “Latviešu konversācijas vārdnīcu”), ka no 17. gs. vidus līdz 19. gs. beigām merīnaitas audzētas arī Latvijā, īpaši Kurzemē (lakata nosaukums *mirene* un tā varianti galvenokārt zināmi no Lejaskurzemes) [Jansone 2003, 123–124]. Tiesa, Vecpiebalgas apvidvārds *mardavainis*, *marnavainis* fiksēts patālu no Kurzemes, tomēr gan jau arī Vidzemē smalkā, garā merīnaitu vilna bija zināma. Protams, visu šo vārdu (gan *marnavainis*, gan *mirma*, gan visu pieminēto variantu) etimoloģizācija balstās gandrīz tikai uz konsonantismu, bet ar vokālismu ir šķietami gandrīz nepārvaramas problēmas. Taču samērā nesen aizgūtiem svešvārdiem, ja tie ienāk izloksnēs, ir ļoti raksturīgi dažādi pārveidojumi, kontamināciju un citu iemeslu dēļ radušās atkāpes no oriģinālvalodas skanējuma, un šīs atkāpes īpaši skar tieši vokālismu; varētu teikt, ka šādos gadījumos minētās atkāpes ir drīzāk likums, nekā izņēmums. Šai

sakarā var minēt kādu savdabīgu tautasdziesmās pamanītu merīnaitu (?) nosaukuma skanisko pārveidojumu vārdkopās *aitiņa maronīte*, *avitiņa maronīte*. Lūk, piemēram, Lutriņos pierakstīta tautasdziesma:

*Buč, aitiņa maronīte,
Tev ganiņa nevajaga,
Tevi gana mīļā Māra
Baltābula kalniņā.*

(LD 29075)

Dažos tautasdziesmu variantos *maronīte* vietā parādās *magonīte*:

*Buč, aitiņa magonīte,
Dod man savu villainīti;
Dzišu tevi paganīt
Baltābola kalniņā.*

(LD 29073)

Acīmredzot primārais variants tomēr ir *maronīte*, kuru, kā jau minēts, var cilmes ziņā saistīt ar *merino*, taču vārda jēdzieniskais saturs ir modificējies, iespējams, ka šis vārds interpretēts kā epītets ar pozitīvu konotāciju un kontaminējies vai nu ar tikko minēto *magonīte*, vai varbūt ar puķes nosaukumu *maranas* (šis puķes nosaukuma variants fiksēts tai pašā Kurzemes reģionā, no kura nāk tautasdziesma ar *maronīte*), bet varbūt – vismaz daļēji – arī ar šai pašā tautasdziesmā iesaistīto teonīmu *Māra*.

Visi tikko minētie leksikas piemēri liecina, ka no fonētiskā viedokļa lakata nosaukuma *marnavainis* cilme visnotaļ varētu būt saistīta arī ar leksēmu *merino*, resp., ar merīnaitas vilnas apzīmējumu. Taču ir vēl arī trešā hipotēze, un tā saistīta ar kādu krāsas nosaukumu. Netiešs arguments par labu tam, ka arī šī trešā varbūtība nav apriori atmetama, ir lakata nosaukumu *mardarainis*, *marnavainis* trešais sinonīms un tā etimoloģija. Šis sinonīms ir *šarlainis*, tas fiksēts “tai pašā laikā tai pašā vietā”, proti, 20. gs. 30. gados Vecpiebalgā, un attiecīgajā apvidvārdu kartotēkas kartītē tam pievienots informanta komentārs (citēju vienkāršotā pierakstā): *šarlaiņi ir pirkti [vilnas] kaklauri [=lakati] a puķēm. cic bij baltu vidu, cic a mellu vidu, cic mālētu. šarlaiņi i tie paši marnavaiņi.* [Skat. Jansone 2003, 139.] Kā – acīmredzot pamatoti – uzskata Ilga Jansone, minētā vārda skaniskais veidols

liek domāt, ka tā motivācija varētu būt saistīta ar krāsas nosaukumu *šarlaksarkans* 'spilgti sarkans' vai auduma nosaukumu *šarlaks*, kas aizgūts no vācu *Scharlach* [Jansone, ibid.]; interesanti, ka starp šī vāciskā vārda (kas vācu valodā aizgūts no franču valodas) etimoniem tiek minēts senfranču *escarlate* 'sarkans **vilnas** [izcēlums mans. – O. B.] audums' [Paul 1961, 498]. Tālākais etimoloģijas izsekojums noved pie persiešu *saqirlāt*, kas gan nozīmē 'zils (!) audums' [Jansone 2003, 139, atsaucoties uz Telling 1987, 81]. Ja šis vārda *šarlainis* motivācijas skaidrojums ir pareizs, jāsecina, ka par *šarlaini* jeb *marnavaini*, jeb *mardavaini* sauktā lakata pamatkrāsa bijusi sarkana (gan ar citas krāsas vidu un rakstiem, kā liecina informantu izteikumi). Tas savukārt liek nopietnāk izvērtēt dažus iespējamus aizgūšanas avotus, kuri sākotnēji šķita it kā pārāk acīmredzami un tieši tāpēc mazticami. Tie ir gan krievu *марена* 'augš *Rubia tinctoria*, no kura iegūst sarkano krāsu' [ЭСРЯ 3, 573] (starp citu, J. Endzelīns un, sekojot viņam, Makss Fasmers uzskata, ka no šī krievu valodas vārda aizgūts latv. *maranas* [ME 2, 562; ЭСРЯ 3, 573]; šim viedoklim gan nepievienojas K. Karulis [Karulis 1992, 557]), gan vācu *das Marron* 'brūna krāsviela'. Ņemot vērā ekstralingvistisko situāciju, vācu valodas ietekme šķiet ticamāka, pat neraugoties uz atšķirību apzīmētās krāsas tonī starp *Scharlach* un *Marron*; tiesa, šīs hipotēzes ticamību savukārt mazina fakts, ka vācu valodā *Marron* ir svešvārds (grieķiskas cilmes vārds, kas vācu valodā ienācis ar itāliešu un franču valodas starpniecību) [FWB 426], kura lietojamības biežums acīmredzot nav pārāk liels. Ja -nu tomēr tieši šī hipotēze būtu patiesībai tuvākā, lakatam, par kuru visu laiku runājam, būtu divi sinonīmiski krāsu apzīmējumu motivēti nosaukumi – *marnavainis* un *šarlainis*, kā arī trešais sinonīmiskais nosaukums – *mardarainis*, kas radies, kontaminējoties pirmajam no tikko minētajiem nosaukumiem ar īpašības vārdu *madarains* 'rotāts ar sīku, smalku rakstu, ornamentu' vai 'krāsots (parasti sarkanā krāsā) ar dabiskām .. krāsvielām'. Starp citu, no indoeiropēiskās etimoloģijas viedokļa pēdējā no aplūkotajām hipotēzēm savā ziņā maz atšķiras no pirmās, ticamākās hipotēzes: abos gadījumos vairums analīzē iekļauto vārdu,

visticamāk, saistīti ar vienu un to pašu indoeiropiešu pirmvalodas leksisko sakni *mer- ‘mirdzēt’ (skat. Walde 1927, 273–276; uz puķes nosaukuma *maranas* varbūtēju saikni ar šo sakni norāda K. Karulis [Karulis 1992, 1, 557]) un abos gadījumos nosaukuma motivācija var būt saistīti ar nosauktā lakata krāsu (pirmās hipotēzes gadījumā – gan arī ar lakata ornamentu).

Literatūra

Ēdelmane, I., Ozola, Ā. 2003 – *Latviešu valodas augu nosaukumi*. Rīga: SIA “Augsburgas institūts”.

EH – Endzelīns J., Hauzenberga E. *Papildinājumi un labojumi K. Mīlenbaha “Latviešu valodas vārdnīcai”*. 1. sēj. Rīga: Kultūras fonds, 1934–1938; 2. sēj. Rīga: Grāmatu apgāds, 1946.

FWB – *Fremdwörterbuch*. [9. Auflage] Leipzig: VEB Bibliographisches Institut, 1963.

Jansone, I. 2003 – *Galvas segas un plecu segas: lingvistiskais aspekts latviešu valodā*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.

Kagainē, E. 2004 – *Lokālie somugrismi latviešu valodas Ziemeļrietumvidzemes izloksnēs*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.

Karulis, K. 1992 – *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*. 1.–2. sēj. Rīga: Avots.

Laumane, B. 1973 – *Zivju nosaukumi latviešu valodā*. Rīga: Zinātne.

LD – Barons K., Visendorfs H. *Latvju Dainas*. 1. sēj. Jelgava: H. I. Draviņ-Dravnieka ģeneralkomisija, 1894; 2.–6. sēj. Pēterburga: Ķeizarišķās Zinību Akademijas spiestava, 1903–1915.

LLVV – *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 1.–8. sēj. Rīga: Zinātne, 1972–1996.

ME – Mīlenbahs K. *Latviešu valodas vārdnīca*. Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns. 1.–4. sēj. Rīga: Kultūras fonds, 1923–1932.

Paul, H. 1961 – *Deutsches Wörterbuch*. Achte Auflage. Bearbeitet von A. Schirmer. Halle (Saale): VEB Max Niemeyer Verlag.

Sehwers, J. 1936 – *Sprachlich-kulturhistorische Untersuchungen vornehmlich über den deutschen Einfluss im Lettischen*. Leipzig: Kommissionsverlag O. Harrasowitz.

SSA 2 – *Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja*. 2. L–P. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, 1995.

Summent, A. 1950 – *Unbeachtete slawische Lehnwörter im Lettischen*. Göttingen [disertācijas manuskripts].

Šaudiņa, V. 1994 – *Lituānismi dažās Lietuvas pierobežas sēliskajās izloksnēs (Aknīste, Gārsene, Laši, Prode)*. Disertācija filoloģijas doktora grāda iegūšanai. Rīga [manuskripts].

Telling, R. 1987 – *Französisch im deutschen Wortschatz: Lehn- und Fremdwörter aus acht Jahrhunderten*. Berlin: Volk und Wissen.

Walde, A. 1927 – *Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen*. Herausgegeben und bearbeitet von Julius Pokorny. II. Band. Berlin, Leipzig: Walter de Gruyter & Co, 1927.

Wiedemann, F. J. 1973 – *Estnisch-deutsches Wörterbuch*. Vierter unveränderter Druck nach der von Jakob Hurt redigierten Auflage. Tallinn: Valgus.

Zeps, V. 1962 – *Latvian and Finnic Linguistic Convergences*. Bloomington: Indiana University, The Hague: Mouton & Co.

Буш, О. 2003 – Лтш. *žagars* и *žagata*: некоторые геолингвистические и прочие аспекты этимологических версий. 4th *International Congress of Dialectologists and Geolinguists. Abstracts of Scholarly Papers*. Riga, 28. 07.—2. 08. 2003. Riga: Latvian Language Institut, University of Latvia, p. 232–233.

ЭСРЯ – Фасмер М. *Этимологический словарь русского языка*. Т. 1–4. Москва: Прогресс, 1964–1973.

Einige Überlegungen zur Etymologie von lett. *mardavainis, marnavainis*

Zusammenfassung

Die lettischen Wörter *mardarainis* 'ein fabrikgewebtes großes wollenes, großgemustertes Schultertuch mit Fransen', *mardavainis* 'dass.' sind bisher nur aus einer Mundart (Vecpiebalga) bekannt und nur einmal aufgeschrieben. Sie sind in der Monographie von Ilga Jansone [Jansone 2003] beschrieben, nicht aber eingehend etymologisiert. Der etymologische Ursprung von diesen Wörtern scheint am glaubwürdigsten mit den lettischen Pflanznamen *madaras*, *maranas* in Zusammenhang zu sein (möglicherweise dadurch, dass von diesen Pflanzen (Blumen) ein roter Farbstoff zu gewinnen war, das Schultertuch aber vielleicht einen roten Grundton hatte). Eine weitere Hypothese verbindet die Wörter *mardavainis*, *marnavainis* in etymologischer Hinsicht mit dem Stoffnamen *Merinowolle*.

Ilze ŠTRAUSA

Amatu semantikas onīmi Ukru pagastā

Aptaujājot teicējus, ielūkojoties LU Latviešu valodas institūta materiālos (1958. gada vietvārdu vākumā), izmantojot pagasta iedzīvotāju reģistru, šā raksta autore savākusi un pētījusi tagadējā Dobeles rajona Ukru pagasta vietvārdus, uzvārdus, priekšvārdus un iesaukas. Savākto materiālu veido 832 onīmi: 552 vietvārdi, 287 priekšvārdi, 188 uzvārdi un 239 iesaukas un personvārdu hipokoristikas. Etimoloģiskās semantikas analizē atklājās, ka 57 Ukru pagasta īpašvārdi radušies no dažādu amatu, profesiju, sociālā statusa un nodarbošanos nosaukumiem, šos īpašvārdus kopumā mazliet nosacīti varētu dēvēt par amatu semantikas onīmiem. Uzreiz gan jāpiebilst, ka šāda semantika nav nevienam Ukros reģistrētajam priekšvārdam.

Ukru pagasts (*Ukru pagasts*, vāciski *Gemeinde Kuckern* (Feldmann 1938, 168)) atrodas Latvijas Republikas dienviddienvidrietumu daļā, Zemgalē, Dobeles rajona dienvidos. Pēc pašreizējā administratīvā iedalījuma pagasts robežojas ar Bukaišu, Bēnes un Vītiņu pagastu, kā arī ar Lietuvas Republiku. Ukru pagastā ietilpst vidējciems *Ukri* un divi mazciemi – *Sniķere* un *Rāmuči* jeb *Vilkaļi* (Turlajs, Milliņš 1998, 104); vietējie iedzīvotāji nosaukumu *Rāmuči* nelieto. Domājams, ka tālākā nākotnē no tiem dzīvotspējīgi būs vienīgi Ukri (Ģērmanis 2005, B7).

Lai runātu par uzvārdiem un iesaukām, lietderīgi šķiet minēt arī dažus skaitļus par Ukru pagasta iedzīvotājiem. Kā norādīts Latvijas Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldes mājaslapā, uz 2005. gada 1. janvāri pagastā bija 566 iedzīvotāji. Ukru pagasta iedzīvotāju nacionālais sastāvs ievērojami atšķiras no vidējā Latvijas iedzīvotāju nacionālā sastāva: te ir 67,4% latviešu, 18,9% lietuviešu, 6,2% krievu, 4,2% baltkrievu, 1,2% gagauzu, 1,0% poļu, 0,5% ukraiņu, 0,4% moldāvu, 0,2% lezģīnu. Diemžēl ik gadu Ukru pagasts sarūk vismaz par 20 cilvēkiem. Tas notiek negatīvas dabiskās un mehāniskās kustības dēļ. Turklāt reāli uz vietas pagastā dzīvojošo iedzīvotāju skaits ir vēl mazāks (Ģērmanis 2005, B7). Šī situācija vēl jo vairāk mudina vākt un

pētīt pagastā reģistrētos antroponīmus un esošos un bijušos toponīmus, jo, kā savulaik, runājot par toponīmiem, norādījusi Z. Goba: “kas šodien ir realitāte, rīt būs vēsture” (Goba 1991, 96).

No visiem Ukru pagasta toponīmiem 4,2% jeb 23 **vietvārdi** radušies no dažādu amatu nosaukumiem. Lielākā daļa šīs grupas vietvārdu ir mājvārdi. Domājams, ka tie raksturo bijušo (varbūt arī tagadējo) saimnieku vai īpašnieku amatu vai kādu iemīlotu nodarbošanos.

Lielākā daļa šīs grupas Ukru pagasta mājvārdu no onomastiskās etimoloģijas viedokļa ir latviešu cilmes vārdi, t. i., tie veidoti no latviešu valodas apelatīviem (tostarp arī no aizgūtiem apelatīviem); dažkārt apelatīvs var būt pārtapis par vietvārdu ar uzvārda starpniecību:

Bajāri¹ mā (js LVI): *bajārs* ME I 252. Sal. liet. *Bajōrai* c Lvv I 76².

“Dravnieki” z R. M. (*drauņiēki* js LVI): *dravnieks* ME I 493.

Drēbniēki mā: *drēbnieks* ME I 497.

¹ Ja vietvārdu avots bijis teicēja stāstījums vai LU Latviešu valodas institūta materiāli, toponīmi doti izloksņē un rakstīti kursīvā. No LU Latviešu valodas institūta materiāliem ņemtie vietvārdi rakstīti ar mazo sākumburtu. Taču, ja vietvārdā, kas no derivācijas viedokļa ir vārdkopa, iekļāvies ģeogrāfiskās nomenklatūras vārds, kas atbilst vietvārda nosauktā ģeogrāfiskā objekta kategoriālajai piederībai, tas netiek dots izloksņē (rakstīts stāviem burtiem – arī tad, ja LU Latviešu valodas institūta materiālos tas dots izloksnes formā). No rakstu avotiem ņemtie vietvārdi rakstīti pēdējās un stāviem burtiem.

² Šeit un turpmāk, analizējot vietvārdus, šķirkļis veidots šādi: aiz vietvārda (resp., šķirkļa vārda) norādīta ģeogrāfiskā objekta kategoriālā piederība; iekavās minēts salīdzinājums ar E II, PI II un no A līdz P arī ar LVI – ja toponīms ir arī vismaz kādā no salīdzināmajiem materiāliem un tie saskan, minēts tikai šo vietvārdu avots, ja vietvārda formas dažādos avotos atšķiras, tiek norādītas arī šīs atšķirīgās formas līdz ar avota minējumu; ja iespējams, kvadrātiekvās pievienota kāda papildinformācija par attiecīgo objektu; aiz kola dots cilmes komentārs, kura galvenais uzdevums ir atklāt (ja tas iespējams) vietvārdu veidošanās tiešo avotu – latviešu valodas vai kādas citas valodas apelatīvu vai onīmu.

*glāznieki*³ + z: *glāznieks* ME I 624.

Kalēji mā (*kalēji* js LVI): *kalējs* ME II 141.

maiznieki + js: *māiznieks* ME II 553.

majuōri js: *majors*, *majore* LLVV V 58, sal. liet. *Majoriškiai* c Lvv II 371. Sal. arī *Majori* ap Latvijā.

Mednieki mā: *mednieks*, *medinieks* ME II 590. Sal. arī liet.

Mēdininkai c Lvv II 400.

Mēļderi mā (+ js LVI): *mēļderis* ME II 594.

Mežnieki + mā (*mežnieki* js): *meženieks*, *mežiniēks* ME II 609.

Muceniēki mā (*muceniēki* z LVI): *muciniēks*, *muc(e)niēks* ME II 658.

mužzeņnieki + js Sn: *muža* ME II 662 + *zemnieks* ME IV 712.

Mūrnieki + mā (*mūrnieki* + js LVI): *mūrnieks* ME II 679. Sal. arī liet. *Mūrininkai* ap Lvv II 462.

Tūristi mā: *tūrists* LLVV VIII 35.

Vēveri mā: *vēveris* ME IV 572.

Pa vienam Ukru pagasta amatu semantikas mājvārdam no etimoloģijas viedokļa pārstāv šādas aizgūto vietvārdu grupas:

a) lietuviešu cilmes toponīmi:

“**Vaiti**” z R. M. (*vaīti* E II 142; Pl II 507): liet. *vaitas* ‘uzraugs’, liet. uzv. *Vaitas* LPŽ II 1138. Bet sal. arī latv. uzv. *Vaits* CB 209;

b) slāvu cilmes toponīmi:

kanevālas js Sn [tagad: *silaīņi*] (“kanavales” B. E II 141; *kanevāļi* Pl II 507): *kanavāle*, *kanuvāle*, *kaņavāle* ‘nūja; vāle’ ME II 153 vai drīzāk kr. *коновал* ‘zirgu ārsts’? Iespējama arī lietuviešu valodas starpniecība, sal. liet. *Kanavolai* c Lvv II 35 un liet. apvidvārdu *kanavolas* ‘zirgu ārsts’ LKŽ V 199;

c) vācu cilmes toponīmi:

³ Vietvārdi J. Endzelīna un J. Plāķa krājumos, kā arī LU Latviešu valodas institūta materiālos rakstīti ar mazo burtu.

paņbakari z Sn [vēlāk: *lūdumi*]: < *panbakari < vlv. *pannebacker* 'podnieki'; regresīvā asimilācijā *nb* > *mb* FBR XII 131.

No dažādu amatu nosaukumiem radušies ne tikai mājvārdi, bet arī daži citi Ukru pagasta toponīmi, kuri no etimoloģijas viedokļa visi ir latviešu cilmes vārdi (jau mājvārdu sakarā minētajā onīmu cilmes izpratnē, t. i., tie darināti no latviešu valodas apelatīviem):

Arājs + /a: *arājs* ME I 140.

Ķesteri + skola (mžs LVI) [Sņķeres pagasta pirmā skola. Sākumā darbojusies kā privātskola. Ap 1800. gada beigām skola pāriet luteriskās baznīcas pārziņā – tā arī tiek saukta par baznīcas skolu. Pēc Pirmā pasaules kara skolas vairs nav.]: *ķesteris* ME II 371.

Miliču masts [šeit savulaik medījuši miliči, turklāt īpaši daudz šāvuši garām]: *milicis* LLVV V 227.

Prezidija masts [šeit savulaik medījis medību prezidijs; prezidijam šeit ļoti veicies – medības bijušas veiksmīgas]: *prezidijs* LLVV VI₂ 368.

Sņķeres muiža + (E II 142): *sņķeris* ME III 976.

Pārlūkojot visus pie aplūkojamās tematiskās grupas piederīgos latviskas cilmes vietvārdus, tos etimoloģiskās analīzes gaitā var sadalīt vairākās grupās atkarībā no to pamatā esošā apelatīva cilmes. Lielākā grupa, kas veido apmēram pusi no visiem šajā rakstā aplūkotajiem latviskas cilmes vietvārdiem, – tie ir vietvārdi, kas savukārt darināti no latviskas cilmes apelatīviem – amata vai nodarbošanās apzīmējumiem (attiecīgie apelatīvi ir pie katra atsevišķā vietvārda jau minētie *arājs*, *dravnieks*, *drēbnieks*, *kalējs*, *maiznieks*, *mednieks*, *mežnieks*, *mucenieks*, kā arī latviešu valodā, resp., ar latvisku piedēkli no aizgūtas – ģermāniskas cilmes – leksiskās saknes darinātie *glāznieks*, *mūrnieks* un saliktenis *muižzemnieks*, kura pirmais komponents tiek uzskatīts par somugru cilmes aizgūvumu, sal. ME II 662; pēdējā gadījumā gan īpaši ticama liekas uzvārda starpniecība apelatīva pārtapšanas procesā par vietvārdu). Četri no aplūkoto vietvārdu pamatā esošajiem latviskajiem amatu nosaukumiem (*ķesteris*, *melderis*, *sņķeris*, *vēveris*) apelatīvu

etimoloģijas līmenī atzīstami par ģermānismiem, turklāt tie visi aizgūti no lejasvācu valodas (skat. attiecīgos ME šķirkļus), tādējādi vēlreiz apliecinot jau valodnieku ne vienreiz vien aprādīto lejasvācu valodas itin nozīmīgo ietekmi uz latviešu valodas amatu nosaukumu sistēmas veidošanos (no nesenākām publikācijām skat., piem., Skujiņa, Pūtele 1995, 13; Pūtele 1997, 231). Tikpat daudzi no pieminētajiem vietvārdiem – četri – darināti no relatīvi nesen aizgūtiem apelatīviem, kurus no aizgūtās leksikas asimilācijas pakāpes viedokļa varbūt varētu vēl dēvēt par svešvārdiem (*majors, milicis, prezidijs, tūrists*), tie visi minēti “Svešvārdu vārdnīcā” gan 1969. gadā (SvV 1969), gan arī 1996. gadā (tiesa, abos izdevumos nav leksēmas *milicis*, bet ir *milicija*). Šie svešvārdi latviešu valodā ienākuši vai nu ar krievu, vai vācu valodas starpniecību.

Visbeidzot, viens no aplūkoto vietvārdu cilmes sakarā pieminamajiem apelatīviem – *bajārs* – ir sens slāvisms (ME I 252).

No dažādu amatu un nodarbošanos nosaukumiem radušies 9% no Ukros reģistrētajiem **uzvārdiem**. Domājams, ka daļa šo uzvārdu savulaik veidojušies no iesaukām, kas raksturoja cilvēku darbību, taču tagad uzvārdi šo funkciju, protams, neveic. No latviešu cilmes uzvārdiem šo grupu gan pārstāv tikai divi Ukru pagasta uzvārdi, turklāt abos gadījumos uzvārda pamatā esošais apelatīvs aizgūts no vācu valodas:

Beķeris (Lv; 37 CB 161) – *beķeris* ME I 278. Sal. arī v. *Bäcker* (MG 176), *Becker* (HC 134), *Becker: Bäcker* ‘maiznieks’ (HB 57)⁴.

⁴ Aiz šķirkļa vārda iekavās ar saīsinājumu norādīta uzvārda īpašnieka vai īpašnieku tautība; tad aiz semikola norādīts uzvārdu fiksācijas biežums Veltas Staltmanes veiktajā latviešu uzvārdu apkopojumā (CB). Aiz domuzīmes dots cilmes skaidrojums. Citvalodu cilmes uzvārdiem vispirms minēts atbilstošā uzvārda ekvivalents oriģinālvalodā, pēc tam aiz kola norādīta arī uzvārda nozīme – tā galvenokārt dota no viena avota, proti, nav uzskaitīti visas vārdnīcās dotie nozīmes skaidrojumi, izņemot gadījumus, ja tie ir atšķirīgi, taču, tā kā dažādās slāvu valodās vārdu un uzvārdu formas var būt atšķirīgas, šķirklī nozīmes skaidrojums nereti dots no vairākām vārdnīcām – arī tad, ja tas ir idents.

Gērmanis (Lv; 28 CB 156) – *gērmanis* ‘der Gerber’ ME I 698.

Ukru pagastā ir samērā daudz lietuviešu cilmes uzvārdu – 15% (tas skaidrojams ar ģeogrāfiski vēsturiskajiem apstākļiem, jo pagasts robežojas ar Lietuvas Republiku, bet daļa pagasta līdz 1921. gadam piederēja Lietuvai), turklāt caur lietuviešu valodu ienākuši arī vairāki uzvārdi, kuru cilme saistīta ar slāvu valodām (piemēram, *Kažukauskis*, *Marcinkus*, *Stonkus*). Taču amatu semantikas lietuviešu uzvārdi Ukros ir tikai divi:

Dailide (Lt) – *Dailidė*: *dailidė*, *dailyda*, *dailydė* ‘galdnieks; namdaris’ LKŽ II 223 (LPŽ I 445).

Dvarišķis (Lt, Lv; 1 CB 147) – *Dvariškis*: no liet. *dvariškis* ‘muižas kalps, muižas algādzis; galminieks’ (LPŽ I 548).

Arī vairāki Ukros fiksēti slāvu cilmes uzvārdi radušies no dažādu amatu, nodarbošanos nosaukumiem. Absolūti lielākā daļa krievu uzvārdu ir veidoti ar patronīmiskajām izskaņām *-ov*, *-ev*, *-in*, *-ovич*, *-евич* u. c. (Balodis 2004, 452). Zīmīgi, ka no derivācijas viedokļa šādi darināti arī visi Ukru pagasta amatu semantikas uzvārdi:

Kovaļevskis (K; 6 CB 144) – *Kowalewski*, *Kowalowski* (SSNO III 113), bkr. *Ковалеўскі*, kr. *Ковалевский* (БМ II 166), *Ковалевский* (УБ 20), *Ковалевский*: p. *kowal*, bkr. *каваль* ‘kalējs’ (Ганжина 2001, 260).

Kraucevs (Lv) – *Кравцов* (УБ 99), *Кравцов*: ukr. *кравец* ‘drēbnieks’ (*Кравцов* ‘drēbnieka pēctecis’) (ВН 56), *Кравцов* (Ганжина 2001, 255), *Кравцев*, *Кравцов*: bkr. *кравец* ‘drēbnieks’ (БМ II 216–217).

Kurcovs (В) – *Купцоў*, *Купцов*: bkr., kr. *купец* ‘tirgotājs, tirgonis’ (БМ II 233).

Sapožņikovs (Lv, K) – *Сапожников* (УБ 94), *Сапожнікаў*, *Сапожников* (БМ II 365), *Сапожников*: *сапожник* ‘kurpnieks’ (Ганжина 2001, 424).

Starp aizgūtajiem latviešu uzvārdiem visvairāk ir vācu cilmes uzvārdu; tas izskaidrojams ar latviešu 700 gadus ilgušo atrašanos nacionālā, ekonomiskā un garīgā vāciešu apspiestībā (CB 105). Arī starp Ukros sastopamajiem nelatviskas cilmes

amatu semantikas uzvārdiem vācu cilmes uzvārdu ir krietni vairāk nekā pārējo:

Bretšneiders (Lv, P) – *Brettschneider* (MG 197), *Brettschneider*: ‘kokzāgētājs’, ‘kokzāgētavas nomnieks, rentnieks’ (HB 80), *Bret(t)schneider*: ‘galdnieks’ (HC 150).

Jāgers (Lv) – *Jäger* (HC 280), *Jager*: augšvācu forma no *Jäger*: *Jäger* ‘mednieks’ (HB 260).

Kelerts (Lv, Lt) – *Keller* (HC 291), *Keller(t)*: vidusaugšvācu *kellaere*, *keller* ‘vīna pagraba pārzinis, ienākumu pārvaldnieks’ (galmos, klosteros u. tml.) (HB 274).

Kohs (Lv; 20 CB 138) – *Koch* (MG 375), *Koch* (HC 300), *Koch* (HB 287): *der Koch* ‘pavārs’.

Mesters (Lv; 1 CB 203) – *Meester* (HC 344), *Me(e)ster*: lejasvācu forma no *Meister*: visbiežāk ‘amata, cunftes meistars; arī zinātnieka uzruna, tituls’ (HB 333).

Millers (Lv; 130 CB 201) – *Miller*, *Müller*, *Möller* (MG 438), *Müller*, *Miller* (HC 358), *Müller*: augšvācu, resp., bavāriešu forma *Miller* (HB 345): *der Müller* ‘dzirnavnieks’.

Šleseris (Lv) – *Schlesser*, *Schlösser* (MG 517), *Schlosser*, *Schlesser* (HC 424), *Schlosser*, *Schlösser*: *Schlosser* ‘atslēdznieks’ (HB 450).

Šmits (Lv; 159 CB 209) – *Schmidt* (MG 519), *Schmid*, *Schmitz* (HC 426), *Schmidt*, *Schmid*, *Schmitt*: *Schmied* ‘kalējs’ (HB 453).

Šmīdters (Lv) – *Schmiedel*, *Schmiedle*, *Schmieder*: *Schmied* ‘kalējs’ (HB 453).

Amats, profesija, nodarbošanās motivē arī 16 Ukros savāktās **iesaukas**. Šīs grupas iesaukas radušās vai nu nosaucot profesiju, amatu, nodarbošanos tieši, ar pamatapzīmējumu (piemēram, *Mākslinieks*, *Šoferīte* – dažkārt tās varbūt pat nevar īsti uzskatīt par iesaukām, tās atrodas it kā uz robežas starp apelatīviem un onīmiem), vai ar sinonīmu (piemēram, *Dakteris*, *Bodnieks*), vai arī metaforiski (piemēram, *Piena runcis*, *Miltu mopsis*), vai pat, iespējams, ar okazionālismu (*Medību virsaitis*). Tātad ir iesaukas, kas tieši norāda uz personas amatu, profesiju, nodarbošanos, gan arī tādas, kas uz nodarbošanos norāda pastarpināti (piemēram,

apdrošināšanas aģentūrā strādājošā sieviete – aģente – asociatīvi tiek salīdzināta ar telefīlmas tēlu – Skaliju no seriāla “X faili”). Uzmanību piesaista iesauka *Točka*, jo šis apelatīvs (žargonvārds, kas radies no krievu *точка*) nosauc vietu, kur nelegāli tirgo alkoholu, nevis personu, kas ar to nodarbojas, taču minētā iesauka rāda cilvēka nodarbošanos.

Aģente Skalija (sieviete, kas strādā apdrošināšanas aģentūrā): *aģente* LLVV I 46. Aģente Skalija – galvenā varone seriālā “X faili”.⁵

Bodnieks (bijušais veikalnieks): *bodnieks* LLVV II 107; *bodnieks* ‘veikalnieks’ LŽV 27.

Dakteris (pēc profesijas veterinārārsts): *dakteris* LLVV II 243; *dakteris* ‘ārsts’ LŽV 38.

Dēlis (labs futbolists): *dēlis* LLVV II 302.

Mākslīgais bullis (bijusī sēklotāja): *mākslīgs* LLVV V 65 un *bullis* LLVV II 139.

Mākslinieks (kādreiz mācījies un strādājis par mākslinieku): *mākslinieks* LLVV V 65.

Malenieks (iet malumedībās): *malumednieks* LLVV V 76.

Medību virsaitis (bijušais medību kolektīva vadītājs): *medības* LLVV V 131 un *virsaitis* LLVV VIII 515.

Miltu mopsis (malējs): *milti* LLVV V 231 un *mopsis* LLVV V 268.

Piena runcis (kādreiz strādāja pienotavā): *piens* LLVV V 92 un *runcis* LLVV VI₂ 719.

Sēņu kule (liels sēņotājs): *sēne* LLVV VII₁ 403 un *kule* LLVV IV 468.

Šoferene (saimniecības laikos bija šofere): *šoferis*, *šofere* LLVV VII₂ 400.

Šoferīte: *šoferis*, *šofere* LLVV VII₂ 400.

Točka (sieviete, kas nelegāli tirgo alkoholu): slengā *točka* ‘nelegāla alkoholisko dzērienu pārdošanas vieta’, sal. kr. *точка*.

+ **Ulmanis** (labs futbolists): Gunārs *Ulmanis* – populārs futbolists 20. gs. 50.–60. gados.

⁵ Aiz šķirkļa vārda iekavās dota iesaukas motivācija. Aiz kola dots cilmes skaidrojums, kas balstīts galvenokārt uz LLVV un LŽV datiem. Ja skaidrojumam izmantoti LŽV dati, norādīts arī vārda skaidrojums.

Zolmeistars // **Zolišmeistars** (sieviete, kas organizē Ukros zolītes turnīrus): *zole* '2. kāršu spēle' LLVV VIII 663 + *meistars* LLVV V 139.

Kopumā jāteic, ka lielākā daļa Ukru pagasta amatu semantikas īpašvārdu radušies uz dzimtās valodas bāzes. Šie onīmi analizēti no pirmatnējās jeb etimoloģiskās semantikas viedokļa. Tomēr tikai iesaukām (atšķirībā no uzvārdiem un vairuma vietvārdu) onīma denotatīvās semantikas asociatīvā saikne ar etimoloģisko semantiku vēl nav izdzisusi.

Saīsinājumi

ap	– apdzīvota vieta
B	– baltkrievs
Bkr.	– baltkrievu
c	– ciems
js	– jaunsaimniecība
K	– krievs
kr.	– krievu
l/a	– lauksaimniecības artelis
latv.	– latviešu
liet.	– lietuviešu
Lt	– lietuvietis
Lv	– latvietis
mā	– māja
mžs	– mežsargmāja
P	– polis
p.	– poļu
Sn	– Sņikerē (ietilpst Ukru pagastā)
uzv.	– uzvārds
vlv.	– viduslejasvācu
z	– sena zemniekmāja
+	– (pirms ģeogrāfiskā objekta kategoriālās piederības apzīmējuma) – objekts dabā vairs nepastāv; (pirms iesaukas) – iesauku vairs nelieto.

Literatūra un avoti

B. – A. Bīlenšteina vietvārdu krājums (rokrakstā), kas iestrādāts *J. Endzelīna* Latvijas vietu vārdos (1922–1925).

Balodis 2004 – *Balodis P.* Antroponīmiskas izcelsmes uzvārdi Latvijā un kaimiņzemēs. – Tavs vārdadienu kalendārs 2005, 2006, 2007. Rīga, 2004, 450–471.

E II – *Endzelīns J.* Latvijas vietu vārdi. II daļa: Kurzemes un Latgales vārdi. Rīga, 1925.

FBR XII – *Hauzenberga E.* Ko vietu vārdi dod latviešu valodas fonētikai? – Filologu Biedrības Raksti, 12. sēj. – Rīga, 1932. – 114–148.

Feldmann 1938 – Verzeichnis lettländischer Ortsnamen. .. herausgegeben von Hans Feldmann. Riga, 1938.

Goba 1991 – *Goba Z.* Latvijas vietvārdu apzināšanas darbs. – Ģeogrāfiskā izglītība Latvijā. Rīga, 1991, 96–99.

Ģermanis 2005 – *Ģermanis A.* Tukša telpa. Bez saimnieka, bez iemītniekiem. – Latvijas Vēstnesis. 2005. g. 14. IV, B7.

HB – *Bachlow H.* Deutsches Namenlexikon. Familiennamen und Vornamen nach Ursprung und Sinn erklärt. München, 1967.

HC – *Heintze-Cascorbi* Die deutschen Familiennamen. Berlin, 1933.

LKŽ – Lietuvių kalbos žodynas. I–XX. Vilnius, 1956–2002.

LLVV – Latviešu literārās valodas vārdnīca. I–VIII. Rīga, 1972–1996.

LPŽ – Lietuvių pavardžių žodynas. I–II. Vilnius, 1985–1989.

LVI – LU Latviešu valodas institūta vietvārdu kartotēka.

Lvv – *Endzelīns J.* Latvijas PSR vietvārdi. I–II. Rīga, 1956–1961.

LŽV – Latviešu žargonu vārdnīca. Austrālija, 1990.

ME I–IV – *Mīlenbahs K.* Latviešu valodas vārdnīca. Red., papild., turp. *J. Endzelīns.* I–IV. Rīga, 1923–1932.

MG – *Gottschald M.* Deutsche Namenkunde. Unsere Familiennamen nach ihrer Entstehung und Bedeutung. Berlin, 1954.

PI II – *Plāķis J.* Latvijas vietu vārdi un latviešu pavārdi. II daļa. Zemgales vārdi. Latvijas Universitātes Raksti. Filoloģijas un filosofijas fakultātes sērija. 5. sēj. Nr. 5. Rīga, 1939.

Pūtele 1997 – *Pūtele I.* Tradicionālais un mainīgais profesiju nosaukumu darināšanā latviešu valodā. – Savai valodai. Latvijas Zinātņu akadēmijas Goda loceklim Rūdolfam Grabim veltīts piemiņas krājums. Rīga: Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis, 230.–239. lpp.

R. M. – *Mesters R. Neliels ieskats pirmskara Sņiķerē*. 2002. [Rokraksts.]

Skujiņa, Pūtele 1995 – *Skujiņa V., Pūtele I. Latviešu terminoloģija letonikas ievirzē*. – Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. A daļa: humanitārās zinātnes. 11/12, 12.–17. lpp.

SSNO – Słownik staropolskich nazw osobowych. I–VI. Wrocław – Warszawa – Krakow, 1965–1982.

SvV 1969 – Svešvārdu vārdnīca. Rīga: Liesma.

SvV 1996 – Svešvārdu vārdnīca. Rīga: Norden.

Turlajs, Milliņš 1998 – *Turlajs J., Milliņš G. Latvijas apdzīvotās vietas*. Rīga, 1998.

ВН – *Никонов В. А. Словарь русских фамилий*. Москва, 1993.

БМ I–II – *Бирыла М. Беларуская антрапанімія I–II*. Мінск, 1966–1969.

Ганжина 2001 – *Ганжина И. М. Словарь современных русских фамилий*. Москва, 2001.

СВ – *Сталтмане В. Э. Латышская антропонимия. Фамилии*. Москва, 1981.

УБ – *Унбегаун Б. О. Русские фамилии*. Москва, 1989.

<http://www.plmp.gov.lv>

Durch Berufsnamen und Beschäftigungsbezeichnungen motivierte Onyme der Gemeinde Kuckern (lett. *Ukri*)

Zusammenfassung

Unter den 832 Onymen der Gemeinde Kuckern, die von der Verfasserin gesammelt und analysiert wurden, sind 57 durch Bezeichnungen von Berufen, der sozialen Angehörigkeit und Beschäftigungen motiviert. 23 davon sind Ortsnamen (4,3 % von allen gesammelten Ortsnamen), vorwiegend Gesindenamen. Die meisten Gesindenamen, die zu dieser semantischer Onymegruppe gehören, haben lettischen Ursprung, z. B. *Drēbnieki, Kalēji, Muižzemnieki*, obwohl der zugrunde liegende lettische Gattungsname manchmal entlehnt ist, vgl. die Gesindenamen *Melderi, Vēveri*. Einige Gesindenamen dieser Gruppe sind als Entlehnungen zu qualifizieren, z. B. *Vaiti* (< lit.), *Pambakari* (< mnd.). Von den Familiennamen der Gemeinde Kuckern sind 9 % durch Bezeichnungen der Berufe u. ä. motiviert; diese Familiennamen sind am häufigsten entlehnt, z. B.

Dvariškis, Sapožņikovs, Šleseris. In dieser Gemeinde wurden auch 16 Spitznamen registriert, die eine derartige Motivation haben, z. B. *Bodnieks* (einstiger Geschäftsinhaber), *Točka* (eine Frau, die illegal Spirituosen verkauft).

Andrejs VEISBERGS

Latviešu īpašvārdu atveide angļu valodā – prakse un tendences

Ja citvalodu īpašvārdu atveide latviešu valodā ir bijis ilgu diskusiju, eksperimentu un maiņu objekts (Karkonens-Svensons 2003, Zauberga 2004), tad pretējais process – latviešu īpašvārdu atveide citās valodās – piesaistījusi daudz mazāk uzmanības. To lielā mērā ir noteicis fakts, ka šī virziena saskarsme ar citām valodām, izņemot vācu un krievu, ir bijusi sporādiskāka un bieži vien pilnīgi nekontrolējama no pašu latviešu puses.

Taču, iesaistoties pasaules un Eiropas norisēs, paplašinoties kontaktiem ar citām valodām, šis jautājums kļūst aktuālāks. Pirmām kārtām tas attiecas uz angļu valodu kā globālu starptautiskās saziņas valodu, caur kuru arī latviešu valodas elementi, fakti, informācija, literatūra iziet lielajā pasaulē. Bieži vien angļu valodai ir starpniekvalodas funkcijas tālākiem pārcēlumiem un atvasinājumiem citās valodās. Pašlaik saskare ar angļu valodu ir kļuvusi par dominējošo un salīdzinājumā ar 20. gs. 80. gadu beigām (Veisbergs 1992) varam, no vienas puses, runāt par lielu angļu rakstu valodas korpusu, kas ataino latviešu īpašvārdus angļu valodas tekstos, no otras puses, šajā korpusā saskatāmas samērā stabilas tendences latviešu īpašvārdu atveidē.

Galvenā problēma īpašvārdu pārnēsē ir diakritisko (mīkstinājuma un garuma) zīmju atveides jautājums, arī atsevišķu burtu atveide, piemēram, *j*, *c*, *o*, daļēji arī *i*, kā arī galotne *-s*, kas zināmos gadījumos, piemēram, *lats*, var radīt daudzskaitļa iespaidu. Zināmas problēmas rada arī mīkstinātie līdzskaņi (slēdzeņi un spraudzeņi) *č*, *š*, *dž*; (vidējie mēleņi) *ķ*, *ģ*, *ņ*, *ļ*.

No prakses viedokļa atveidei ir divas norises iespējas, proti, daļu tekstu angļu valodā veido latvieši (Latvijā un ārzemēs), un vismaz teorētiski šajos gadījumos latviešiem pašiem ir / būtu iespēja ietekmēt šo procesu. Otru tekstu daļu veido nelatvieši anglofonajās un citās zemēs, un šeit ietekmes iespējas ir mazākas. Turklāt jāņem vērā, ka starpniekvalodu izmantošanas gadījumos gaidīt konsekvenci ne vienmēr ir iespējams.

Atveidojot latviešu īpašvārdus angļu valodā, parasti vērojamas šādas pieejas (katra rada arī zināmas problēmas):

1. tiek saglabāta oriģinālrakstība: *Ikšķile, Cēsis, Džūkste, Jūlija, Šics*. Problēmas rada diakritisko zīmju atveide iespiešanas procesā, kā arī internettekstos, kur lasītāja datora ekrānā var parādīties visdažādākie simboli, kvadrātiņi, jautājuma zīmes utt. Diakritiskās zīmes nezinātājam var sagādāt arī grūtības izrunā;

2. diakritiskās zīmes tiek noņemtas: *Ikškile, Cesis, Džukste, Julija, Sics*. Problēmas rada atšķirība no oriģināla, potenciāli atšķirīga izruna;

3. tiek veikta vārda transkripcija, pamatojoties uz latvisko izrunu: *Ikshkyile, Tsesis, Djookste, Yooliya, Shits*. Problēma – iespējama ļoti atšķirīga angļiskā rakstība pēc atveidotāja izjūtas un saprašanas, piemēram, *Djookste, Djukste, Dzhookste*, turklāt dažāda īpašvārdu atveide dažādās valodās, pēc katrai raksturīgajām transkripcijas normām, piemēram, angļu *Tsesis*, vācu *Zehsis*, franču *Tsessis*;

4. pieejas tiek kombinētas: *Ikshkile, Tsesis, Yuliya, Shics*. Problēma – jucekļis un nenoteiktība.

Svešvārdu atveides principi un tradīcija angļu valodā

Pievēršoties angļu valodas nostājai atveides jomā kopumā, jānorāda, ka onomastika – īpašvārdi – aptver plašu spektru – personvārdus, vietvārdus jeb toponīmus, dažādus nosaukumus (laikrakstu, kuģu, auto nosaukumus utt.). Angļu valodā eksistē arī īpašvārdiski īpašības vārdi, kas tiek rakstīti ar lielajiem sākumburtiem – piemēram, tautu un valodu nosaukumi, tādi vārdi kā **Napoleonic** (napoleonisks), **Marxist** (marksists, marksistisks) utt.

Atsevišķās apakškatērijās dominē dažādi atveides principi.

Uzvārdus parasti saglabā nemainītus, vārdus dažreiz angļisko.

Toponīmus parasti saglabā nemainītus, taču dažreiz daļēji tulko to sastāvā esošos sugas vārdus un dažreiz arī visu toponīmu (tāpat kā latviešu valodā (**Lielais Lāču ezers**)), piemēram, **Kolkasrags – Cape Kolka** (www.eurobirding.co.uk) vai **Kolka**

Cape, vai **Kolka's Cape**. Pastāv arī daudz gadījumu, kad lietota dubultforma **Kolkasrags (Kolka Cape)**. Šādu eksonīmu (Bušs 2001) saistībā ar Latviju angļu valodā nav īpaši daudz, jo šī teritorija un tās nosaukumi angļu valodā joprojām ir samērā eksotiski. Par to liecina kaut vai vislielākā un pazīstamākā toponīma **Rīgas Jūras līcis** nestabilitāte angļu valodā – **Bay of Riga, Gulf of Riga**, un pēdējā laikā saistībā ar NATO arī **Bight of Riga**. Daudzu toponīmu atveidē valda vēsturiskā tradīcija.

Kopumā var konstatēt, ka angļu valodā nav vienas konkrētas sistēmas īpašvārdu atveidē. Varam izteikt tikai vispārīnājumus, kas ataino tendences, kam ir daudz izņēmumu gan diahronā, gan sinhronā līmenī, un šādi vispārīnājumi ir divi.

➤ Īpašvārdi, kam pagātnē ir bijusi lielāka saskare ar angļu valodu, parasti ir vairāk adaptēti – lielo pilsētu, rajonu, zemju nosaukumi, kas vēsturiski adaptēti angļu valodā un tiek samērā konsekventi lietoti šajās – adaptētajās – formās (skat. 1. pielikumu);

➤ Jo eksotiskāka valoda un īpašvārds, jo mazāk izmaiņu un īpašvārds tuvāks oriģinālam.

Lielbritānijā nav oficiālas / valsts iestādes, kas reglamentētu vai standartizētu citvalodu īpašvārdu rakstību. Taču ir Pastāvīgā britu oficiāli lietojamo ģeogrāfisko vārdu komiteja (*Permanent Committee on Geographical Names for British Official Use-PCGN*), kas iesaka kartogrāfijas iestādēm citvalodu toponīmu rakstību (izņemot Lielbritānijas un tās koloniju toponīmus). Iestādei ir padomdevējtiesības, jo tiek uzskatīts, ka tas, kas var būt pareizs vienā kontekstā, var nebūt pareizs citā – tā tūristu brošūrā un kartēs var būt dažādi viena toponīma varianti, piemēram, angļu valodā eksonīms (ierastā forma) **Munich**, oriģinālais **München** un angļu rakstībā ērtākais **Muenchen**. Šai iestādei ir arī sadarbība ar ASV Ģeogrāfisko vārdu padomi (*US Board of Geographic Names*) ar kuru kopīgi tiek izlemti jautājumi saistībā ar citālfabētu vārdu atveidi.

Ieteikuma formā iesacīts izmantot angļiskoto variantu gadījumos, ja toponīms ir internacionāls, t. i., var būt dažādi īpašvārda varianti dažādās zemēs, kur atrodas attiecīgais ģeogrāfiskais objekts – piemēram, **Alpi, Donava, Reina** šķērso

vairākas valstis un valodas, tāpēc priekšroka dodama angliskotajam variantam: **the Alps, the Danube, the Rhine**.

Savukārt, ja toponīms pieder vienai valodai/teritorijai, īpašvārdu ieteikts saglabāt oriģinālformā.

Pastāv arī rekomendācijas saglabāt diakritiskās zīmes, kur tas iespējams (Second 1974), un ņemt vērā arī nacionālo pieņemamību – tātad avotvalodas nesēju domas par atveides pareizību.

Valda uzskats, ka kopumā pieejai jābūt pragmatiskai – ja eksistē eksonīmi, tad tos mainīt nebūtu vajadzīgs, bet zināma standartizācija būtībā ir vēlama.

Īss ieskats latviešu īpašvārdu angliskās atveides vēsturē

Latviešu īpašvārdu atveide angļu valodā šodienas izpratnē faktiski ir jauna parādība – tikai apmēram gadsimtu ilga. Pirms Latvijas valsts dibināšanas latviska satura informācija angļu valodā parasti nonāca ar krievu vai vācu valodas starpniecību, un par īpašvārdu atveidi vispār grūti runāt, jo tie tika pārņemti no minētajām starpniekvalodām, turklāt, izmantojot principus, saskaņā ar kuriem angļu valodā atveidoja īpašvārdus no šīm valodām. Jāņem arī vērā, ka pirms pārejas uz antīkvu pastāvēja gotiskā rakstība ar tai raksturīgajām formām, kuras, pārejot uz angļu valodu, noteica dažādas atveides īpatnības.

Pievēršoties centrālajiem īpašvārdiem – *Latvija, latvieši, latviešu valoda*, jāatzīmē, ka pirms 20. gs. tradicionālais vārds, aprakstot latviešus, ir vāciskais **Letts**:

The Letts, a simple-mannered and now existing people (Foreign Quarterly Review VIII 1831:61); Henry the Lett, who wrote in the 13th century (Ibid 70);

Letts' appeal to Europe (The Times 23.1.1919);

How the Letts saved Riga (The Times 13.11.1919).

Latvian(s) kā tautas nosaukums pirmo reizi parādās tikai 20. gs. 20. gados:

Latvians (The Times 1.1.1920).

Latviešu valodas angliskais apzīmējums un adjektīvs ar nozīmi 'latviešu' ir atvasināts no vācu **Lettsisch** (skat. 2. pielikumu), taču atmetot vācu "c".

*One of the most important personages in ancient **Lettish** mythology (Foreign Quarterly Review VIII 1831:63);*

*The Livonian (or **Lettish**) of Livonia and of Courland (Latham. The English Language 1841:3);*

*These dialects are the **Lettish**, Lithuanian, and the proper Pruthenian (Prichard. The Natural History of Man 1842:183); as they spoke in the **Lettish** language (The Times 6.9.1867).*

Tiesa, nereti parādās arī vāciskais **Lettisch** (The Times: 03.12.1892); fiksēts arī franciskais/latīniskais **Lettonian** (Library of Universal Knowledge. N.Y. VIII 1880:835)

un savienojumsakne **Letto-**:

*in Keltic and **Letto-Slavonic** (A. H. Sayce. Introduction to the Science of language. II.vii 1880:107);*

*These are the **Letto-Lithuanians** (L. W. Lyde. Continent of Europe. 1913:419);*

*The **Letto-Lithuanians** tend to be of medium height, but taller where remote from Slav influence (J. Huxley & A. C. Haddon. We Europeans vii. Jonathan cape. 1935:221).*

Pēc Latvijas neatkarības pasludināšanas valsts apzīmējumam īsu laiku lietots vāciskais **Letland** (The Times 31.12.1918).

Vārds **Latvia** parādās tikai 1919. gadā (jāatceras, ka tas Latvijā veidojās 19. gs. vidū (Bušs 2003: 32.–33.)). Interesanti, ka, apzīmējot valsti, parādās **Latvia**, apzīmējot delegāciju, lietots vāciskais **Lettish**:

*Paris Peace Conference. Memorandum on Latvia... by the **Lettish** delegation. 1919. (The Times 17.02.1919);*

***Latvia** (The Times 25.2.1919; 4.3.1919). (Skat. 3. pielikumu.)*

Paralēli vēl kādu laiku lietots arī **Letland**:

*Trade resumed with **Letland** (The Times 15.4.1919).*

Prakse, kad iedzīvotāji tiek saukti par **Letts** un valsts par **Latvia**, turpinās ilgāk, ko var skaidrot ar **Letts** pazīstamību:

*Self determination in **Latvia**. The **Lettish** Press Bureau...; the **Progressive Letts**... (The Times 3.7.1919).*

1928. gadā Ņujorkā izdotās brošūras “Latvia” (1928) ievadā dots skaidrojums ģeogrāfisko nosaukumu atveidei – tie atveidoti pēc latviskās rakstības, bet iekavās doti vācu un krievu

nosaukumi, kas lasītājiem dažos gadījumos varētu būt pazīstamāki. Skaidrots arī, ka angļu valodā valsts nosaukums ir **Latvia**, nevis **Lettonia** vai **Letland** un tāpēc arī tautu vajadzētu saukt par **Latvians**, nevis **Letts** (skat. 4. pielikumu).

Arī citiem agrīniem un ne tikai agrīniem piemēriem ir visai eksotiska piegarša, kas šodien mums varētu izsaukt dziļdomīgas pārdomas:

*All these new languages. Lithuanian, **Latvian**, Esthonian, Transcaucasian. (J. M. Murry. Voyage ii. 1924:28);*

***Latvian** is certainly not so difficult to learn as Chinese (Spectator. 31.7.1926).*

Rīgas tradicionālais eksonīms **Riga** Oksfordas vārdnīcā datēts tikai ar 1802. gadu:

*The **Riga** hemp is chiefly used for shrouds and stays of men of war (W. Coxe. Travels into Poland, Russia, Sweden and Denmark. Pinkerton's Voyage. VI. 1802:712);*

*...empirical remedies, such as **Riga** balsam (Balfour. A Manual of Botany. 1849:932),*

taču atrodams arī citos avotos agrāk, piemēram, **the Gulf of Riga** kopā ar vienu no agrīnākajiem vietvārdiem **Courland** (J. Bancks. The history of the life and reign of the Czar Peter the Great. London 1740:66); **the Gulf of Riga** (The Times 1.1.1785, 8.1.1785), **Courland** (The Times 7.12 1785).

Angļu valodā vārds praktiski lietots nemainīgā formā.

Citi īpašvārdi parasti rakstīti, noņemot diakritiskās zīmes:

Ulmain (The Times 23.1.1919); Ullmanis (The Times 3.7.1919); Ulmann (The Times 13.11.1919); Ulmanis (The Times 18.5.1934);

Colonel Ballod (The Times 13.11.1919); Balodis (The Times 18.5.1934);

Chakste (The Times 9.4.1927);

Paul Kalnins (The Times 17.5.1934);

Skujenieks, Ekis, Apsitis, Adamovich (The Times 18.5.1934);

Needra [who was set up as Premier by the Germans] (The Times 3.7.1919).

Pavisam reti parādās oriģināla atveide:

Cielēns, Bastiān, Raines (The Times 20.12.1936).

Vietvārdu atveidē vērojam pakāpenisku vācismu un krievismu latviskošanu:

Wenden (*The Times* 14.10.1919);

Island of Dahlen (above Riga in the Dvina) (*The Times* 14.10.1919); *Ust-Dvinsk* (*The Times* 16.10.1919); *the Dvina* (*The Times* 13.11.1919); *the Duena (Dvinsk)* (*The Times* 20.7.1920); *the Dvina* (*The Times* 9.9.1924); *the Daugava (Dvina)* (*The Times* 17.11.1936);

Mitau (*The Times* 13.11.1919); *Mitau* (*The Times* 11.10.1919); *Jelgava [Mitau]* (*The Times* 10.11.1924);

Windau (*The Times* 20.7.1920; 26.9.1921); *Ventspils* (*The Times* 8.10.1924); *Ventspils (Windau)* (*The Times* 5.6.1930); *Ventspils (Windau)* (*The Times* 6.10.1939);

Libau (*The Times* 23.1.1919; 3.7.1919; 4.3.1919; 20.7.1920; 26.9.1921); *Liepaja* (*The Times* 8.10.24); *Liepaja (Libau)* (*The Times* 5.6.1930); *Liepaja (Libau)* (*The Times* 6.10.1939);

Dvinsk (*The Times* 3.4.1893); *Daugavpils* (*The Times* 29.9.1923; 17.11.1936);

Bolder-Aa, Courland (*The Times* 16.10.1919);

Jacobstadt (*The Times* 7.4.1865) *Krustpils* (*The Times* 17.11.1936).

Pirmās neatkarības periodā lielākās publikācijās, kad starp latviešu un angļu valodu veidojās tiešie kontakti, vērojam dažādu atveidi. Tā grāmatā “*Racundra’s First Cruise*” (Ransome 1923) sastopam vāciski krieviskos nosaukumus **Muhlgraben**, **Dvina**, **Bolderaa**.

Apjomīgā publikācijā par Latviju žurnālā “*National Geographic*” (1924) diakritiskās zīmes visos vietvārdos noņemtas, tāpat arī ASV izdotā brošūrā par Latviju (Latvia 1928): **Svetupe**, **Milenbachs**, **Kemeri**, **Lielais Vermana darzs**.

Citos gadījumos pieeja ir nesistemātiska un dažiem vārdiem tās tiek saglabātas: **Cēsis**, **Čakste**, **Kalnins**, **Bastjanis**, **Cielens** (Baltic 1938).

Prakse starpkaru perioda izdevumos Latvijā

20.–30. gados Latvijā izdotajā literatūrā sastopami visi trīs atveides principi, turklāt nereti vienā iespieddarbā visās

iespējamās kombinācijās pat viena vārda ietvaros: **Cakste, Čakste, Tschakste, Kalninsch, Kalniņsch, Brastinsch, Cimse, Vitols, Pauluks, Liepāja, Cēsis, Gaisin Hill** (Bihlmans 1930).

Tomēr tendence diakritiskās zīmes saglabāt pakāpeniski kļūst dominējoša, sevišķi izdevumos, kas saistīti ar kartogrāfiju: **Aināži, Oviši, Salacgrīva, Akmeņrags** (Valdības 1939); **Prīmanis, Kreišmanis, Šmits**; arī ielu, laukumu nosaukumi saglabāti latviskā formā: **Kongresa laukumā, Latgales ielā**; klātpieliktā Latvijas karte, izņemot **Gulf of Riga** un **Baltic Sea**, ir pilnībā latviska (Latvian 1939).

Pēckara periods

Pēc inkorporācijas Padomju Savienībā atveides procesu sāk aktīvi ietekmēt krievu valoda, gan kā starpniekvaloda, gan ar pašu atveides principu – krievu valodai raksturīgo transliterāciju, kas nereti nevajadzīgi tiek lietota arī latviešu valodā.

Ja transliterācija krievu īpašvārdiem ir praktiski neizbēgama sakarā ar pāreju uz citu alfabētu, tad latviešu īpašvārdu atveidē tās izmantošanai nav objektīvu priekšnoteikumu.

Padomju laika daiļliteratūras angļu tulkojumos, kas lielākoties izdoti Maskavā, valda patiens juceklis, nereti tiek lietota transkripcija (ņemot vērā krievu valodas kā starpniekvalodas ietekmi, jo bieži tulkojumi tiek izdarīti caur krievu valodu), piemēram,

V. Lāča romānā “Uz jauno krastu” (Lācis 1958) vārdiem galvenokārt ņemtas galotnes: **Peter, Martin, Aivar, Anton**; vārdā **Janis** galotne saglabāta, vārdā **Zhanis** saglabāta galotne, bet pats vārds transliterēts; uzvārdos dažiem galotnes saglabātas, citiem ņemtas: **Taurins, Paceplis, Purvaji, Lidum, Zhagar, Lejniek**.

“Zvejnieka dēla” tulkojumā no krievu valodas (Lācis 1968) (turklāt ar īsu latviešu rakstības skaidrojumu) dīvainā kārtā ir saglabāti **Kļava, Jēkabs, Piķieris, Miltiņš, Zvīņas** u. c.; citos vārdos zīmes ņemtas: **Lācis, Sartaputns**; vēl pastāv bezgalotņu vārdi: **Edgar, Robert, Fred, Karl**; un visbeidzot arī īsti angļiskojumi: **Oscar, Theodore, Martin, Alice, Richard**.

Tomēr, sākot ar 80. gadiem arvien biežāk diakritiskās zīmes un galotnes tiek saglabātas, piemēram, Z. Skujiņa romānā “Vīrietis labākajos gados” (Skujiņš 1981): **Šašiņš, Kišezers, Rīga, Lake Bucišu, Mount Baložu**. Atsevišķas atkāpes acīmredzot var skaidrot ar paviršībām: **Pskov Road, Ergļi, Mount Baložu**.

Arī Regīnas Ezeras Maskavā izdotā grāmatā (Ezera 1984) visumā diakritiskās zīmes saglabātas, taču atsevišķos gadījumos ir novirzes: **Kegums, Victors, Jeva, Alec**.

Bet vēl 90. gados izdotā grāmatā uz vāka lasām **Viktors Lagzdiņš, Andris Kolbergs** (Lagzdiņš 1990), tekstā diakritiskās zīmes zudušas (**Eriks**), daži vārdi caur krievu valodu transkribēti (**Yuris, Klavdia**), un vienā romānā arī galotnes ir zudušas (**Girt, Harald**).

Tomēr Rīgā izdotajos ceļvežos visumā ievērota latviskā rakstība (Glimpses 1986).

Pēdējā desmitgadē Latvijā izdotajos ceļvežos un aprakstos parasti lietota īpašvārdu oriģinālrakstība (Kurzeme 1993; Latvia 2001). Līdzīga tendence ir arī tulkojumos (Policy 1999; Cimdiņa 2003), tāpat arī Latvijas literatūras centra reklāmbrošūrās stingri ievērots šis princips (Latvian 2003).

Zīmju atmešanas princips tomēr tiek izmantots, piemēram, laikrakstā “Baltic Times” un BNS. BNS paskaidro, ka kādreiz pieņemts tāds iekšējais lēmums un šī tradīcija tiek turpināta.

Zīmju atmešana praktizēta arī atsevišķos Latvijā izdotos tulkojumos (Aspazija 2003).

Pēckara periods ārzemēs

Emigrantu (tulkotajā) literatūrā īpašvārdiem parasti oriģinālrakstība saglabāta (Berkis 1960, Latvia 1967, Bilmanis 1970; Ziedonis 1979; Ezergailis 1983; Skultans 1998) vai arī praktizēta diakritisko zīmju noņemšana (Freimanis 1995). Nereti ievads vai pēcvārdi satur precīzu latvisko vārdu rakstību – **Mārtiņš Zīverts, Tīreļpurvs, Spīdala, Gāters, Lāčplēsis** –, kamēr paša darba tulkojums veikts ar zīmju noņemšanu: **Spidola, Lielvardis, Lacplēsis** (Strautmanis 1986).

Pēckara periodā angļiski izdotajā literatūrā un presē valda zināms jucekļis, atkarībā no tā, kā informācija iegūta (caur krievu valodu – **Dvinsk** (The Times 9.8.44)) un kādu principu autori izvēlas.

Tā presē Vilis Lācis parādās gan kā **Vilis Lacis** (The Times 16.08.1959), gan pavisam drīz arī kā **Latsis** (The Times 28.11.1959). Dažreiz fiksēti pat tādi kuriozi kā **Letonia** (The Times 3.1.1980).

Grāmatās parasti praktizēta diakritisko zīmju atmešana (Grant Watson 1965).

Pēdējās desmitgadēs ārzemēs pamazām uzvar oriģinālrakstības (Ziedonis 1987; Thomson 1992; Aasland 1996; Amber 2000; Descant 2004) vai zīmju atmešanas princips (Addison 1986; Baltic 1991; Hiden 1991); lai gan novērojami arī citu, jauktu sistēmu gadījumi: **Višvaldis Lācis, Repše, Jurmala, Lāčplēsis, Dinevics, Razukas** (Lieven 1993); **Karlis, Misinja, Ligo, Oljeps** (Melnika 2003).

Arī bibliotēkzinātnē ārzemēs oriģinālrakstības princips tiek uzskatīts par pareizo (Allen 1975).

Zinātniska satura literatūrā (kur krājumā ir latviešu raksts) parasti saglabāt diakritiskās zīmes nav problemātiski (Viķe-Freibergs 1989, Viķe-Freiberga 2001, Veisbergs 1998), ja latviešu autors to vēlas un uzstāj.

Pēdējā laikā nopietnos iespieddarbos, arī tajos, kas izdoti ārzemēs, arvien biežāk tiek izmantota oriģinālrakstība. Tā Lielbritānijā izdotajā ceļvedī pa Baltiju – *Baltic Capitals* (Baltic 2001, Baltic 2003) atrodam ne tikai daudzus latviskos variantus, kas dažreiz paralēli arī tulkoti, piemēram, **Uzvaras parks – Victory Park, Arkādijas parks, Arcadia Park, Māras diķis (Mary's Pond), Maskavas Forštate**, bet arī līdz šim visai reti lietoto **Rīga** (ar garo ī). Līdzīgi arī grāmatās “Estonia, Latvia and Lithuania” (2003), “The Rough Guide to the Baltic States” (2002), “Latvia” (2002). Šis princips nelokāmi tiek ievērots arī dāņu, franču u. c. ceļvežos pa Baltijas valstīm (Kyhn 2002, Le Petit 2005).

Īpašu problēmu rada īpašvārdu atveide internettekstos, kur nereti sistēmu neatbilstība rada nopietnas novirzes.

Tā *Central Europe Review* praktizē oriģinālrakstību savā mājaslapā, kas gan noved pie problēmām, to atverot: **President Vaira**

V e-Freiberga, Riga Mayor Andris B rzi š, chairman Andrejs Pante jevs, outgoing PM Š le, latvietim ir kā rotaļa “Atmini nu”, cittautietim īpašvārdu atpazīšana var sagādāt nopietnas problēmas.

Apkopojot iepriekšminēto, varētu izdarīt šādus secinājumus. Latviešu īpašvārdu atveidē angļu valodā būtu saglabājama latviskā rakstība. Gadījumā, ja tas nav iespējams vai nav vēlams, būtu jālieto diakritisko zīmju noņemšana. Pirmais postulāts arī nozīmē, ka latviešiem nevajadzētu censties “atvieglot” ārzemnieku dzīvi, pašiem vienkāršojot savus īpašvārdus.

Cits jautājums, kas šajā rakstā netika skarts, ir zināms paradokss starp vēlmi redzēt citās valodās neskartu latviešu īpašvārdu oriģinālrakstību un pašā latviešu valodā praktizēto transkripciju.

* Paldies Džoanai Tallahai (Joanna Tulloch) par palīdzību pieejai angļu avotiem Oksfordas bibliotēkās.

Literatūra

- Aasland, A. 1996 – *Latvia: The Impact of the Transformation*. Fafo.
- Addison, L. 1986 – *Letters from Latvia*. Guernsey.
- Aspazija 2003 – *Ragana. The Silver Veil*. Pils.
- Allen, C. G. 1975 – *A Manual of European Languages for Librarians*. London. 595.–613.
- Amber 2000 – *The Journal of Nordic and Baltic Culture*. Reading.
- Baltic 2001 – *Baltic Capitals*. Bradt. UK.
- Baltic 2003 – *Baltic Capitals*. Bradt Travel Guides Ltd. UK.
- Baltic 1991 – *Baltic Independence and Russian Empire*. New York.
- The Baltic states (1938)*. London.
- Berkis, A. 1960 – *The Reign of Duke James in Courland*. Lincoln: Vaidava.
- Bihlmans, A. 1930 – *Latvia in the making*. Riga.
- Bilmanis, A. 1970 – *A History of Latvia*. Westport: Greenwood Press.

- Bušs, O. 2001 – Valstu nosaukumi latviešu valodā – eksonīmi un endonīmi. Leksika: Vēsturiskais un aktuālais. Rīga: LU, LVI. 14.–16. lpp.
- Bušs, O. 2003 – Personvārdi, vietvārdi un citi vārdi: izpētes pakāpieni. Rīga, LU: LVI. 2003.
- Cimdiņa, A. 2003 – In the Name of Freedom: President of Latvia Vaira Viķe-Freiberga. Rīga: Jumava.
- Descant 2004 – Vol. 124. Canada Council for the Arts.
- English Names for Foreign Towns: Principles, Standards, Recommendations. T&T 3. 2002. pp 277–280.
- Estonia, Latvia and Lithuania (2003) Lonely Planet Publishers. Melbourne.
- Ezergailis, A. 1983 – The Latvian Impact on the Bolshevik Revolution. New York.
- Freimanis, E. 1995 – The Heavy Furrow. Print Stop.
- Glimpses 1986 – Glimpses of Rīga. Rīga: Avots.
- Grant Watson, H. A. 1965 – The Latvian Republic. London: George Allen & Unwin LTD.
- Hiden 1991 – Hiden, J., Salmon, P. The Baltic Nations and Europe. London and New York: Longman.
- Karkonens-Svensons, S. 2003 – Citvalodu īpašvārdu atveide latviešu valodā. Dāņu, norvēģu, zviedru un somu īpašvārdu atveide latviešu valodā. Rīga: Norden AB. 13.–36. lpp.
- Kurzeme 1993 – Kurzeme. Rīga: Latvijas Enciklopēdija.
- Kyhn, P. 2002 – Estland, Letland, Litauen. Turen gar til. Politikens Rejseboger.
- Lācis, V. 1958 – Towards New Shores. Moscow.
- Lācis, V. 1954 – The Fisherman's Son. Moscow: Progress Publishers.
- Latvia 2001 – Latvia. A Guidebook. Rīga.
- Latvia 2002 – Bradt Travel Guides Ltd. UK.
- Latvia 1928 – Latvia. Guiding Facts with Hints for Travellers. NY.
- Latvian 1939 – Latvian Economic Review (1939) July. 3 (15).
- Latvian 2003 – Latvian Literature. Nr. 3. Rīga: Latvian Literature Centre.
- Le Petit 2005 – Le Petit Fute des Pays Baltes. Paris.
- Lieven, A. 1993 – The Baltic revolution. New Haven and London: Yale University Press.
- Melnika, I. 2003 – Tale of the White Crow. Ellis Press.
- National Geographic (1924) October.

Policy 1999 – Policy of Occupation Powers in Latvia 1939–1991. Rīga: Nordik.

Ransome, A. 1923 – Racunda's First Cruise.

The Rough Guide to the Baltic States (2002) Rough Guide. New York, London, Delhi.

Second 1974 – Second UN Conference on the Standardization of Geographical names. (1974) Vol.1. New York.

Skujiņš, Z. 1981 – A Man in his Prime. Moscow: Progress Publishers.

Skultans, V. 1998 – The Testimony of Lives. London and New York: Routledge

Strautmanis, E. 1986 – Fire and Night. Five Baltic Plays. Illinois: Waveland Press.

Thomson, C. 1992 – The Singing Revolution. London: Michael Joseph.

Valdības 1939 – Valdības Vēstnesis. Nr. 9. Notices to Mariners.

Veisbergs, A. 1992 – Latviešu īpašvārdu atveide angļu rakstu valodā. LZA Vēstis. A. Nr. 5. pp. 42–44.

Veisbergs, A. 1998 – Latvian Bilingual Lexicography – Tradition and Change. In: Lexicographica. Vol 103. Tuebingen: Niemeyer. Pp. 27.–34.

Vīķe-Freiberga, V. 2001 – “The Poppy Blossom from my Native Land”: The Married Woman as Exile in Latvian Folk Poetry. In: Imagined States. Utah State University Press. 193–213.

Vīķis-Freibergs, V. 1989 – Linguistics and Poetics of Latvian Folk Songs. Kingston and Montreal: McGill-Queen's University Press.

Zauberger, I., 2004 – Globalizācijas ietekme uz citvalodu īpašvārdu atveidi latviešu valodā. Linguistica Lettica. 13. Rīga: LVI. 111.–120. lpp.

Ziedonis, A. Jr. 1979 – A Study of Rūdolfs Blaumanis. Hamburg.

Ziedonis, I. 1987 – Flowers of Ice. Toronto: Exile Editions.

1. pielikums

Tradicionālo angļiskoto Eiropas vietvārdu saraksts

Vācija

Munich / München
Cologne / Köln
Nuremberg / Nürnberg
Coblentz / Koblenz
Brunswick / Braunschweig
Ratisbon / Regensburg

Beļģija

Brussels / Bruxelles / Brussel
Antwerp / Antwerpen
Ostend / Oostende
Bruges / Brugge

Dānija

Copenhagen / København
Aarhus / Århus
Aalborg / Ålborg
Elsinore / Helsingør
Sonderburg / Sønderborg

Itālija

Rome / Roma
Milan / Milano
Naples / Napoli
Turin / Torino
Florence / Firenze
Genoa / Genova
Venice / Venezia
Padua / Padova
Syracuse / Siracusa
Trent / Trento
Leghorn / Livorno

Francija

Dunkirk / Dunkerke
Marseille / Marseilles
Reims / Rheims

Nīderlande

The Hague / Den Haag
Hook of Holland / Hoek van
Holland
Flushing / Vlissingen

2. pielikums Bismarks

A GOOD STORY.—The *Daheim* tells a story of Count Bismark which amusingly illustrates the well-known fondness of the great Minister for a practical joke. One day, while he was dining in his hotel at Frankfort at the *table d'hôte*, he observed two young ladies sitting opposite to him who were talking and laughing in a very loud tone. He soon perceived that they were making fun of the company, and that their remarks were especially directed against himself; but he could not understand a word of what they were saying, as they spoke in the Lettish language, evidently making sure that no one at the table was acquainted with it. Although the Count was ignorant of the language, he had, however, learnt two or three Lettish words during a recent tour in Courland, and he determined to use his knowledge so as to disconcert his fair assailants. Turning to a friend who sat near him, he whispered, "When you hear me speak in a foreign language give me your watch key." Meanwhile the ladies went on talking more loudly than ever, and by the time the dessert was put on the table their hilarity had reached its climax. At length, during a pause after a somewhat heartier burst of laughter than usual, Count Bismark said quietly to his friend, "Dohd man to azleck?" ("Give me the key"). The effect was instantaneous; the ladies started as if they were shot, and with their faces covered with blushes rushed out of the room.—*Pall-Mall Gazette*

3. pielikums Self-determination

SELF-DETERMINATION IN LATVIA.

COALITION GOVERNMENT FORMED

(FROM OUR SPECIAL CORRESPONDENT.)

HELSINGFORS, JUNE 30.

M. Needra [who was set up as Premier by the Germans] has declared his satisfaction at the Allies' intervention with the object of restoring popular government in Latvia.

The Germans have established a strict cordon round Libau, no one being allowed to enter or leave it.

COPENHAGEN, July 2.—The Lettish Press Bureau here issues a telegram, which it has received from Libau, to the effect that the Cabinet is being reorganized on a coalition basis. M. Ullmanis remains Premier, the Progressive Letts receive six seats, the German-Balts three, and the Jews one. The Social Democrats will not join the Government.

The official appointment of the new Ministry will take place at Riga, to which town the Cabinet will remove within the next few days if an armistice is concluded between the Esthonian and North Lettish troops and the German Landeswehr.

The chief of the French Military Mission has gone to Riga to assist with the negotiations.—*Reuter.*

4. pielikums Remark

REMARK.

The geographical names in this pamphlet are given in their official Latvian spelling, followed by the German or Russian names in parentheses, which in some cases may be more familiar to the reading public.

As the name of the country in English is Latvia (not Lettonia or Lettland), it seems to me that the proper name for the native people of this country is "Latvians," the name which the people have given themselves, and not "Letts," the German or Latin name. There is no reason why there should be in use a name for the people, which so widely differs from the English name for the country. According to my experience this practice only creates confusion in the minds of English-speaking people and should be abolished.

A. B. L.

5. pielikums Rīgas cementa fabrika

RĪGAS CEMENTA FABRIKA

C.CH.SCHMIDT & S.

PALASTA IELĀ N 9. RĪGĀ

TELEPHONE — 30062

TELEGRAPHIC ADDRESS:

RISCH RĪGĀ. P.O. BOX 294

PORTLAND CEMENT
ROMAN CEMENT
GYPSUM STONE
PLASTER OF PARIS
LIGHT BETON
LIME

FACTORIES IN RĪGA AND BROČĒNI

6. pielikums Baltic capitals

WHAT TO SEE 93

bridges across the Daugava (an iron bridge in 1871 and a pontoon bridge in 1896). Gradually it grew into an area of about 120km² of industrial and residential development. If you cross the river using the Akmeņi bridge you come to Uzvaras bulvāris (Victory Boulevard) which leads to **Victory Park** (*Uzvaras Parks*), so called to commemorate the liberation from German occupation. It was given this name in 1923. The smaller **Arcadia Park** (*Arkādijas Parks*) was created in 1852 by the Prussian consul general, Wehrmann (Vērmans). It was acquired by the city in 1896. Next to it, *Māras dīķis* (Mary's Pond) is a popular place of recreation. It derives its name from the mill attached to St Mary's Church which was acquired by the city of Rīga in 1573. The pond is probably the old mill pond and is sometimes referred to as Mary's mill pond (*Māras sudmalu dīķis*).

Other places of interest**Moscow District, Rīga Ghetto and Jewish Rīga**

Beyond the railway station, the Central Market and the Academy of Sciences lies the Maskavas District (*Maskavas Forštate*), so called because it was a Russian area in earlier times (*Moskva* = Moscow in Russian) and the road to Moscow passed through it. Now it is often called the Latgale district, but its history reflects Rīga's historical links with Russia. The Russian character of the area is still reflected in the presence of several Orthodox churches, notably the green and white one (used by a congregation of Old Believers) still undergoing restoration in Grebenščikova iela (the street is named after the merchant whose wealth enabled the church to be built in 1814) and the Church of the Archangel Michael in Dricānu iela. The area near the junction of Maskavas iela and Kalna iela used to be known as the New Hill (*Krasaga Gorka*) and was where the Russian population of Rīga came to celebrate the first Sunday after Easter, a traditional Orthodox feast day. The traditional Russian name is barely remembered now, but the tradition remains alive in the name Sarkanā iela. Strūgu iela (between Gogoļa iela and Maskavas iela, parallel to Lāčplēša iela) also reflects the area's Russian past: the name means 'Barge Street' and recalls the days when barges and rafts sailed along the Daugava between Rīga and ports in Russia. Now the Maskavas area is very run down compared to central Rīga, and there are signs of poverty in the dilapidation of so many of the buildings as well as in the faces of many who live there.

7. pielikums CER internetteksts

the fortnightly journal of Central and East European politics, society and culture

ICZ

Vol 2, No 16
25 April 2000

CER INFO
front page
overview
sponsor us
advertising
classifieds
submissions

jobs at CER
internships
CER Direct
e-mail us

ARCHIVES
year 2000
year 1999
by subject
by author
kinoeye
books
news
search

MORE
bookshop
music shop
video store
conferences

diacritics
FreeMail
papers
links

News from Latvia

All the important news
since 15 April 2000

Mel Huang

Politics and foreign affairs

Riga Mayor **Andris Bērziņš** was nominated to be the next Prime Minister by his party, Latvia's Way. All potential coalition partners have voiced support for his candidacy, though there appears to be a fight for the portfolios. Outgoing Prime Minister **Šteins Pīle** has been pushing to get the Transport Ministry portfolio, which is normally the fiefdom of Latvia's Way and its large transit interest.

However, the situation seems *less than settled*, as President **Vaira Vīķe-Freiberga** again demonstrated her independence, by interviewing **Bērziņš** and several other candidates, including Central Bank head **Einars Repše** and former Economics Minister **Ingrīda Ziemele**. The President said she would make up her mind soon after the Easter holiday weekend.

This prompted a verbal challenge by the main player behind the scenes, Latvia's Way chairman **Andrejs Panteļevs**, who said that if the president does not pick **Bērziņš** "sooner or later," there will be no choice but to call emergency elections.

And outgoing PM **Šteins Pīle** also caused a commotion, when he tried to push through a reorganisation of the council of the Latvian Privatisation Agency (LPA). **Šteins Pīle** sought to cut the number of seats on the council and to give the council control over the liquidation of the LPA. Though Latvia's Way supported the move, complaints by For Fatherland and Freedom and the New Party got **Šteins Pīle** to leave it for the next government.

A fight could also erupt over **who will be the next mayor of Riga**, once **Bērziņš** is officially nominated. Latvia's Way announced they will nominate **Juris Višockis** for that post, though possible coalition partner For Fatherland and Freedom is eyeing the post with their own candidate, **Andris Rāgals**.

THIS WEEK
in CER

Jan Ulík
Profitisation

Mel Huang
Lithuania's Loons

Sam Vaknin
More Yugoslav
Myths

Gusztáv Kozzsolányi
EU Identity Crises

Oliver Craske
The UK and Eastern
Emigrants

Pavel Pařko
Czech Healthcare

Sue Bagust
Early Modernism

Slavko Ivanov
Milošević on the
Way out?

Kinoeye:
Elke de Wit
Passion and Terror

Elke de Wit
Ossies on Ice

Arts:
Culture Calendar:
Poland | UK | USA

Essay:
Hall and Perrault

Latvian Proper Names in English – Practice and Tendencies*Summary*

With a few exceptions (**Riga, Courland, Lett**) one can speak of reproducing Latvian proper names in English only from the beginning of the 20th century when Latvia gained its independence. Before this the few proper names that found their way into English texts were mostly those of German and Russian origin covering Latvian placenames and reproduced accordingly (**Libau, Mitau, Dvinsk**).

The twenties of the 20th century saw the introduction of the new Latvian place names in English as well as the new Latvian writing system. Reproduction favoured removal of diacritic signs in these words. English publications in Latvia practiced either retention of diacritic signs or their removal.

Latvia's incorporation into the Soviet Union meant that sometimes Latvian sounds and letters in proper names were transliterated as though from Russian Cyrillic characters (**Zhanis, Latsis, Jeva**).

However the last decade sees a gradual transition to full transfer of diacritic marks into English in serious publications while the press and Internet operates mainly with removal of diacritic signs.

Малгожата ОСТРУВКА**Последствия контакта польского и русского языков для речи поляков Латгалии**

1. Начиная с XIII века Латгалия, как и вся Ливония, т.е., территория современной Эстонии и Латвии, была объектом агрессии нескольких государств. С запада ей угрожали германские и датские феодалы, с востока она подвергалась набегам из сопредельных русских земель Полоцка и Пскова. В 1264 году она была окончательно завоёвана Орденом меченосцев. Но это было только начало борьбы за эту землю [Никонов 2000:24–25]. В середине XVI века к числу завоевателей присоединилась Польша. В результате ливонской войны (1558–1583) Латгалия вошла в состав Речипосполитой. С тех пор она была известна как Польская Лифляндия (Инфлянты Польске).

На пострадавших от войн и опустевших землях польские короли водворяли мужественных командиров, солдат, дворян, чиновников. Вместе с ними прибывали сюда священники, главным образом миссионеры¹, мелкая шляхта и крестьяне. Кроме поляков в Латгалии селились русские², белорусы, литовцы, евреи. Вскоре она стала многонациональным регионом, местом соприкосновения культур и языков. Проживающие в ней нации образовали коммуникативный коллектив, в котором средством общения – интердиалектом – был русский язык. Можно задать вопрос: почему же русский, а не, например, польский. По-видимому, из-за того, что в этом национальном тигеле

¹ Король Ян Баторий привел в Ригу иезуитов, которых потом шведы прогнали в Илуксте и далее в Латгалию.

² По историческим данным, русские (прежде всего купцы) имели контакты с латышскими племенами еще до прибытия немцев. В XVII веке в Латгалию прибыли старообрядцы [Grek-Pabisowa 1991:19]. В 1826 году в Латгалии было ок. 27 тыс. старообрядцев, в 1897 г. – 65521, т.е., 42 % от всех русских. [Староверие Латвии 2005:27, 34].

именно русский язык являлся наиболее понятным, а его носители преобладали в данной коммуникативной группе в численном отношении.

Поскольку Латгалия принадлежала Польше, польский язык уже к середине XVI века стал языком местного культурного общения. Эта роль за польским языком сохранилась до середины XIX столетия [см. Брейдак 1976:32]. Кроме администрации польщина была средством общения в польских семьях. Языком религии и школы она стала позже, потому что миссионерская деятельность иезуитов первоначально велась на латыни. Только в половине XVIII века (1755), когда в Краславе открылись польские школы, польский стал языком просвещения³. С того же времени можно говорить о введении польского языка в сферу религии.

2. После первого раздела Польши в 1772 году Латгалия была присоединена к России и включена в Витебскую губернию⁴. На место польских чиновников пришли русские. Таким образом в сфере администрации русский язык вошёл в повседневный обиход на 123 года. В 1836 году польские школы были закрыты, языком просвещения стал русский. После январского восстания 1863 года усилилась руссификация. Царские власти запретили печатать латинским шрифтом. Польский язык продолжал обслуживать лишь сферу религии. Но и здесь он подвергался многим гонениям – священники преследовались, их ссылали в Сибирь или даже убивали. Эти действия захватчиков вызвали протест также и среди латгальских католиков – началась полонизация крестьян, явление общее для всей территории бывшего Великого Княжества Литовского. Таким образом с одной стороны усилилось влияние русского языка на польский, а с другой, позиции польского языка

³ Мужскую школу в Краславе вели миссионеры из Варшавы и Вильнюса, в женской преподавали шарытки – Сестры Милосердия.

⁴ Я. Эндзелин пишет о тогдашних латгальцах: латыши витебской губернии [Эндзелин 1971:82]

укреплялись не только среди польского общества, но и среди латышей.

3. Заметные изменения в судьбе захваченных Российской Империей народов наступили только после окончания Первой мировой войны. Тогда были созданы новые государства (среди них Латвия), а потерявшие независимость (Польша) обрели ее вновь. В Латвийской Республике поляки получили статус национального меньшинства. Русский язык потерял свой престиж, так как официальным стал латышский. Однако на практике русский стоял еще довольно высоко в иерархии языков употребляемых в Латгалии – он продолжал выполнять функцию интердиалекта в многоязычной среде, им можно было пользоваться в местных административных учреждениях, существовали русские школы. В это время увеличился также и престиж польского языка, чему способствовала политика латышских властей (до 1934 года). В то время все национальные меньшинства могли свободно развивать свои языки и культуры. Поляки образовали несколько общественно-культурных организаций, библиотек, школ (в 1934 году их было в Латвии 45), издавались польские печатные издания. В семьях поляки общались по-польски, очень редко вступали в смешанные браки, религиозные практики тоже выполняли на родном языке.

4. Во время второй мировой войны были ликвидированы польские школы, организации, сожжены были библиотеки. Общественные деятели, учителя польских школ, богатые сельские хозяева были арестованы и вывезены в Сибирь, а во время немецкой оккупации Латвии – в Германию.

5. После окончания войны и во время коллективизации продолжались депортации польского населения. Целью советской политики было уменьшить польское влияние в Латгалии. На место вывезенных поляков прибывало русскоязычное население из других районов СССР. В 1948 году закрылись последние польские школы. Дети из польских семей вынуждены были учиться в русских школах,

в которых преследовался их родной язык и высмеивалась католическая вера.

Самый высокий престиж имел русский язык как государственный. Он стал обслуживать сферу администрации, средств массовой информации, учебы, работы и постепенно вытеснял польский язык из семейной жизни. Поляки, чтобы облегчить детям жизненный старт, начинали дома разговаривать с ними по-русски. Польский язык функционировал лишь в сфере религии, на нем общались во время семейных праздников и с польскоязычными приезжими. В результате поколение, рожденное после Второй мировой войны, почти совсем стало русскоязычным. Встречаются, однако, семьи, в которых польский язык сохранился во всех поколениях.

Как видно, распространение русского языка во всех областях жизни поляков в Латгалии имело прагматический характер – облегчало повышение их общественного статуса.

6. После распада Советского Союза языковая ситуация в Латвии в очередной раз менялась – после пятидесятилетнего перерыва латышский язык снова стал государственным. Русский и польский – это языки национальных меньшинств. Каждый из них может свободно развиваться. Возобновили деятельность польские общества и школы, но в них учится мало поляков. Многие выбирают школу с русским языком обучения, потому что в Латгалии он по-прежнему имеет довольно высокий престиж, им можно пользоваться везде – в учреждениях, магазинах, на улице, издаются на нем локальные газеты. Таким образом он продолжает воздействовать на речь местных поляков. По сравнению с русским, диапазон использования польского языка в Латгалии очень узкий – им пользуются преимущественно пожилые люди в своих семьях, в костеле, во время встреч с соседями-поляками, а также члены Общества поляков на собраниях.

7. Латгальские поляки являются многоязычными – каждый из них (я имею в виду поколение, рожденное до войны) владеет по крайней мере польским и русским

языками. Это наиболее частый тип билингвизма (есть и трехязычные индивиды – кроме двух перечисленных знают еще латышский язык)⁵. Следовательно, согласно дефиниции У. Вайнрайха, поляки как индивиды, пользующиеся языками, являются местом осуществления контакта [Вайнрайх 1979:22]. Это, по терминологии Е. Смулковой, индивидуальный контакт, вытекающий из билингвизма. Смулкова различает также второй тип контакта – территориальный, который существует тогда, когда две языковые системы граничат географически и наслаиваются друг на друга [Smułkowa 1988:396]. Поскольку поляки находятся в ситуации билингвизма, а языки, которыми они пользуются, граничат географически и наслаиваются друг на друга, можно сказать, что в Латгалии происходит одновременно индивидуальный и территориальный контакт. В таких условиях, как пишет Вайнрайх, в речи двуязычных индивидов наблюдаются отклонения от норм любого из языков, т.е., интерференции [Вайнрайх 1979:14].

Результатом длительного контакта польского и русского языков являются интерференции почти на всех уровнях языка. В данной статье основное внимание обращено на лексику латгальских поляков, в которой наблюдается довольно сильное влияние русского языка, оставляя в стороне другие интерферируемые уровни, среди которых в первую очередь исследования заслуживает синтаксис. Из-за того, что на данной территории языки сосуществуют с древних времен, в словарном составе поляков наблюдаются как слова заимствованные в прошлом (древние), так и лексика характерная для советского периода, а также полные заимствования (цитаты), используемые в случаях переключения кода.

Древними заимствованиями я считаю лексемы русского происхождения, подтвержденные в словарях: в т.н.

⁵ В Латгалии можно встретить также индивидов со следующим составом языков: польский + просты + русский, польский + русский + латышский / латгальский.

вильнюсском (SWil)⁶ и варшавском (SW)⁷ а также в *Podręczniku* Я. Карловича.

bliny – 'блины' – польское 'placki' – *i bliny kartoflane piekli* (SWil – из русского (в дальнейшем: из русс.), SW – диалектное белорусское (в дальнейшем: диал. брус.));

drugi raz – 'другой раз' – польское 'innym razem' – **drugi raz** *my mówim* (SWil., SW);

dwaranka – 'дворянка' – польское 'szlachcianka' – *moja matka była patomstwiennaja dwaranka* (SWil., SW, Kar. 40 из русс.);

dwaranski – 'дворянский' – польское 'dworzański, szlachecki' – *babcia mówiła, że on [дедушка] był dwarianski*;

familia – 'фамилия' – польское 'nazwisko' – *ojciec ni umiał nawet po łotewsku – familia Jankowski* (SW- из русс., Kar. 40);

forma – 'форма' – польское 'mundur' – *wszyscy udziane w ciemnosieniem forma polska* (Kar. 40);

kostium – 'костюм' – польское 'garnitur' – *chłopcy w ciemnych kuściu mach odziane* (SWil., SW);

krajni – 'крайний' – польское 'skrajny' – *nasza ulica sama krajnia* (SWil.);

kurs – 'курс' – польское 'rok na wyższej uczelni' – *na piąty kurs medycyny* (SW);

magazyn – 'магазин' – польское 'sklep' – *do magazynu zajechać trzeba* (SW);

mazol – 'мозоль' – польское 'odcisk' *mazoli tam nabijesz* (SW, Kar. 50);

nadojadać / nadojeść – 'надоедать, надоесть' – польское 'obrzydnąć' – *inny ras robisz tak już nadajedaje* (SW), *jemu już nadojadło, a tedy już mnie nadojadła, Boże, jak oni nam te bliny byli nadojadszy* (SW- из русс., Kar. 51);

⁶ *Słownik języka polskiego*, wyd. staraniem Orgelbranda, t. I–II, Wilno 1861.

⁷ Karłowicz J., Kryński A., Niedźwiecki W., *Słownik języka polskiego*, Warszawa 1900–1919, t. I–VIII.

odkrywać / odkryć – 'открывать / открыть' – польское 'otworzyć' – *potem Niemcy polska szkoła odkryli, kiedy odkrywali polska szkoła* (Kar. 53);

odprawić – 'отправить' – польское 'wysłać' – *nikogo ni było odprawić tam [...] i mnie tam odprawili* (SWil., SW);

odpuszczać / odpuścić – 'отпускать / отпустить' – польское 'puścić, zwolnić' i *wtedy odpuścił mnie, każda niedziela był jeden udpuszczony du kuściołu* [JGU], *mnie zawsze udpuszczała ta duktorka* (SWil., SW);

pensja – 'пенсия' – польское 'emerytura' – *powiedzieli, że pensja nie dadzą* (Kar. 55);

plemiennica – 'племянница' – польское 'siostrzenica, bratanica' – *naszego księdza pliminica była;*

plemienik – 'племянник' – польское 'siostrzeniec, bratanek' *a te plmieniki to rodzonego brata dzieci* (SWil., SW);

popaść – 'попасть' – польское 'trafić, pójść' – *w tym roku na majowe ja ni pupadłam ni razu, a jakżesz my pupadnim du kuściołu* (SWil., Kar. 57);

postąpić – 'поступить' – польское 'dostać się na uczenie' – *to też ni było łatwo i postąpić* [в университет], *syn chce postąpić du Polski* (Kar. 58);

posyłać – 'посылать' – польское 'wysyłać' – *ja tam pozdrowienia posyłał* (SWil., SW);

posyłka – 'посылка' – польское 'paczka' – *tyle było poczty, tyle tych posyłek* (SWil., SW);

przepisywać się – 'переписываться' – польское 'korespondować' – *dziewczynki byli, ze mno przypisywali się* (SW);

przepuszczać – 'пропускать' – польское 'opuszczać' – *rzadko kiedy przepuszczam niedziela* (SW);

przychodzić się – 'приходиться' – польское 'musieć' – *no i to przyszło się mnie chodzić z Janopola, mnie nigdy w życiu nie przyszło się* (Kar. 60);

przyznawać / przyznać – 'признавать / признать' – польское 'uznawać' – *ona kuściołów nie przyznaje i teraz* (SWil., SW);

puskać – 'пускать' – польское 'puszczać' – *na tancy nas ni puskał papa* (SW из русс.);

schodzić – 'сходить' – польское 'pójść' – *tam [в костел] ja już ni mogę schodzić; tylko powiesz że idź, schodź* (SW, Kar. 63);

stać – 'стать, начать' – польское 'zacząć' – *i stali z nim pu polsku rozmawiać, starsze stali pracować* (SWil., SW, Kar. 64);

stawić – 'ставить' – польское 'stawiać' – *wszystkich stawili w rząq; stawie wszystkim talerzy; dla mlodych stawio dwa kieliszki*, (SWil., SW);

telega – 'телега' – польское 'wóz, furmanka' – *papa robił kulasy dla telegi* (SWil., SW, Kar. 68);

zakazywać / zakazać – 'заказывать / заказать' – польское 'zamawiać' – *z tych, którzy za stołem i zakazujo* (SWil., SW, Kar. 72);

zakrywać / zakryć – 'закрывать / закрыть' – польское 'zamknąć' – *zakryli szkołę, już Rosja zakryła te szkoły, potem szkoła zakryli* (SW);

znać – 'знать' – польское 'wiedzieć' – *to zna, o zemną po polsku rozmawia, trochę coś znam więcej, ja nie znam gdzie iść* (SW)

Займствованиа более позднего периода

Такими я считаю слова отсутствующие в вильнюсском и варшавском словарях, а также в других источниках польского языка XIX века (напр. у З. Курцовой или у Карловича). Примеры:

chleb – 'хлеба' – польское 'zboże' – *potem te swoje kamunisty latali i chleb odbierali, oni tam dali pu krowy, tam chleba jakiego ziarnek i wszystko;*

chwytać – 'хватать' – польское 'wystarczać' – *ja mówię chwyci tobie, pracy chwytą;*

czyścić / oczyścić – 'чистить' – польское 'obrać' – *Pawlik te jaja uczysci i rozkroi, to mnie małż czyści te jabki, wybiera wszystko;*

domówić się – 'договориться' – польское 'umówić się' – *no i oni pudzwnili i dumówilisa, no tam prowadziła wszędzie domawiała się, znalazła ten kościół, domówilasa z księdzem;*

grob – 'гроб' – польское 'trumna' – *ksiądz mówi, jedźcie za grobem i bądźcie chować*;

kasirka – 'кассирша' – польское 'kasjerka' – *my byli u pani Gieni dziś, tej kasirki naszej*;

koniecznie – 'конечно' – польское 'oczywiście' – [родители] *zmarli koniecznie tutaj; du kuściołu że koniecznie, bardzo koniecznie żałuję*;

krągiem – 'кругом' – польское 'dookoła' – *procesja krongiem kościoła trzy razy ubejda*;

ławka – 'лавка' – польское 'sklep objazdowy' – *ławka przychodzi, chleb przywozi*;

maszyna – 'машина' – польское 'samochód' – *i u mnie w maszynie dwa kawaleczka chleba zawsze stoi; pani Wanda przyjechała na maszynie*;

rzędem – 'рядом' – польское 'obok' – *i rzędem dom taki; i tu rzędem Łotysze, rzędem był państwowy las, łotewska [школа] rzędem tam była z polskaj, my żyli rzędem z Biełarusami*;

stołowa – 'столовая' – польское 'stołówka' – [поминки] *u nas robią gdziekolek w stołowych, w barach*;

wzerwać się – 'взорваться' – польское 'wybuchnąć' – *i w ten moment wzerwało się ciś*;

zastudzić się – 'простудиться' – польское 'przeziębic się' – *chyba ja tam zastudziła siebie*;

zawodzić – 'завести' – польское 'intonować' – [песни] *ojciec zawsze zawodził*;

zdejnować – 'снимать' – польское 'wynajmować' – *taki dom zdejmował związek*;

Учитывая способ адаптации, эти заимствования можно еще разделить на следующие группы (ср. Karaś 1996:53–55; 2002:278);

1. Семантические кальки, т.е., слова принадлежащие польскому лексическому фонду, которых значение изменилось под влиянием иноязычных лексем: *chleb, chwycić, czyścić, koniecznie, magazyn, maszyna, ławka, odkryć, odpuścić, zakazywać, zdejmować*.

2. Формально-семантические заимствования – слова, заимствованные из русского языка, адаптированные в

польском языке фонетически и грамматически с сохранением их значения: *dwaranin, dwaranski, gofrowany, krajni, mazol, naczalnik, nadojeść, plemiennik, plemiennica, przepodawać, przygotować, stolowa, telega, zastudzić się*.

3. Семантические и словообразовательные кальки – слова, возникшие в результате копирования морфологической структуры лексических единиц русского языка: *domówić się, dostawić, odpowiedzieć się, powrócić się, przepisywać się*.

Цитаты из русского языка

Цитаты из русского языка наблюдаются в каждом идиолекте. Чаще всего их употребляют информанты, которые продолжительное время пользовались русским языком на работе, вступили в смешанные браки с русскими или не знают польских эквивалентов называемых десигнагов, особенно таких, которые связаны с советской эпохой.

*tam ot, gdzie teraz zaprawka;
a żona pracowała pieriewodnym kantralioram i tedy mnie
wzięli na ten pieriewodnyj kantralior;
a ot brat żenił's'a na łotyszkie;
a te padswieczniki takie ładne;
i ten branchit już był taki;
jak to nazywało się palisadnik, gdzie u niego było
ogrodzone;
i dali mnie praca, odpowiedzialna praca (...) atwiectwiennyj
diżur powiadali;
ale naczalnik rano wyjeżdżał do Jełgawy;
maleńka łaboliatorja u nich była ta;
tam był saraj piękny;
wszędzie te łozunki;
matka była patomstwiennaja dwaranka;
ona była, no jak powiedzieć taka atwiectwiennaja;
a jego Siemion było imia;
tam kiedyś cerkov była jedzinawierczeskaja, pamiętasz;
kiedy ten raskoł był;*

i później ona te wanił' tam kładła wanilina;
a co ty chcesz, ty chcesz pobalowacsa [RWK],
a w Ładgalji nie puskali, da, tam puskajut;
tam wiecie, tam robili samagon;
taki ten szest robili, na szest koliaasa;
taka była moda wot iść na rynek i bicsa jajkami;
potem zalewali cukrem, da, ili swiniec;
no ogrod u nas obszczyj sowmiestnyj;
ona znała, gdzie ostanowicsa u trajurodnoj siostry;
możesz ty spilic' (...) piłę wezmotam taka stara, davaj pili,
wot on pilił;
no ja gawaru, ja nie chcem;
jest tam w naszym towarzystwie stend;
patrzysz, jaki ta sort pojawiłsa nowy;
my chcieliśmy w klubie tam z początku zaregistrowacsa;
oni za prilawkom stoją;
w magaz'inie ja mówię po ładgalski;
jest taki gosudarstwiennyj jazyk i gosudarstwiennoje
wszystko;
przyszli oswoboditeli, oswobodzili od wszystkiego;
ja kupuję dz'ecskoje pitańje;
pracowałam w targowlie;
ja poszła do oświaty tej w garano;
tedy robili ten nieft'eprowod;
to Rozentowo, jak ta imieńje (...) i tut był ten pamieszczyk;
tam było taki mołzawod;
maż jejny był priets'edac'el'em kałchoza trocha.

Выводы

В статье я представила влияние русского языка на лексику польского языка в Латгалии, он оказал довольно сильное влияние также на морфологию, словообразование и особенно на синтаксис. Есть в речи поляков Латгалии русские по происхождению конструкции, настолько древние и устойчивые, что стали нормой, напр.: *u mnie jest* однотипна с русской *у меня есть*. Данная ситуация подтверждает теоретические основы, касающиеся интерференции и

билингвизма (ср. напр. Хауген 1972:69)⁸. Тем более, что контактирующие языки близки структурно и материально, поэтому под влиянием русского языка в польском произошли заметные сдвиги. В нём появился ряд заимствований разного типа. Большинство из них возникли в прошлом. Некоторые – это польские архаизмы, поддержанные восточнославянским воздействием. Определенная группа заимствований появилась в советский период, и лишь немногие из них – это цитаты.

Исследования последнего времени показывают, что влияние русского языка на польский язык в Латгалии не уменьшается, несмотря на изменившуюся языковую ситуацию в Латвии. Тем самым и количество русизмов пока ещё не будет уменьшаться. Со временем некоторые из них предположительно могут быть заменены летонизмами, но это может произойти только в результате достаточно длительного процесса.

Литература

1. Никонов В., 2000, *Резекне. Очерки по истории с древнейших времён до апреля 1917 года*, Резекне, с. 301.

2. Grek-Pabisowa I., 1991, *Starobrzędowcy. Szkice z historii, języka, obyczajów*, Warszawa, SOW, s. 346.

3. *Староверие Латвии 2005*, ответственный ред. И. Иванов, с. 440.

4. Жилко А., 2005, *Догматические основы Древлеправославной Поморской Церкви и её современное состояние в Латвии* [в:] *Староверие Латвии*, ответственный ред. И. Иванов, с. 440.

5. Брейдак А. Б., 1976, *К вопросу о фонетической интерференции в Латгалии*, [в:] *Baltistica XII* (1), с. 31–32–38.

6. Хауген Е., 1972, *Языковой контакт*, в: *Новое в лингвистике*, Москва.

7. Вайнрайх У., 1979, *Языковые контакты*, Киев.

⁸ Хауген замечает, что "интерференция не всегда обязана оставаться интерференцией, т.е. отклонением от нормы, при частом повторении она сама может стать нормой".

8. Smułkowa E., 1988, *Zagadnienia polsko-białorusko-litewskiej interferencji językowej na ziemiach północno-wschodniej Polski* [w:] *Z polskich studiów slawistycznych*, seria VII, Warszawa.

The consequences of the contacts of the Polish language with the Russian language in the language of Latgalian Poles

Summary

The history of the contacts of the Polish and Russian languages on the territory of Latgalia, i.e. former Polish Infants has been presented in the article based on the historical data. Both languages co-existed there since the XVI-th century. As the result of further historical events – the Invasion, the January Rebellion, the First and Second World Wars – their prestige changed. Earlier, i.e. before the second half of the XIX-th century, Polish held a higher position in the hierarchy – it was used in administration, religion, education and at home. In 1836, when Polish schools were closed, Russian became the language of education. After the January Rebellion (1863) and the prohibition of using Latin script in printing, Russian became the leading language of administration as well. Polish remained only in religion and in the family use, although some restrictions were also applied in the latter area. Since that time Polish has never been the state language in Latvia again, but its significance considerably increased in the period between the two World Wars when Polish education and culture were intensively developing as a result of a fostering policy of the Latvian Republic's authorities. The Russian language still held quite a high position among the languages used in Latgalia – it was the universal means of communication in the multinational environment. Polish was used at home, Polish schools, religion, neighbourhood (where Poles were the majority). The situation changed drastically during the Second World War and after it. As a result of the Soviet authorities' policy Polish population became more disintegrated, Russian as the state language gradually supplanted Polish in all the spheres of life. Quite soon it became the language of communication in many families. Polish remained only in religion and occasional family gatherings.

The introduction of the Russian language into all the spheres of life was of a pragmatic character – it fostered social advancement of Poles.

Numerous interferences on all the language levels are the result of the long term contacts of the Polish language with Russian. The article presents Russian influences in the vocabulary. They were divided chronologically, i.e. early borrowings (*familia* 'nazwisko' (surname),

kostium 'garnitur'(suit, n), *przepisywać się* 'korespondować' (correspond)), the Soviet period vocabulary (*ławka* 'sklep objazdowy' (small shop), *maszyna* 'samochód' (car), *chwycić* 'wystarczać' (suffice, v)) and the cites (*bicsa* 'bić się' (fight,v), *naczelnik* 'naczelnik' (chief, n), *lozungi* 'hasła' (slogan)) used in the code-switching situations.

Мирослав ЯНКОВЯК

Социолингвистическая ситуация белорусов на белорусско-российском пограничье

Вводная информация

Данная статья написана на основании материалов, собранных во время полевых исследований, организованных в рамках научной сессии Варшавского университета¹. Эти исследования касались белорусско-российского пограничья и охватывали окрестности города Горки в Могилёвской области, недалеко от границы с Россией. В исследованиях участвовало 29 человек, которые провели беседы с 255 респондентами из более чем 50 деревень (в том числе из одной большой деревни на территории России).

Согласно с принятой в настоящее время классификацией, данная территория является частью ареала распространения группы диалектов северо-восточной Беларуси (точнее – восточной могилёвской группы) и в границах современной Беларуси охватывает следующее пространство: с севера от границы с Латвией; на западе – по линии Вилейка – Смолевичи (около 50 км восточнее

¹ Исследования белорусско-российского пограничья под руководством профессора Э. Смулковой были организованы в рамках Международной гуманитарной школы Центральной и Восточной Европы Центра исследований античной традиции в Польше и Восточной Европе (ОВТА) Варшавского университета и проходили 20–28 июня 2004 г. Это был уже четвёртый цикл пятилетнего проекта «Беларусь и её пограничья: история, культура, язык». В изучении принимало участие 29 исследователей (17 человек из Беларуси, 8 – из Польши, 2 – из России, по одному исследователю из Чешской Республики и Украины) и учёные, координировавшие отдельные тематические секции: 1. социолингвистическую, 2. историческую (восточная Беларусь во время Второй мировой войны), 3. по изучению процессов коллективизации и советизации по отношению к традиционным ценностям села, 4. этнологическую (ситуация традиционной материальной и духовной культуры Поднепровья).

Минска) – Светлогорск – Добруш вплоть до белорусско-украинско-российской границы на юге; на востоке она опирается на белорусско-российскую границу. Вне границ Беларуси эти диалекты распространены до Латгалии (по линии Даугавпилс – Лудза), а на востоке – на Смоленщине, простираясь далее Смоленска и Брянска [Крывіцкі 2003, 196; Блінава 1980, 203; Kuraszkiwicz 1963].

Целью проведённых полевых исследований был показ современной социолингвистической ситуации в пограничных с Россией белорусских деревнях и сравнение сегодняшней языковой ситуации с результатами диалектологических исследований, прошедших несколько десятилетий тому назад. Во время бесед с респондентами применялся биографический метод, опирающийся на непрерывных интервью, легко направляемых исследователем с использованием общего опросного листа, подготовленного специально для изучения этой территории². Кроме языка белорусов особое внимание было обращено на польские элементы, язык русских и других национальных меньшинств, а также переселенцев из т.наз. "чернобыльской зоны".

Исторические условия

Интересующая нас территория в средневековье (в XII–XIII вв.) представляла интерес для племён кривичей и радимичей, объединения которых считаются историками колыбелью современной белорусской государственности [Крэнь 2000], и вошла в эти объединения. В XIII в. окрестности Горок стали принадлежать Великому княжеству Литовскому (в дальнейшем – ВКЛ). С того времени на землях современной Беларуси начал формироваться язык со специфическими местными особенностями, получивший в последнее время наименование старобелорусского. Этот язык стал официальным в Великом княжестве Литовском и обладал этим статусом до 1696 г. [см. подробнее: Smułkowa

² В секции языковедения опросный лист был дополнен диалектологическими вопросами.

2002a]. После заключения Люблинской унии 1569 г. вся территория была присоединена к Речи Посполитой как ее составная часть.

Объединение земель и длительное существование в рамках одного государства способствовало стабилизации и демографическому развитию. Несмотря на многочисленные войны, особенно в восточных землях, охватывающих также Могилёвщину, в ВКЛ имел место значительный прирост населения, прежде всего в западных регионах. Восточные районы также были объектом заселения, но менее интенсивного. В 1569 г. в границах ВКЛ проживало уже 3,5 млн. человек (в 1528 г. – 2,5 млн.), среди них – более 1,8 млн. на территории современной Беларуси [Сагановіч 2001, 213–214]. Вместе с белорусским населением со временем появились и польские поселенцы [см. подробнее о заселении ВКЛ: Łowmiański 1998].

После первого раздела Речи Посполитой в 1772 г. восточные белорусские земли вошли в состав России. Вместе с перемещением границы начала меняться и демографическая ситуация. По приказу императрицы Екатерины II частичной конфискации подверглись имения местных помещиков, которые не хотели подчиняться новым властям. Именьями наделялись прежде всего российские генералы, участвовавшие в захвате этих территорий (как, например, фельдмаршал А. Суворов). Раздача земель продолжалась и при Павле I (1796–1801) – до начала XIX в. Представители российской аристократии и администрации получили около 0,5 млн. белорусских крестьян [Szybieka 2002, 23–25].

На присоединённых к России территориях началась русификация, по приказу Екатерины II было отменено действие Литовского Статута³ и был введён русский язык в администрацию и судопроизводство. Появились первые русские школы. Следующее усиление русификации

³ Непонимание правовых норм местным населением (в основном из-за незнания языка) привело к тому, что Павел I вернул действие Литовского Статута на территориях бывшего ВКЛ.

наступило после Ноябрьского (1830–1831 гг.) и Январского (1863–1864 гг.) восстаний, когда поляки выступили против российской власти. В 1832 г. русский язык в публичной сфере стал обязательным. Вместо норм Литовского Статута началось применение российских законов. После Январского восстания усилилась и российская колонизация: через раздачу чиновничьих мест создавалась новая бюрократия в Беларуси, а военные, имевшие большие заслуги в борьбе с повстанцами, получали земли бесплатно [Шыбека 2003].

Период принадлежности России, а позднее СССР продолжался до 1991 г. 25 июля 1990 г. Белорусская ССР провозгласила свой суверенитет. Для всего этого периода, исключая краткие эпизоды белорусизации (прежде всего 20-е годы XX в. и в небольшой степени период немецкой оккупации во время Второй мировой войны), было характерно вытеснение белорусской культуры и белорусского языка русским языком и культурой [Mironowicz 1999]. Только конец 80 – начало 90-х годов ознаменовался возвращением к белорусскому языку, ставшему единственным государственным. Белорусизация не длилась долго – русификация вернулась вместе с приходом к власти нынешнего президента Александра Лукашенко, который с помощью референдума⁴ вернул русскому языку статус государственного. Политика президента и белорусских властей после 1995 г. привела к тому, что русский язык стал фактически господствовать в государстве, а белорусский был смещён на второстепенные позиции.

Социолингвистическая ситуация

1. Язык как определитель самосознания

Чаще всего наши респонденты определяли свою национальность по двум критериям: запись в паспорте (как

⁴ Референдум состоялся 14 мая 1995 г. и касался возвращения к прежней советской государственной символике и придания русскому языку статуса государственного наравне с белорусским.

меня записали власти, т.е. местные чиновники) и происхождение. Происхождение понимается двояко – в географическом смысле, даже точнее в административном, т.е. если я живу в Беларуси и здесь родился, то я – белорус, и в генетическом смысле, учитывая национальность родителей респондента.

Язык не является определителем национальности, но он становится определённым критерием локального самосознания, отличия от других, специфики белорусско-русского пограничья. Несмотря на то, что население не пользуется в повседневной практике белорусским языком, местные жители считают себя белорусами, о чём свидетельствует хотя бы мнение одной из респонденток:

- Ни к беларусскаму чыстаму не адносимся, ни к русскаму, а щтаемся беларусы [д. Нестерово / Нясцерава].

Респонденты неоднократно обращали внимание на то, что они говорят "по другому", нежели люди в Полесье, на западе страны или в городах. Это своего рода идентификация через определение отличий, оппозиции по принципу "мы" (наш диалект) – "они" (белорусский язык или язык городов). Такая оппозиция не заметна только по отношению к жителям Смоленщины, которые ведь уже являются "русскими" и живут в другой стране, в России.

2. Отношение местного населения к языку

На изучаемой территории определённо доминируют местный диалект (являющийся первым, освоенным дома, языком для старшего и среднего поколения) и русский язык (он является вторым языком, но не иностранным, он определяется даже в качестве собственного, а для молодёжи является самым главным языком в повседневных контактах). Исторические условия и административная принадлежность данных территорий привели к тому, что кроме местного диалекта и русского языка жители имели или имеют контакт с белорусским, польским, украинским, идиш, литовским и другими языками.

а) Отношение к собственному диалекту

Все респонденты, пользующиеся местным диалектом, знают о его специфике и принимают факт, что он соединяет в себе белорусский язык с русским. На вопрос, на каком языке здесь говорят, чаще всего появляется ответ, что местные жители говорят на "смешанном" языке: не на белорусском, но и не на русском, при чём более понятен для них русский, чем белорусский литературный. Появлялись также ответы, что некоторые говорят по белорусски, но с большим количеством русских слов:

- *тут смешанный язык* [д. Пичевка / Пічаўка],
- *смешаная мова* [д. Красуліно / Красуліна],
- *мы па-беларуску, але многа рускіх слоў* [д. Пичевка / Пічаўка]

Вторым по частотности ответом, показывающим разницу между "нами" (деревней) и "ими" (городом), было утверждение, что они говорят на "деревенском" языке:

- *у нас дзевявенскі разгавор* [д. Михеевка / Міхееўка]
- *мы гаворым па-дзевявенску* [д. Пичевка / Пічаўка]
- *мы па-местнаму гаворым* [д. Нестерово / Нясцерава]

У лиц, переселённых с юга Беларуси (т.е. из "чернобыльской зоны") встречался также термин "простой язык":

- *я гаварю па-простаму* [д. Красуліно / Красуліна]

Нередко диалект воспринимается в качестве худшего языка, чем русский, белорусский или даже незнакомый респондентом польский:

- *не па-беларуску, не па-руску, так абы-як* [д. Пичевка / Пічаўка]

Однако это не мешало тому, чтобы старшее и среднее поколение пользовалось диалектом в разговоре с чужими людьми. Диалектом они пользуются ежедневно в контактах с соседями или в местном магазине. Молодёжь, напротив, в официальных ситуациях пользуется почти чистым русским литературным языком.

Респонденты отмечали тоже, что тут же за государственной границей, т.е. на Смоленщине говорят так

же и что они их прекрасно понимают, несмотря на то, что там уже живут русские; встречалась также (довольно редко) формулировка, что там уже – русский язык, связывая это однозначно с административным делением:

- *мы гаворым як на смаленшчыне* [д. Пичевка / Пічаўка]
- *там ўжэ [на Смоленшчыне] руский язык, там ўжэ Расія* [д. Старино / Старына]

б) Отношение к белорусскому языку

Белорусский язык знаком респондентом прежде всего из школы. Независимо от возраста, практически каждый изучал (или всё ещё изучает) белорусский язык в школе. На белорусском языке обычно ведутся лишь занятия по белорусскому языку, истории Беларуси и белорусской литературы. Остальные предметы преподаются по русски. Часть предметов преподавалась по русски и в начале 90-х годов в связи с нехваткой квалифицированных белорусскоязычных учительских кадров, хотя единственным государственным языком в то время был белорусский. После референдума о государственном статусе русского языка ситуация вернулась к исходной точке, т.е. к положению до 26 января 1990 г.⁵ [Mironowicz 1999: 223–225].

Респонденты отличаются пассивным знанием языка и в принципе без проблем понимали всё, когда с ними говорили на литературном белорусском языке. Однако они не пользуются им активно и считают, что в их деревнях его нет. На вопрос, где говорят по белорусски, чаще всего мы получали ответ, что на западе страны (причём запад, по мнению респондентов, нередко начинался через несколько деревень), в городах, на Полесье. По их мнению, по-белорусски говорят скорее молодые люди:

⁵ 26 января 1990 г. Верховный Совет БССР принял закон о языках, в котором государственным языком в Беларуси провозглашался белорусский. В Верховном Совете тогда 80 % составляли коммунисты, большинство из которых белорусского языка не знали.

- *эта маладое пакаленне на западзе Беларусі гаворыць на чыста беларускім* [д. Пичевка/Пічаўка]

- *западная Беларусьэта чысты беларускі язык* [д. Пичевка/Пічаўка]

- *у Мінску чыстая беларуска мова* [д. Михеевка/Міхееўка]

- *па-беларуску з Палесся гавораць* [д. Пичевка/Пічаўка]

Для старшего поколения респондентов белорусский является довольно отдалённым языком и ближе им однозначно русский язык. Они убеждены, что белорусский они слышат ежедневно по радио, тогда как телевидение является русскоязычным. В реальности по радио транслируются русскоязычные передачи, отсюда и убеждение, что белорусский они понимают без проблем⁶.

в) Отношение к русскому языку

Из всех языков, с которыми респонденты имеют (или имели) контакт, этот язык им наиболее близок. Старшее поколение знает русский пассивно, но благодаря множеству русских черт в местном диалекте (морфология, лексика), они его очень хорошо понимают. С разговором по-русски не имеет проблем молодое поколение и учащиеся школ, которые пользуются русским языком ежедневно (хотя с элементами местного диалекта), особенно при контактах с чужими людьми. Многим людям в прошлом довелось провести по несколько лет в России и в других советских республиках, где они пользовались прежде всего русским языком. Именно они чаще всего считали, что белорусский язык должен знать каждый белорус, но русский должен быть вторым государственным:

- *как он беларус, то должэн знаць беларускі язык, какэта можэт быць, што не знае!* [д. Михеевка / Міхееўка]

⁶ В последнее время на белорусском государственном радио однозначно доминирует русский язык. Белорусский появляется довольно редко в течении дня и ограничивается прежде всего программами о культуре.

Эта же респондентка минуту спустя добавила:

- беларуский язык нужэн быць в Беларусі, але как старой гасударственный [д. Михеевка / Міхееўка]

Молодое поколение (учащиеся) демонстрируют безразличное отношение к белорусскому языку и им или всё равно, какой язык государственный, или преимущество отдается русскому. На это влияют прежде всего прагматические побуждения (если всё равно все говорят по русски, то зачем учить белорусский) и престиж (белорусский нередко считается языком деревни или идентифицируется с политической оппозицией).

г) Отношение к польскому языку

Польский язык по сути на этой территории неизвестен. Среди респондентов не было человека, который бы им пользовался. Только старшее поколение, помнящее ещё период Второй мировой войны (некоторые из них были вывезены немцами на запад, где столкнулись с поляками) и спорадически лица, помнящие совестко-польскую войну (1919–1921), имели контакт с польским языком⁷.

С большим трудом они вспоминают отдельные польские слова или выражения, между тем считая этот язык лучше и красивее, чем собственный диалект, что обусловлено исторически. Поляки-помещики говорили на красивом языке, с высоким престижным статусом, а не на простом, как белорусские крестьяне. Отсюда появлялись ответы такого типа:

- а паляки так красива гамоняць, таки красивы язык, але я нічога не панімала, кагда паміж сабою гаварылі [д. Шарипы Малые / Шарыпы Малыя].

⁷ Во время исследований мы нашли несколько долгожителей, которым было почти сто лет, в том числе одну женщину (1906 г. рождения), помнящую польско-советский фронт.

д) Отношение жителей к языку переселенцев из "чернобыльской зоны"

Взрыв на Чернобыльской атомной электростанции в 1986 г привёл к тому, что значительное число населения было выселено из загрязнённых территорий. Часть из них поселилась в Могилёвской области, среди прочего, в окрестностях Горок. Приехав с юга Беларуси, они принесли и "другой" диалект. Как переселенцы, так и местное население отмечают, что есть разница в языке. Обе стороны также утверждали, что "эти с юга" говорят более по белорусски, а местные – "больше по русски".

- [переселенцы говорят, что] *тут гавораць больш па-руску* [д. Михеевка / Міхееўка]

Разница между обоими диалектами не так велика, чтобы сильно влиять на контакты (также на языковом уровне) между местными жителями и переселенцами, хотя респонденты показывали конкретные примеры разницы между одним и другим диалектами:

- *у нас картошка, у их бульба, мы видзим, а яны бачым, у нас многа, а у их багата* [д. Красулино / Красуліна].

Характеристика основных языковых особенностей на исследованной территории

На основании проведённых исследований можно отметить, что на обследованной территории наблюдаются смешанные диалекты [подробнее о понятии смешанных и переходных диалектов: Smułkowa 2002b], объединяющие черты диалектов северо-восточной Беларуси, диалектов южной Беларуси и элементов русского языка.

а) Фонетика

На исследованной территории ярко выражена белорусская фонетика, объединяющая как слова белорусского происхождения, так и русскую лексику. Она характерна для старшего и среднего поколения респондентов. В свою очередь русская фонетика слышится

прежде всего в речи молодых людей, хорошо знающих русский язык.

- самой важной белорусской чертой, наблюдаемой на данной территории является фрикативное произношение [ɣ], характерное для литературного белорусского языка, тогда как в русском и польском осталось праславянское [r]: *дарога* [дароґа], *Ганна* [ґанна], *разговор* [разґавор]. Эта черта наблюдается независимо от происхождения слова и касается также русских слов. Фрикативное произношение [r] выходит также за границы современной Беларуси, охватывая Смоленщину и часть Латгалии⁸. Спорадически на исследованной территории наблюдалось взрывное [r]: *ганак, гонт*.

- второй типичной белорусской чертой, наблюдаемой у всех респондентов, является т.наз. краткое, неслогообразующее у [ʉ], произносимое вместо [v] и [l].

- интересной чертой является сохранение архаического приставочного звука [j], считающегося западнобелорусским и не наблюдаемого в литературном белорусском языке. Это касается прежде всего указательных местоимений и наблюдается обычно у пожилых людей и у респондентов среднего поколения, но встречается и у молодёжи: рус. *этот*, бел. *гэты*, диалект. *еты*.

- (бабушка, у вас дзяреўня небольшая, маладых няма?)

- ну, *есьць троху маладыя, але эта ўжо, эта паехалі, паўблi. У этай ґанны рjадам, маладый тожэ паўб, а ў этай хаце тожэ, пад машыну папаў, а ў этай тожэ ж'энчына, сямнаццаць ґадоў, памёрла* [д. Шарипы Малые / Шарыпы Малыя].

- следующей языковой чертой, часто встречающейся на данной территории, является замена ранее чужого славянам звука [f] в выражениях иностранного

⁸ Фрикативное [r] характерно и для части русских диалектов. На территории же Латгалии оно появляется в речи небалтского населения, прежде всего белорусов, а в деревнях – также поляков и русских.

происхождения на [хv], [х], [п]: *штраф* – на *штрапы*, *шкаф* – *шкан*, *фронт* – на *хвронце* // на *хронце* // на *хвронци*.

- (а вы были на войне?)

- *да, я ваяваў на ўсіх хврантах, на ўсіх хврантах, хвронт здзесь прайшоў* [д. Старино / Старына].

- *у нас эта цехника ходзит, сколько машин, сколько туды праходзит машин и целехвоны ў хатах нават* [д. Старино / Старына].

- *я хадзила на хвабрыку* [д. Михеевка / Михееўка].

- на исследованной территории стоит также обратить внимание на специфику аканья и яканья. На севере наблюдалось однозначно диссимилятивное аканье и яканье, а ближе к югу чаще наблюдалось недиссимилятивное аканье и яканье.

- несмотря на относительную близость псковских диалектов к данной территории, только к северу от Горок sporadически наблюдалось цоканье: рус. *чёрт*, бел. *чорт*, диалект. *цорт*.

- (якая розница паміж праваслаўнымі а католикамі...як палякі молицца?)

- а цорт их знаець, наверна не так, как мы! [д. Красулино / Красуліна]

- в свою очередь чертой, характерной для русского языка, является произношение на всей изучаемой территории мягкого [р'] там, где в белорусском (и польском) языке оно исторически стало твёрдым: рус. *надо*, бел. *трэба*, диалект. *треба*. Это обусловлено прежде всего исторически, в меньшей степени многовековой политикой русификации.

- интересен между тем факт, что мягкое [р'] наблюдается также в словах, которые исторически произносились твёрдо как в белорусском, так и в русском языках; возможно это связано с гиперправильным произношением.

- *во! Акно, эта ряма, а эта рямачка* [д. Михеевка / Михееўка]

- очень часто встречающейся чертой речи респондентов является палатальный среднеязычный [с''],

также [дз'] и [з']. Очень часто от респондентов можно было услышать: *дас"видання, спас"иба*.

- *я работала ў калхозе 50 лет, и кароў дала и целаты были и ўс"о и с"ена было, только сваёй з"ямли не было* [д. Шарипы Малые / Шарыпы Малыя]

- *ва время вайны мы хувалися, хувалися, ну, а як брали ў уерманю то дас"видання Шарипы и сейчас у карман евра* [д. Шарипы Малые / Шарыпы Малыя]

- из южнобелорусских черт на данной территории заслуживает внимания неоглушение звонкого согласного, стоящего в начале и в конце слова. Эта черта появлялась только к югу от Горок и не характерна для литературного белорусского языка.

б) Морфология

На изучаемой территории превалирует белорусская морфология, русская была заметна у молодого поколения и у лиц, долго проживавших за границей БССР / Беларуси.

- очень заметной чертой, встречаемой практически у всех респондентов (спорадически также и у молодых людей), было смешивание окончаний глаголов I и II спряжения – глаголы I спряжения получали окончания II спряжения. Это касается 3 лица единственного и множественного числа настоящего и будущего времени. Черта эта проявляется как в белорусских, так и в русских словах: рус. *знает*, бел. *ведае*, диалект. *ведаець / знаець*.

- (бабушка, когда жилось лучше, теперь или раньше?)

- *канешне, кали будзець Лукашэнка, будзець усё харашо, праўда?* [д. Шарипы Малые / Шарыпы Малыя]

- (а у вас калхоз ёсць?)

- *да, председацель калхоза малады, харошы, ня любіць п'яниц, выуаняець их, а каторый харашо работаець...прэмяю* [д. Шарипы Малые / Шарыпы Малыя]

- следует подчеркнуть, что в существительных наблюдается сохранение палатализации заднеязычных [к – ц], [г – з'], [х – с'], характерное для литературного белорусского языка, наряду с реже встречающимися

формами без такой палатализации, которые имеют место в русском языке: рус. *лавка* – на лавке, бел. *лаўка* – на лаўцы, диалект. *лаўка* – на лаўцы / на лаўке; рус. *дорога* – на дороге, бел. *дарога* – на дарозе, диалект. *дарога* – на дарозе / на дароге. При этом в случаях отсутствия палатализации обычно сохраняется произношение фрикативного [γ]: на дароге [па дагоу'е].

- весьма интересной особенностью является наличие окончаний прилагательного [-ый] и [-ых] в именительном падеже единственного и родительном падеже множественного числа: *русый / русских*.

- и *бацька на вайне быў, я знаю, што партизан вазиць да сваіх рускых* [д. Шарипы Малые / Шарыпы Малыя]

- интересно наличие (довольно редкое) в обследованных деревнях старобелорусского окончания [-ох] в существительных в предложном падеже, которое теоретически не должно было бы появляться на этой территории: *у лапцёх, у Куртасох*:

- *мы ўдваёх здзесь жылі, у ётай хаце* [д. Пичевка / Пічаўка]

Окончание [-ох] ещё до реформы 1933 г. было литературной нормой белорусского языка [Янкоўскі 1977, 34].

- также sporadически появлялись причастия на [-вши], характерные для окрестностей Витебска, псковских диалектов [Захарова 1970], а также для польского языка северо-восточных окраин:

- *а эта хата згареўшая, дзеці там пагібли* [д. Пичевка / Пічаўка]

в) Лексика

На изучаемой территории заметна русская лексика, которая с течением времени начинает выживать белорусскою. Прежде всего это касается новой лексики, тогда как белорусская сохраняется в более старом лексическом слове, связанным прежде всего с повседневностью, крестьянским трудом, ткачеством,

выпечкой хлеба. Белорусскую лексику чаще всего можно услышать от представителей старшего и среднего поколения, тогда как молодёжь пользуется практически чистым литературным русским языком.

Исследования показали, что нередко встречаются одновременно белорусские и русские аналоги, напр., *бульба – картошка*, с различной частотой, в зависимости от местоположения данной деревни (чем южнее, тем чаще слышна белорусская лексика, соответственно – чем севернее от Горок, тем больше русских слов). Можно ещё отметить, что в некоторых функциях и значениях респонденты используют только русские или только белорусские слова, напр. всегда были слышны русские *здравствуйте, до свидания, спасибо*, в то время как белорусские эквиваленты не функционировали, хотя были понятны, напр.: *прывітанне, да пабачэння, дзякую*. В свою очередь практически у всех респондентов присутствовало белорусское слово *бацька*, русское *отец* употреблялось лишь sporadически. Стоит также выделить местную лексику, как, напр., слово *малец* в значении "молодой мужчина" (рус. *парень*).

- *мальцы, а вы адкуда? З Польшчы? И што тут будзеце дзелаць* [д. Пичевка / Пічаўка]

г) Трасянка

В ходе полевых исследований мы старались найти трасянку⁹, т.е. смесь белорусского и русского языков. В отличие от диалектов она имеет несистемный характер. Похожую ситуацию можно наблюдать также на Украине, где наличествует суржик. Трасянка появляется тогда, когда белорус сознательно старается не говорить по белорусски, а только по русски, но подсознательно "вставляет"

⁹ Первое значение слова "трасянка" – это "раздробленная смесь сена и соломы, используемая в качестве корма для свиней и других домашних животных" [Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы].

белорусские элементы (обычно фонетику), либо старается говорить на литературном белорусском языке и неосознанно пользуется, напр., русской морфологией. Трасянку не удалось услышать в деревнях. Однако само понятие появилось в сознании молодых людей, которым об этом нередко говорят в школе. Пожилые этого понятия не знают:

A: на каком языке ты говоришь?

B: на трасянке

A: а что это – трасянка?

B: не знаю

A: то откуда знаешь, что это трасянка?

B: учитель мне сказал [Паша, 17 лет, д. Красулино / Красуліна]

Многие из упомянутых фонетических, морфологических и лексических языковых черт распространены и за границей современной Беларуси – среди русских на Смоленщине и белорусов, живущих в Латгалии¹⁰.

Заключение

Появление русских после первого раздела Речи Посполитой, а также период дальнейшей русификации и наплыва переселенцев из России способствовало изменению языковой ситуации также и на Могилёвщине. На основе полевых исследований можно сказать, что на исследуемой территории наблюдаются смешанные говоры, для которых характерны белорусские и русские черты. Русскими считаются: мягкое произношение [р'] и произношение в прилагательных именительного падежа единственного числа окончания [– ый] и в родительном падеже множественного числа окончания [– ых]. К северо-восточным белорусским

¹⁰ У белорусов Латгалии заслуживают внимания прежде всего произношение фрикативного [ɣ], смешение окончаний I и II спряжения глаголов в 3 лице единственного и множественного числа, наличие архаического приставочного звука [j], наличие причастий на [-вши] и другие черты [собственные исследования автора].

говорах восходзяць такія асабнасці рэчы на абследаванай тэрыторыі, як: причастія на [-вши] так называемага витебскага тыпа і цоканьне¹¹. Южно-беларускай асабнасцю з'яўляецца неаглушэнне звонкага согласнага в сярэдзіне і в канцы слова. Из других беларускіх чэрт можна назваць, напр., дыссімілятыўнае аканьне. Местнымі беларускімі гаворамі валодаюць добра пажылыя і людзі сярэдняга пакалення. Молодые уже гавораць по-рускі.

Исторические условия повлияли также и на социолінгвістычную сітуацыю гэтага рэгіона. Несмотря на то, что эти земли являются частью Беларусі, респондэнты адрозніваюцца пэсывным знаннем беларускага языка. Первым языком для старшага і сярэдняга пакалення з'яўляюцца месныя гаворы, а для молодых людзей глывным з'яўляецца рускі язык.

Літэратура

Kuraszkiewicz, W. 1963 – Zarys dialektologii wschodniosłowiańskiej. Warszawa, Mapa I, Mapa IV.

Łowmiański, H. 1998 – Zaludnienie Państwa Litewskiego w wieku XVI. Poznań.

Mironowicz, E. 1999 – Białoruś. s. 63–67; 146–150.

Smułkowa, E. 2002a – O polsko-białoruskich związkach językowych w aspekcie czasowym i terytorialnym

Smułkowa E. 2002b – Białoruś i pogranicza. Studia o języku i społeczeństwie. Warszawa, s. 293–305.

Szybieka, Z. 2002 – Historia Białorusi 1795–200. Lublin.

Блінава, Э., Мяцельская, Е. 1980 – Беларуская дыялекталогія. Мінск.

Крывіцкі, А. А. 2003 – Дыялекталогія беларускай мовы. Мінск.

Крэнь, І., Коўкель, І., Марозава, С., Сяльверстава, С., Фёдараў, І. 2000 – Гісторыя Беларусі са старажытных часоў да канца XVII ст. Мінск.

Сагановіч, Г. 2001 – Нарыс гісторыі Беларусі ад старажытнасці да канца XVIII ст. Мінск.

¹¹ Цоканьне і причастія на [-вши] характэрны тажэ для рускіх псковскіх гаворав.

Сахарова, К. Ф., Орлова, В. Г. 1970 – Диалектное членение русского языка. Москва, С. 149–150.

Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы 2002 – пад рэд. М. Р. Судніка і М. Н. Крыўко. Мінск – с. 661.

Шыбека, З. 2003 – Нарыс гісторыі Беларусі 1795–2002. Мінск, С. 49–51, 110–112.

Янкоўскі, Ф. 1977 – Гістарычная граматыка беларускай мовы. 2 частка, марфалогія. Мінск.

The sociolinguistic situation of the Belorussians who live in the Belorussian and Russian borderland

Summary

The article presents the problems of the present sociolinguistic situation of the Belorussians who live in the Belorussian and Russian borderland (near the town Gorki, district Mogilow). This area was part of the Great Lithuanian Duchy (and then the Polish Republic), and after partitioning of Poland it became part of Russia. When the borders changed in 1772, a Russian settlement appeared and Russification began. Both, the very long domination of Russian language, and Belarussian and Russian coexistence have made local dialects, which we can call "mixed". They have some features of Belarussian dialects from north-east and south, and some features of Russian language. Belarussian elements appear especially in phonetics and morphology, and the Russian ones are found in vocabulary.

Historical changes have influenced the sociolinguistic situation as well. In the area researched, there are two main linguistic systems – the local dialect (the language of the oldest and middle generation) and Russian (the language of the young people). At the same time, Belorussian language remains a foreign one and is little known.

Dzintra HIRŠA

Krievu preses valoda sociolingvistiskā skatījumā kā Latvijas krievu publicistikas ideoloģiskais spogulis

Latvija šobrīd atrodas jaunā valstiskās attīstības kvalitātē. Gan valsts ārpolitikai, gan iekšpolitikai ir jauna politiska dimensija – atjaunotās neatkarīgās Latvijas valsts nostiprināšana un tās vietas apzināšana Eiropas valstu vidū. Lai pēc iespējas veiksmīgāk risinātu ārpolitiskos uzdevumus, nekļūstot par citu valstu politisko marioneti, nepieciešama stabila pilsoniska sabiedrība, ko var nodrošināt tikai ar tiem politiskajiem mehānismiem, kas ir katras demokrātiskas valsts rīcībā, – ar konstitucionālo likumu, kas ir valsts ideoloģiskais satvars, likumiem, kas ir nepieciešami vairākuma tiesību nodrošināšanai, ar atbilstoši konstitucionālajam likumam sakārtotu izglītības sistēmu, galvenokārt izglītības sistēmas valstisko sektoru, brīvu presi un izglītotu vairākuma tiesību aizsardzības dienestu.

Šoreiz gribu sociolingvistiskā skatījumā pievērsties Latvijas krievu preses valodai kā Latvijas krievu publicistikas ideoloģiskajam atspulgam un mēģināt izprast vārda brīvības saturu, atceroties Eiropas Cilvēktiesību tiesas viedokli, ka vārda brīvība ir viens no demokrātiskās valsts pamatiem un ka tā aizsargā arī tādas idejas, kas **aizskar, šokē** vai **satrauc** valsti vai kādu tās **iedzīvotāju daļu** (“Cilvēktiesības pasaulē un Latvijā”, Rīga, 2005. g. 80. lpp.). Manā uztverē gan tas nonāk zināmā pretrunā ar Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 10. panta 2. daļu, kurā tiek atrunāti iespējami vārda brīvības ierobežojumi: “Tā kā šo **brīvību īstenošana ir saistīta ar pienākumu un atbildību**, tā var tikt **pakļauta** tādām **prasībām, nosacījumiem, ierobežojumiem** vai sodiem, **kas paredzēti likumā** un nepieciešami demokrātiskā sabiedrībā, **lai aizsargātu valsts drošības, teritoriālās vienotības** vai **sabiedriskās drošības intereses**, nepieļautu nekārtības vai noziegumus, aizsargātu veselību vai tikumību, **aizsargātu citu cilvēku cieņu** vai **tiesības**, nepieļautu konfidencialas informācijas izpaušanu vai lai nodrošinātu tiesas varu un objektivitāti.” (Turpat, 377. lpp.). Es iepriekš minētajā Eiropas

cilvēktiesību tiesas izteikumā saskatu zināmu analogiju ar nāves soda pasludināšanu cilvēkam, kas patiesībā ir nevainīgs, bet tiesa, kas uzņēmusies faktu interpretāciju atbilstoši savam izglītības līmenim, pasludina to par vainīgu, un vēl jo nepārprotamāka analogija kļūst, ja tiesneši lēmumu nepieņem vienprātīgi. Līdzīga situācija, tikai ar politisku nokrāsu, izveidojās arī, piemēram, T. Ždanokas lietā sakarā ar viņas sūdzību Eiropas Cilvēktiesību tiesai par aizliegumu balotēties Saeimas vēlēšanās. Kā redzams no lietas materiāliem, tiesnešu zināšanas par bijušā Austrumbloka valstīm ir nepilnīgas, bet uzņemšanās tautas vietā lemt arī par neatkarīgas valsts drošības jautājumiem, nerespektējot vēsturisko realitāti Latvijā, novedusi, manuprāt, nevis pie tiesiska, bet gan pie politiski subjektīva sprieduma pieņemšanas. Ka tas ir tā, pierāda arī divu tiesnešu atsevišķo viedokļu argumentācija. Tāpēc šķiet, ka pie tik labiliem cilvēktiesību postulātiem Cilvēktiesību tiesa ar laiku var kļūt par politisko darījumu supertiesisko “jumtu”, bet tautas brīvības ideja un valsts konstitucionālo pamatu aizsardzība līdz ar vārda brīvību – par farsu. Jo, ja klaju apvainojumu tautai vai personai var attaisnot ar viedokļu daudzveidības esamību, tad Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 10. panta 2. daļai de facto nav vairs nekādas nozīmes.

Lasu divu krievu laikrakstu – “Čas” (turpmāk Č) un “Vesti Segodņa” (turpmāk VS) – 2005. gada aprīļa numurus. Krievu publicistu vārdi krīt kā akmeņi latviešu tautas un neatkarīgās Latvijas kapā. **Katrā** avīžu **numurā** ir kāds vārdu savienojums vai teksta fragments ar negatīvu nozīmi, kas attiecināts uz latviešiem vai Latviju. Negatīvisms tiek panākts ar dažādiem valodas izteiksmes līdzekļiem – ar vārdu izvēli, vārdu daudznozīmības apspēlēšanu, sarkasmu, ironiju, teksta intonāciju, epitetu izvēli, dezinformējušiem teksta fragmentiem, piemēram:

1) Latviešu tautas tiesības uz savu teritoriālo integritāti tiek pasniegtas ar ironiju un sarkasmu, neadekvātu vārdu izvēli:

• “Kiršteina vēlme *pievienot** Latvijai Pitalovu izsauc smaidu.” (Č, 2. IV).

* Šeit un turpmāk vārda vai teksta kursīvs ir mans.

• “Krievijai piederošā Pitalovas rajona atdošana Latvijai – tas ir kaut kas no “psihiatrijas lauciņa”.. cilvēkiem, kas uz to uzstāj, nepieciešama [psihiatra]* palīdzība” (Č, 12. IV).

• “Abreni – neatdot! Bet atdabūt ļoti gribās.” (Č, 22. IV).

• “Ekspresis Ventspils–Pitalova atiet” (VS, 11. IV).

• “Robeža jāatzīst par *pagaidu demarkācijas līniju*..” (VS, 22. IV).

• “Demarkācijas līnija jau ir – pagaidīsim karu?” (VS, 21. IV). Te pat jūtami slēpti draudi.

• “vēsturiskā trauma” (Č, 22. IV). Runa ir par Abreni.

2) Ironija un sarkasms saistās arī ar Latvijas valstiskuma aizskārumu, piemēram:

• “Iekarot to [Latviju] neviens negrasās – valsts ir neliela, ko gan no tās var iegūt, izņemot izeju uz Baltijas jūru” (VS, 6. IV). Šis teikums it īpaši labi sasaucas ar cīņu gandrīz visos avīžu numuros par Pētera I pieminējamā atjaunošanu, kas arī taču Baltijā cirta logu uz Eiropu.

• “Kāpēc gan jūs esat tādi nihilisti attiecībā pret mūsu mazo, nabaga valsti?” (VS, 7. IV)

• ““Latvijas neatkarības” zaudēšana” (VS, 7. IV.).

• “Tiem, kas atnāks pie pieminējamā meklēt Brīvību, teiksim, ka tā nav jāmeklē zem luktura, bet gan tur, kur to var atrast. Un atcerieties, ka *pieminējamus vienmēr ceļ mirušajiem*” (VS, 19. IV).

Tātad, un šajā kontekstā tas nav pārprotami, pieminēklis ir celts mirušajai Latvijas brīvībai, jo arī “Latvijas neatkarība” tiek rakstīta pēdiņās.

• “.. *vecā dziesma* par okupāciju, rusifikāciju, migrāciju utt.” (VS, 20. IV)

* Precīzi pārtulkot ironiju un sarkasmu, teikuma vai teksta intonāciju ir grūti, arī satura atveidošana bieži vien prasa diezgan lielu leksisku atkāpi no oriģinālteksta, tomēr esmu centusies pēc iespējas pilnīgāk saglabāt tekstu būtību. Dažreiz atstāta nelatviska vārdu kārtība, lai šo būtību uzsvērtu.

• “.. tā ir agonija, pēdējais mēģinājums noturēt savus *izkropļotos*, provinciālos [местечковые] *eksistēšanas noteikumus*” (Č, 23. IV).

• “.. tagad Latvijai ir dota *pēdējā iespēja labprātīgi* atzīt nepilsoņus par pilntiesīgiem Latvijas sabiedrības locekļiem un saglabāt savu pašcieņu” (Č, 23. IV).

• “Medicīnā “demarkācijas līnija” nozīmē reaktīvā iekaisuma zonu, kas izveidojas dzīvajos audos uz robežas ar atmirušo audu daļu vai svešķermeni. Uzminiet, *kurš no diviem starptautisko tiesību subjektiem šeit ir dzīvāks?*” (VS, 22. IV). Protams, Krievija.

3) Avīžu tekstos varam konstatēt tiešus latviešu kultūras aizskārumus, piemēram,

• “Parādiet kaut vai vienu latviešu grāmatu, kas reāli būtu interesanta pat pašiem latviešiem! Nerunājot jau nemaz par to, ka tā varētu kļūt par notikumu ārpus Latvijas” (VS, 7. IV).

• “Nevainīgi cietušā [Puškina] nemirstīgo vārsmu vietā .. tagad dižojas [kaut kāda] Latvijas rakstnieka domu graudi” (VS, 12. IV).

• “Uz latviešu tautas svētuma [Brīvības pieminekļa] ir parādīta *krievu totēma pārplēšana*” (VS, 19. IV), respektīvi, uz Brīvības pieminekļa attēlotais Lāčplēsis, kas pārplēš lāci un ienācis Brīvības pieminekļi no latviešu tautas teiku pasaules, tiek apzināti falsificēti konfrontēti ar krievu kultūru un krievu etnisko identitāti.

• “.. pielika [Brīvības piemineklim], piemēram, mugurpusē Vaideloti (pievērsiet uzmanību – tas ir tāds bārdains vīrelis, līdzīgs ekstrasesam) ..” (VS, 19. IV).

4) Tiek aizskarta pati latviešu tautība vai latvieši vispār, piemēram:

• “Viņi tādi *maziņi maziņi* [masipuseņkije], šie latvieši!” (VS, 11. IV)

• Vai arī: “Tajā apstākļi, ka mūsdienu Latvijas sabiedrība absolūti nepiedalās kosmonautikas jautājumu risināšanā, saskatāms mietpilsoniskas piezemētības triumfs” (VS, 12. IV).

• “Bet pieminekļis Barklajam .. aizņem savu vēsturisko vietu un nevienam, izņemot *rūditos* [оголтелых] *fašistus*, tas

netraucē” (VS, 4. IV). Tātad par fašistiem nosaukti tiek ne tikai leģionāri un viņu atbalstītāji, kas piedalījās 16. marta gājienā, bet arī jebkurš latvietis, kas uzskata, ka kaimiņvalsts karavadoņu un Latvijas iekarotāju pieminekļiem nav vietas suverēnajā Latvijas valstī.

- Spēlējot uz *pamuļķo nacionālistu* “zooloģisko” rusofobiju un pievācot mūsu noguldījumu miljonus, šis viltīgais banķieris izveidojis *fašistisku partiju* “*Jaunais laiks*” (VS, 6. IV). Tas nozīmē, ka “Jaunā laika” partijas programmā ir kaut kas tāds, kas saistīts ar fašistisko ideoloģiju, un Latvijas ierēdņi ir reģistrējuši partiju, kuras ideoloģija ir pretrunā Latvijas Satversmei.

- “.. savā nacionālajā purvā ..” (Č, 23. IV).

- “Brīvības piemineklis – totalitārās estētikas šedevrs, pie kura “*atlien apsūbējuši personāži*”” (VS, 23. IV). Tātad jebkurš latvietis, kas atnāk pie Brīvības pieminekļa ir “apsūbējis personāžs”.

- “Pieprasām [даёшь] latviešu kosmonautu!” (VS, 12. IV)

5) Latviešu lojalitāte pret citām Latvijas tautām tiek apzināti pazemināta:

- zem virsraksta “Nakts Rīgas geto” ir teikums: “Ņemot vērā, ka šis rajons ir ne tikai attāls, bet arī “krievu” rajons, pats par sevi saprotams, ka nav neviena šajā lielajā pilsētā, kas Bolderājai pievērstu uzmanību” (Č, 1. IV).

- “.. asimilētā lībiete.. H. Stalte solīja likt uzsvaru uz tradicionālajām (Laikam jāsaprot – latviskām. – I. V.) vērtībām, kas ir “Rīgas identitātes” pamatā.” (Č, 6. IV).

6) Notiek **apzināta** latviešu un Latvijas kā fašistiskas valsts tēla veidošana:

- “antifašisms un Brīvības piemineklis – “šie jēdzieni nav savienojami”, tā laikam jāsaprot E. Upmaņa atteikuma [mītiņa rīkošanai pie Brīvības pieminekļa] pamatojums” (VS, 11. IV).

- Bieži tiek piemeklēti vārdi, kas rada asociācijas ar kaut ko negatīvu, piemēram, rakstam par Bolderāju dots virsraksts “Nakts Rīgas geto” (Č, 1. IV). Vai arī: “Tikai tagad mēs, krievi, saprotam jūs, ebrejus” (VS, 6. IV).

Īpaši labu efektu šīs asociācijas panāk kopā ar vārdiem *fašisms*, *fašisti*, *nacisti* (un citām šī semantiskā lauka leksēmām), kas tiek lietoti laikrakstos visa mēneša garumā nepārtraukti:

- “Latvijā.. atdzimst fašisms” (VS, 11. IV).
- “...situācija Latvijā atgādina 30. gadu sākumu Vācijā” (VS, 19., 25. IV).
- “.. pa Latvijas pilsētām soļo bijušie esesieši – tas ir *revanšisma mēģinājums*” (VS, 25. IV).
- “Vārds *Latvija* jau cieši saistīts ar vārdu *fašisms*” (VS, 25. IV).
- “Latvija pamazām pārvēršas par *nacistisku* valsti” (VS, 5. IV).
- “Fašisms neies cauri: krievi nāk” (VS, 2. IV).
- “Varbūt tas ir etnokrātiski – demokrātisks *režīms ar rasu segregācijas iezīmēm*” [par Latviju] (Č, 11. IV).
- “Brīvība nav savienojama ar antifašismu” (Č, 11. IV).
- “..latvieti varēja saukt par fašistu tāpat kā tagad krievu var saukt par komunistu vai tautas ienaidnieku” (Č, 11. IV).

Kā liecina abu laikrakstu teksti, latviešus par fašistiem sauc joprojām. Bet, kas attiecas uz komunistiem, tad statistika rāda, ka krievu komunistu patiešām bijis proporcionāli vairāk nekā latviešu komunistu – 1988. g. LKP organizācijā starp PSKP biedriem bija tikai 23,3% latviešu, bet krievu – vairāk nekā 50% (L. Dribins. Etniskās un nacionālās minoritātes Eiropā. Vēsture un mūsdienas. Rīga, 2004. g., 209. lpp.).

- “.. politiskajā līmenī Latvijā tiek atbalstīts fašisms” (Č, 12. IV).
- “.. cīņa ar antifašistiem ..” (Č, 12. IV).
- “.. pēc 60 gadiem iespējama *brūnā mēra atgriešanās* ..” (Č, 12. IV), “.. *brūnais mēris*..” (Č, 23. IV), “.. *pret brūno mēri*” (Č, 18. IV), “.. skandālā sakarā ar Salaspils memoriāla rekonstrukciju Krievijas sūtņa Latvijā padomnieks .. arī pamanīja *brūnās „epidēmijas” simptomus*” (Č, 12. IV).
- “.. pretī stāvēšana nacisma atdzimšanai un glorificēšanai Latvijā nedrīkst būt tikai atsevišķu cilvēku lieta” (VS, 14. IV).
- “*Rasistiska ideoloģija*” (Č, 18. IV), “ksenofobija un rasisms” (Č, 26. IV).

- “.. notiek *nacistu heroizēšana* ..” (VS, 20. IV).
- “Ikgadējie SS leģionāru gājieni” (VS, 20. IV).
- “Nacisma atdzimšana” (VS, 20. IV).
- “Antisemītisms” (VS, 20. IV un citur).
- “Rīgā maršē *esesieši*” (Č, 23. IV).
- “Rietumu latvieši un viņu bērni (to skaitā mūsu prezidente) emigrēja no Latvijas kopā ar mirstošā trešā reihā karaspēka daļām, kas atkāpās, un tā vai citādi bija saistīti ar necilvēcīgo hitlerisko mašīnēriju .. Viņi arī piejaucēja vietējiem latviešiem revanšisma ideālus” (Č, 23. IV).

Domāju, ka šeit vietā būtu mūsu ārzemju latviešu iejaukšanās un satisfakcijas prasība.

- “*fašisma rezervāta* tēls – tāds izveidojies mūsu valsts tēls” (VS, 25. IV).

7) Abi laikraksti ir Krievijas valsts politikas propagandētāji Latvijā:

- “Pitalova paliks Krievijā .., bet zināms risinājums varētu būt vēlēšanu tiesību piešķiršana nepilsoņiem, kas [referendumā] nobalsotu par līgumu [resp. ratificēšanas apstiprināšanu]” (Č, 14. IV).

- “.. viņas *parteigenosses* G. Krasta valdības laikā tika izplatīts fašistu viltojums “Baigais gads”” (VS, 19. IV).

- “Kremlī vairs nesēž boļševiki, kas gatavi revolūcijas uzvaras vārdā ziedot *krievu tautas etnisko teritoriju*” (VS, 22. IV).

- “Krievija piešķīra naudu Salaspils fašisma upuriem veltītā memoriāla restaurēšanai. Bet Latvijas puse neļauj sākt darbus, jo neesot restaurācijas projekta. Saprast to vajadzētu laikam tā, ka pēc Krievijas vēstniecības diktāta neviens te neko nedarīs... [Krievijas] vēstniecība uzsver, ka piedalīšanās Salaspils memoriāla atjaunošanā ir viens no galvenajiem punktiem Krievijas valdības apstiprinātajā Uzvaras svētku 60. gadadienas svinību sagatavošanas programmā.” (Č, 4. IV)

Tātad Krievija joprojām uzskata, ka tai ir tiesības lemt par citas valsts teritorijā esošajiem vēstures pieminekļiem, savukārt krievu prese atzīst tādu rīcību par pašsaprotamu.

• Latvijas valdība ar savu deklarāciju “atklāja savus nodomus attiecībā uz Krievijas un krievvalodīgo apkrāpšanu ..” (VS, 8. IV).

Grūti gan saprast, kāpēc šī deklarācija [par Latvijas un Krievijas robežu] būtu skārusi krievvalodīgos.

• “Krievijai nav jāpanāk draudzība ar Latviju par katru cenu” (VS, 11. IV).

• “*Diemžēl* Krievija zaudē pēdējās ietekmes sfēras – Ukrainu, Moldāviju, Gruziju ..” (VS, 11. IV).

• “Krievija pilnībā kontrolētu situāciju Saeimā” (VS, 14. IV), ja nepilsoņiem būtu vēlēšanu tiesības.

• “Iljiču [Iljiča portretus] Latgalē joprojām saglabājuši ļoti daudzi cilvēki” (VS, 14. IV).

• “Latvijas krievi saka: mēs esam ar mieru pieciest neērtības, ja tikai Krievija nodemonstrētu, ka domā par mums, ka tā var dot pretsparu Latvijas naidīgajai politikai” (VS, 15. IV).

• “Latvija uzskata, ka Pēteris I ir iekarotājs. Bet mums viņš ir tas pats, kas Kolumbs amerikāņiem, Amerikas atklājējs. Kaut gan indiāņiem, kurus iznīcināja, viņš ir negatīva persona” (VS, 19. IV).

• “.. liekas, ka arī tie, kam ar Latviju ir ciešākas saites, tic okupācijas murgainām sekām” (VS, 4. IV).

• “Latvija turklāt vēl apvainos Krieviju robežlīguma torpedēšanā” (VS, 9. IV).

Un ko Krievija darīja 10 gadus, lūdzās Latvijai, lai paraksta, vai?

• “Vēsture *viņiem* šobrīd ir politiska spiediena elements uz Krieviju” (VS, 9. IV).

Tātad, tiek pretstatīti latvieši un krievi, tātad nevis mūsu valstij vai mūsējiem, bet viņiem.

• “Tā ir *viņu* problēma – attieksme pret fašismu, resp., arī pret antifāšistiem, bet nekādā ziņā tā nav Krievijas problēma” (Č, 11. IV).

• “Par kādu demokrātijas pārkāpšanu Latvijā, Lietuvā un Igaunijā var runāt, ja tobrīd, kad tika ieviests padomju karaspēks, visās trijās valstīs bija nevis demokrātiska iekārta, bet gan autoritārs režīms” (Č, 11. IV).

Autors laikam aizmirsis, ka valsts iekārtas izvēle ir tautas, resp., dēmosa, nevis kaimiņvalsts varas prerogatīva.

• “.. ja Latvijas Republikas Saeima rīkos provokācijas, izvirzot .. teritoriālās prasības Krievijai, atbildība par starpvalstu attiecību pasliktināšanos gulsies uz Latvijas pusi” (VS, 14. IV).

• “.. krievu naftas pārvadātāji var pilnībā *izolēt* mūsu ostu, ņemot vērā pilnīgi *idiotisku notikumu* ar Salaspils pieminekli” (VS, 14. IV).

• “.. uzskatu, ka jāatmet *pseudovēsturiskā* .. retorika, kas tikai traucē mums dzīvot ..” (VS, 14. IV).

• “Rīdziniece .. aicina krievu politiķus turpināt spiediena politiku, aizstāvēt tautiešus” (VS, 14. IV).

• “Nepieļaut mēģinājumus pārskatīt Otrā pasaules kara sekas” (VS, 19., 20. IV).

• “Krievija panāca mums soli pretim [piekrītot robežlīguma parakstīšanai]” (Č, 20. IV).

• “Amorāli un ciniski ir dažu valstu mēģinājumi pārrakstīt Otrā pasaules kara vēsturi” (Č, 21. IV).

• “2. pasaules karš Latvijā beidzies tikai ar Neatkarības deklarācijas pieņemšanu .. Tāds *revanšistisks traktējums* izraisa mūsos sašutumu” (VS, 23. IV).

• “M. Tjasins: šo cilvēku [tautiešu, kas dažādu apstākļu dēļ palikuši ārzemēs] spēja veidot kultūras un valodas vidi savā dzīvesvietā, ir galvenais Krievijas ietekmes resurss” (Č, 26. IV).

• “Mēs esam raduši skatīties ar cerībām uz Austrumiem, cerēt, ka Putina enerģiskā administrācija atrisinās daudzas mūsu problēmas” (Č, 26. IV).

• “antikomunisms tiek izmantots .. kā ideoloģisks ierocis “aukstajā karā” pret mūsdienu Krieviju” (Č, 29. IV).

• “Izveidosim antiokupācijas muzeju!” (Č, 9. IV)

8) Latvija tiek noniecināta kā valsts:

• “Policejiska valsts” (Č, 18. IV).

• “Latvijā ir problēmas ar cilvēktiesībām” (Č, 19. IV).

• “[Latvija] negrib ievērot cilvēktiesības” (Č, 23. IV).

• “Antisemītiski pretkrievisks izdevums” (VS, 19. IV) (par Latvijas vēstures grāmatu).

• “*Kārtējais* starptautiskais Latvijas *negods*” (VS, 20. IV) – par to, ka ārzemniekiem, kas ilgstoši uzturēsies Latvijā, ir jāprot latviešu valoda un jādod lojalitātes zvērests Latvijas valstij.

• “*Nāvējošs* (убойный) *dokuments*” [par Zaļo un zemnieku partijas deklarāciju] (VS, 21. IV). Var tulkot arī citādi, tomēr šķiet, ka šis tulkojums ir precīzāks.

• “*Bēdīgi slavenā* deklarācija par okupāciju” (Č, 22. IV).

• Lasot izteikumus par prezidentiem, var uzdot jautājumu: “Kuras valsts pilsoņi ir avīžu autori?”

Latvijas prezidente	Krievijas prezidents
<p>1. “Lūk, arī Latvijai, kā parādīja aptauja, valsts galvgalī sagribējies “stingru roku”, nevis “vardi – ceļotāju” (VS, 6. IV).</p> <p>2. “Latvijas prezidente – šī nekaunīgā tante” (VS, 26. IV).</p> <p>3. “Kauns par mūsu stulbo [тупенького] prezidenti” (Č, 26. IV).</p>	<p>1. “Piekrīti, ne katru dienu var tikties ar cilvēku, kurš redzējis Putinu” (VS, 23. IV).</p> <p>2. “Vēlme izšūt Putinu krustdūrienā” (VS, 11. IV).</p>

• “Nelikumīgais Latvijas režīms”

• “*Sīkas pretenzijas* pret uzvarētājiem” (Č, 28. IV).

• “[tā kā toreiz Latvijā bija Ulmaņa autoritārais režīms], jūs vajadzēja atbrīvot, un nevajag par uzvarētājiem žēloties” (Č, 28. IV).

• “4. maijs – “svētā diena”, “svētā vietā”” (Č, 29. IV).

• “Prenzijas pret Krieviju – no pirksta izzīstas” (Č, 28. IV).

• “Nopirksim Latviju – nosauciet cenu!” (VS, 11. IV)

• “Aksenokam krieviski!” (VS, 20. IV). [Iesniegtas prasības.]

9) Papildus Latvijas un latviešu noniecināšanai tiek īstenota arī klaja dezinformācija, piemēram,

• raksta virsraksts “Pēteris brauc uz Liepāju” (Č, 30. IV) neatbilst patiesībai, jo to vēlas gan kāda Liepājas sabiedriskā organizācija, taču oficiāla lēmuma par to nav un nav zināms, vai vispār būs.

• “Izglītības iegūšana krievu valodā tiek likvidēta” (VS, 6. IV).

• “Mūsu elite negrib attiecību normalizēšanu ar Krieviju” (VS, 9. IV).

• Vēstulē Putinam tiek rakstīts: “.. krievvalodīgie latvieši (латвийцы), kurus vara nolēmusi *vardarbīgai asimilācijai*” (VS, 9. IV).

• “Pēdējos 14 gadus [Latvija] nerespektēja tiesības uz pilsonību” (VS, 21. IV).

10) Tiek izteikti vai prognozēti slēpti draudi Latvijas valstiskumam:

• “Sabiedriskie procesi ved uz latviešu tautas vairākumam izdevīgā režīma nomaiņu” (Č, 17. IV).

• “.. neizbēgama ir vētras izraisītā tautas pretošanās viļņa tuvošanās ..” (Č, 18. IV).

• “.. tas .. ir krievu atmodas sākums ..” (VS, 19. IV).

• “Krievu atmoda nav vērsta pret latviešiem, bet pret valdošo eliti” (VS, 19. IV). Bet arī pret mani.

• “.. valsts, kurā gribas atgriezties uz tanka..” (VS, 25. IV).

• “katrā ziņā brīdinu, ka ar tanku braukt es protu ..” (VS, 25. IV).

• “Vai Latvijai nedraud Kosovas variants?” (Č, 26. IV).

• “Sabiedrībā jaušamas briesmas” (Č, 27. IV).

• “Spriedzes pastiprināšana – spēle ar uguni” (Č, 27. IV).

• “Jūs redzat 3 variantus: 1. Kosovas, 2. abu kopienų saplūšana, 3. situācijas nemainīgums” (Č, 27. IV).

• “Tikai no politiķiem atkarīgs, vai etniskās konfliktsituācijas tiks novestas līdz vārīšanās temperatūrai” (Č, 27. IV).

• “Latvijas krievvalodīgo iedzīvotāju atbrīvošanās kustība” (Č, 27. IV). Vai tā būtu atbrīvošanās no latviešiem?

• “Viena soļa attālumā no etniskā konflikta” (Č, 14. IV).

• “Spēle ar uguni” (Č, 26. IV). Par to, ka Latvijā ir iespējama Kosova.

• “Nacionālisti ķeras klāt cittautiešiem. Un tas ir tikai sākums” (VS, 14. IV).

• “Projekts – demokrātijas likvidēšana Latvijā” (VS, 14. IV).

• “Un Pleskavas divīzija iziet priekšplānā” (VS, 19. IV).

• “Mēs iesim līdz galam!”

• “Karš ar Krieviju?” (VS, 30. IV)

11) Ir teksti, kuros pausts atklāts aicinājums uz pretdarbību valsts varai:

• “Tātad būs atkal atdzimšana un atbrīvošanās no pašreizējās etnokrātijas un tā atdursies pret to, par ko cīnījās .. **Varbūt ir laiks?**” (VS, 12. IV).

• “Štābs kļuvis par krievvalodīgās kopienas pretošanās štābu pret etnisko *aparteīdu*, kas valda Latvijā .. **no dzirksteles iedegsies liesma!**” (VS, 19. IV).

• “Nacionāli norūpējušamies vecenītēm no lauku mājām un “LA” žurnālistiem drīz būs **loti sāpīgi**” (Č, 23. IV).

• “Gaisā jūtams **negais “Kosovas variants”**” (Č, 27. IV).

• “Nav izslēgtas arī vēl **sprādzienbīstamākas [взрывоопасный] metodes**” (Č, 27. IV).

• “Demarkācijas līnija jau ir – **pagaidīsim karu?**” (VS, 21. IV)

• “Bumba tūlīt sprāgs” (VS, 28. IV).

12) Papildus pēdiņu izmantošanai, uzsverto vārdu izcelšanai un vēlamības formas izmantošanai virsrakstos īstenības izteiksmes vietā viens no abu avīžu politisko komentētāju un autoru mīļākajiem valodas paņēmieniem ir vārdu daudznozīmības izmantošana, kas īpaši noder latviešu tautai svarīgu parādību vai Latvijas vēstures noniecināšanai, kādas personas aizvainošanai vai draudiem.

Piemēram, “Čas” komentētājs rakstā “Rusofobs vai idiots” (Č, 15. IV) savu mērķi – Kiršteina apvainošanu – sasniedz, izklaidējoties ar etimoloģijas studijām. Lai gan viņš apgalvo, ka Kiršteins var būt idiots tajā nozīmē, kas ir šim vārdam grieķu valodā, tomēr līdz ar to raksta secinājums ir pretrunā ar raksta

virsrakstu, kas ir pirmais raksta informācijas sniedzējs lasītājam. Savukārt lasītājs, iepazīnies ar virsrakstu, rakstu var arī nelasīt. Tādējādi raksta virsraksts ir gan dezinformējošs, gan apvainojošs, turklāt vārds *idiots* bez paskaidrojošā teksta ir un paliek *idiots* tajā nozīmē, kas šim vārdam, resp., tā krieviskajam analogam, ir krievu valodā.

Raksta “Deputāta “dekolonizētāja” Freimaņa brūnie sapņi” (VS, 13. IV) fragmentā “Latvijas politiskā dzīve tuvākajos gadu desmitos būs ļoti, ļoti **dedzīga**, resp., aizraujoša [зажигательной]. Man ļoti žēl, ka Freimanis savos 70 to **svaīgāko** tā arī neredzēs” (VS, 13. IV) izteiktie draudi ir tieši, taču faktiski domāti nevis Freimanim, bet citiem, jo Freimanis taču to **svaīgāko** neredzēs. Domāju, ka **svaīgākais** J. Freimanim un Latvijai bija Baltijas ceļš un neatkarības atgūšana. Tāpēc komentētāja uzsvars uz vārdu **svaīgāko** ļauj domāt, ka šāds **svaīgākais** notikums būtu neatkarības zaudēšana, jo tikai tikpat **svaīgs** notikums kā neatkarības atgūšana varētu būt arī tās zaudēšana. Savukārt vārda *зажигательной* izvēle kopā ar vārdiem *ļoti ļoti*, kas pastiprina tieši šo vārdu, ļauj vairāk domāt par šeit izteiktajiem draudiem.

13) Abu avīžu atslēgas vārdi faktiski ir *nacisti*, *fašisti*, *retāk – antisemīti*.

“Čas” un “Vesti Segodņa” 2005. gada aprīļa numuru tekstu analīze ļauj secināt, ka abas avīzes veic **apzinātu sabiedrības daļu konfrontēšanu, apzinātu Latvijas kā fašistiskas valsts tēla veidošanu, apzinātu Latvijas un latviešu noniecināšanu**, kas vairs nav saistāma ar viedokli par valstī notiekošo, bet gan ar **apzinātu augstāk minēto uzskatu propagandu**, kas aizskar manu latvietes cieņu, apdraud manas valsts ne tikai sabiedrisko drošību, kad no dzirksteles izegšies liesma (VS, 19. IV), bet neatkarīgas suverēnas valsts drošību kopumā, kad tanku vadītpratēji gribēs Latvijā atgriezties uz tankiem (VS, 25. IV), un vērsta uz mēģinājumu mainīt valsts iekārtu (VS, 12. IV). **Vai arī šajā gadījumā mani un manu valsti nesargā Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 10. panta 2. daļa?**

Язык русской прессы – идеологическое зеркало русской публицистики Латвии*Резюме*

Латвия сегодня находится на качественно новой стадии развития. Как у внешней, так у внутренней политики появилась новая политическая дименсия – укрепление новой государственности и осознание своего места на Европейском пространстве. Чтобы беспрепятственно решать свои внешнеполитические задачи, к тому же не став политической марионеткой других государств, государство должно думать о более сплочённом обществе, что в свою очередь можно добиться имея только те механизмы, которые имеются у каждого демократического государства – Конституционный закон, другие законы, защищающие гражданское большинство, соответствующую законам систему образования, свободную прессу. Большой вклад в этот процесс может внести пресса. Поэтому анализ русской прессы важен для понятия этого процесса.

В данной статье проанализированы статьи газет «Вести Сегодня» и «Час» от апреля месяца 2005 года. Анализируемый материал показывает, что обе газеты проводят осознанную конфронтацию общества, культивируют осознанно унизительное отношение к латвийской государственности, латышской культуре, истории Латвии и латышам, осознанно культивируют образ Латвии как фашистского государства. К тому же некоторые тексты содержат открытые или менее открытые высказывания, которые читаются как призыв к русскому обществу на противостояние латышскому обществу и государственности, как, например, «из искры возродится пламя» (BC, 19 IV.), «страна, в которую хочется вернуться на танке» (BC, 25 IV.), «не исключаются и более взрывоопасные методы» (Час, 27 IV.), «Может, пора?» (BC, 12 IV.).

GRĀMATU APSKATS

Indoeiropiešiem, baltistiem it īpaši, derīgs pētījums

2004. gada vidū Parīzes Valodnieku biedrības LXXXVI valodniecības sērijā (izdevniecībā *Peeters* Lēvenā) iznāca Daniela Petī (*Daniel Petit*) monogrāfija “Apofonija un gramatiskās kategorijas baltu valodās” (*Apophonie et catégories grammaticales dans les langues baltiques*).

D. Petī (dz. 1970), Parīzes Augstākās normālskolas indoeiropiešu valodniecības profesors, kopš 1997. gada publicējis rakstus par indoeiropiešu valodniecību, sengrieķu un baltu valodām. Doktora disertāciju aizstāvējis Sorbonnā 1996. gadā par atgriezeniskajiem pronomeniem sengrieķu valodā.

Lituanistikā viņš sarakstījis 128 lappušu plašu *Ievadu lietuviešu valodā* (1999), kā arī teorētiska rakstura pētījumus par lietuviešu vārdiem *Sāmbaris*, *stuomuō/stomuō*, *tausti*, *čīutnas* utt. indoeiropiešības gaismā, prūsisistikā – pētījis nekatras dzimtes lielvārdus senprūšu valodā.

Savukārt letonikā D. Petī kopā ar dzīvesbiedri Justīni Petī 2004. gadā izdevuši latviešu valodas mācību grāmatu franču valodā *Parlons letton*.

D. Petī līdz šim plašākais un fundamentālākais pētījums baltistikā ir viņa habilitētā doktora disertācija, kas aizstāvēta 2002. gada oktobrī Sorbonnas universitātē: “Apophonie et catégories grammaticales dans les langues baltiques” (*Apofonija un gramatiskās kategorijas baltu valodās*). 2004. gada vidū pētījums iznācis atsevišķas monogrāfijas veidā, kļūdamas pieejams plašākam valodnieku lokam – indoeiropiešiem, baltistiem (īpaši tas varētu interesēt lituānistus).

Monogrāfija 436 lappušu apjomā veltīta apofonijai (patskaņu mijai) baltu valodās no indoeiropiešības redzes leņķa. Pirmo reizi indoeiropiešistikā tik detalizēti skatīts šis jautājums gan vēsturiskajā, gan sinhronajā aspektā. Autors labi pārvalda plašo, dažādos lingvistiskajos avotos izklaidēto, literatūru, sākot no A. Leskīna fundamentālajiem pētījumiem 19. gs. beigās, J. Kuriloviča pētījumiem 20. gs. vidū, neaizmirstot Endzelīna,

Stanga, Urbuša, Derksena, Akelaitienes un citu valodnieku pienesumu. D. Petī izvēlēties pētīt galvenokārt gramatisko apofoniju, neskatot sufiksālo apofoniju, kas būtu atsevišķas monogrāfijas vērtā, tā izceļot baltu valodu arhaiskumu.

Darbs sastāv no sešām savstarpēji cieši saistītām daļām, kurās sīki aplūkotas personas, locījuma, skaitļa, dzimtes, izteiksmes un laika kategorijas saistībā ar apofoniju lietuviešu un, kur tas bijis iespējams, arī prūšu un latviešu valodā. Atsevišķos gadījumos analizē iesaistīts arī dialektālās leksikas materiāls. Izmantotās literatūras sarakstā ir vairāk nekā 350 bibliogrāfisko vienību, kas lasītājam sniedz izsmeļošu un vispusīgu informāciju jautājuma problemātikā ļoti plašā diapazonā. No latviešu valodnieku devuma visvairāk citēti indoeiropaista J. Endzelīna darbi (12 pozīcijas), kā arī atsevišķas A. Ozola, A. Lauas un K. Karuļa publikācijas. Darbs ir bagāts ar piemēriem no dažādām indoeiropiešu valodām, kas liecina par autora augsto profesionalitāti un māku veiksmīgi risināt indoeiropistikas akūtās un reizē arī mazpētītās problēmas, pie kurām pieder arī apofonija.

D. Petī pētījums ir arī reizē viens no retajiem darbiem baltistikā, ko gadsimtu gaitā veikuši Francijas valodnieki, jo kopš mūsdienu valodniecības dibinātāja F. de Sosīra laikiem te vēl varētu minēt tikai Robēra Gotjo (*Gauthiot*) Lietuvas austrumdaļas dialekta aprakstu (1903) un slavenā lietuviešu izcelsmes franču valodnieka A. Ž. Greima (*A. J. Greimas*) darbu par lietuviešu valodas sintaksi, kā arī, protams, 20. gs. pazīstamākā indoeiropaista Antuāna Meijē (*A. Meillet*, 1866–1936) sniegumu kopumā. D. Petī darbs organiski iekļaujas Francijas un pasaules indoeiropiešu darbu klāstā, veiksmīgi iesaistot indoeiropistikā baltu valodu materiālu, kas būtiski papildina lingvistiskajā aprītē esošo informāciju. Atsevišķas neprecizitātes latviešu verbālo formu atveidē nemazina monogrāfijas vērtību.

Ar šo pētījumu Daniels Petī devis nozīmīgu pienesumu Rietumeiropas valodnieku ieguldījumam indoeiropistikā vispār un baltistikā jo īpaši.

Andrejs Bankavs

IN MEMORIAM**Maija Arāja**

(20.01.1952.–30.09.2005.)

2005. gada septembra pēdējā naktī aprāvās valodniece, Latvijas Universitātes Pedagoģijas fakultātes docētājas, laba cilvēka Maijas Arājas dzīves pavediens. Beidzās viņas cīņa ar nežēlīgi uzbrukušo slimību... Maija vēl paguva atvadīties no saviem mīļajiem, no kolēģiem, paturēt rokās Daugavpils universitātes Zinātnisko rakstu krājumu, kurā publicēts viņas raksts...

Absolvējusi Rīgas 55. vidusskolu, Maija Kirikova (Arāja) 1970. gadā sāka strādāt Latvijas Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūta Matemātiskās lingvistikas nodaļā par laboranti un matemātiķi programmētāju, bet nākamajā gadā uzsāka studijas Latvijas Valsts universitātes Filoloģijas fakultātes neklāties nodaļā, ko absolvēja 1978. gadā.

No 1979. līdz 1986. gadam viņa bija jaunākā zinātniskā līdzstrādniece LZA VLI, kur arī aizsākās darbs valodniecībā, adverbu sistēmas izpētē, apkopojot, sistematizējot K. Mīlenbaha un J. Endzelīna *Latviešu valodas vārdnīcā* fiksētos apstākļa vārdus, kam vēlāk tika pievienots arī K. Barona izdotajās *Latvju dainās* izmantoto apstākļa vārdu kopums.

1986. gadā Maija Arāja sāka strādāt Latvijas Universitātes Pedagoģijas fakultātes Latviešu valodas un literatūras katedrā – sākumā par stundu pasniedzēju, vēlāk – par pasniedzēju, bet kopš 1992. gada – par lektori. 1992. gadā Maija pabeidza studijas neklāties doktorantūrā. Bija uzrakstīts arī disertācijas pirmais variants. Diemžēl dažādu subjektīvu un objektīvu iemeslu dēļ šis pētījums par latviešu valodas apstākļa vārdu semantisko sistēmu tā arī netika sagatavots aizstāvēšanai.

1994. gadā tika iegūts filoloģijas maģistra grāds.

Maija Arāja iepazīstinājusi interesentus ar savu skatījumu uz apstākļa vārdu semantiskajām grupām, referējot valodnieku konferencēs Latvijā, Lietuvā, Polijā, kā arī publicējot rakstus dažādos rakstu krājumos.

Būtiska viņas dzīves daļa aizritēja Universitātes auditorijās, lasot lekcijas topošajiem skolotājiem par leksikoloģijas, leksikogrāfijas, morfoloģijas, valodas kultūras jautājumiem, vadot kursa darbus, diplomdarbus un maģistra darbus. Maija ar dziļu cieņu izturējās pret studentiem, saskatīja viņos nākamos kolēģus, vienmēr bija gatava palīdzēt tiem, kas daudz un nopietni strādāja, bet bija neiecietīga pret slinkumu un paviršību.

Maijiņas, kā parasti saucām viņu katedrā, raksturīgākās īpašības bija cieņa un bijāšana pret cilvēkiem, dzīves norisēm un pasauli kopumā.

Viņa izjuta milzīgu atbildību par tiem, kas bija viņai uzticēti un uzticējās. Pirmām kārtām jau par savu ģimeni – māsaiteitu Inesi, vecākiem, krustmāti. Viņa bijāja savu dzīves draugu Kārli Arāju, redzēja viņā vīrieša – džentlmeņa un zinātnieka paraugu. Paradoksāli, bet iespējams, tieši tas nedaudz bremsēja pašas zinātnisko pētījumu parādīšanos atklātībā, jo pētnieciskā darba virzības un kvalitātes latīņa viņas apziņā bija pacelta ļoti augstu.

Maija bija lieliska kolēģe, iejūtīga, atsaucīga, izpalīdzīga. Viņas saskarsme ar cilvēkiem nebija formāla, bet vienmēr dziļa, pēc būtības. Viņa prata priecāties par cita veiksmi, atbalstīt, pateikt komplimentu, dāvat savu sirds siltumu un mīlumu. Šķiet, Maija bija lasījusi un atcerējās visus katedras docētāju publicētos darbus, pat senākos, kurus autors pats jau bija paspējis piemirst.

Viņa prata dāvināt un, kas varbūt vēl svarīgāk – saņemt dāvanas tā, ka to sniedzējs vienmēr jutās kā vienīgo īsto un vērtīgo velti sagādājis. Tas vienlīdz attiecās gan uz mīļiem niekiem dažādu kalendārā iezīmētu datumu sakarā, gan uz nopietnām lietām.

Maija bija dabas bērns – mīlēja un kopa puķes, ik brīvu brīdi veldzēja dvēseli ģimenes dārziņā, priecājās par sauli un putnu dziesmām, rūpējās par to, lai apkārt būtu sakopta, sakārtota vide.

Maija bija smalks cilvēks. Viņu fascinēja smalkas lietas un smalkas attiecības, bet nomāca, nogurdināja robustums un neiejūtība. Varbūt tāpēc viņa tik pāragri izvēlējās smalko pasauli šīs pārlietu materiālās, pragmatiskās un nežēlīgās vietā...

Anna Vulāne, Dagmāra Ausekle

Jānis Rozenbergs
(09.01.1927.–31.08.2005.)

Augusta beigās pēkšņi no valodnieku vidus aizsaulē devies habilitētais filoloģijas doktors un labākais Latvijā speciālists stilistikā profesors Jānis Rozenbergs. Ar viņa vārdu cieši saistās gan Latvijas Universitātes filologu, gan topošo žurnālistu un teologu valodnieciskās pieredzes kaldināšana pusgadsimta garumā. Ar viņa svētību par filoloģijas doktoriem kļuvuši desmitiem Latvijas valodnieku Rīgā un Liepājā, pēc viņa grāmatām mācās un vēl ilgi mācīsies humanitāro zinātņu studenti, maģistri un doktoranti. Viņš bija vispusīgs valodnieks, kurš savā ilgajā darba mūžā docējis gandrīz visus latviešu valodas pamatpriekšmetus un dāsni dalījies ar savu bagāto, daudzpusīgo pieredzi, palīdzot topošajiem valodniekiem veikt lingvistiskos pētījumus, piedalīties konferencēs un zinātniskajos projektos.

Profesors Jānis Rozenbergs, cilvēks ar enciklopēdiskām zināšanām filoloģijā, ar lielu atbildības sajūtu ķērās pie jebkura uzticētā pienākuma, vai tas būtu jaunas katedras veidošana Universitātē, izdevuma “Latviešu valodas kultūras jautājumi” redaklējijas vadīšana, darbs pie LZP granta “Latviešu valodas stilistika. Praktiskie aspekti”. Viņš neatteicās arī pildīt virkni dažādu sabiedrisko pienākumu, tostarp Universitātes Arodkomitejas priekšsēdētāja, civilās aizsardzības instruktora funkcijas.

Profesors bijis arī LU Habilitācijas un promociju padomes valodniecībā priekšsēdētājs un priekšsēdētāja vietnieks, oficiālais recenzents gandrīz divdesmit disertantu pētījumiem par latviešu valodas gramatikas, leksikas un, it īpaši, par stilistikas problēmām. Viņš ir Latvijas valodnieku augstākā apbalvojuma – Jāņa Endzelīna prēmijas – laureāts (1986).

Jānis Rozenbergs lielu vērību pievērsa arī starptautiskās sadarbības izvēšanai ar Lietuvas, Krievijas, Skandināvijas un citu valstu valodniekiem – baltistiem. Bez skubināšanas piedalījās konferencēs gan Latvijā, gan arī ārzemēs, mudināja uz

aktivitātēm kolēģus no Universitātes un Latviešu valodas institūta.

Profesoram bija daudz draugu valodnieku un literātu vidē, viņš bija komunikabls, filologu dzīves labs pārzinātājs, ar romantiķa dzirksti un optimisma pārpilns. Ilgi paliks klāt bijušo atmiņā viņa, Jēkabpils Goda pilsoņa, “kroņa” numurs saviesīgajos pasākumos, kuros viņš dažkārt demonstrēja savas muzikālās simpātijas, dziedot un diriģējot latviešu tautas dziesmu *Pūt vējiņi*. Tagad atliek tikai novēlēt *Sit tibi terra levis* tēvzemītē Secē.

Andrejs Bankavs

Liene Roze

(22.01.1927.–21.12.2005.)

Pašā gada nogalē kapu kalniņā aizvadījām mūsu bijušo kolēģi, valodnieci Lieni Rozi, kuras dzīves ceļš sācies pirms 78 gadiem Cēsu apriņķa Lizuma pagastā.

Viss Lienes Rozes darba mūžs pagājis ZA Valodas un literatūras institūtā, kur viņa sāka strādāt 1953. gadā, tūlīt pēc Latvijas Valsts universitātes Vēstures un filoloģijas fakultātes beigšanas.

Kopā ar Melitu Stengrevicu Liene Roze piedalījās astoņsējumu “Latviešu literārās valodas vārdnīcas” teorētisko pamatu izstrādē, bija šīs vārdnīcas redaktore, redkolēģijas locekle un arī daudzu jo daudzu šķirķļu autore.

Filoloģijas zinātņu kandidātes grāds Lienei Rozei tika piešķirts 1962. gadā par disertāciju ““Pēterburgas Avīžu” sabiedriski politiskā leksika”. “Pēterburgas Avīžu” leksika analizēta arī valodnieces pirmajā monogrāfijā “Latviešu valoda pirms simt gadiem” (1962). Lienes Rozes pētījumi par jaunlatviešu devumu latviešu leksikas attīstībā vēlāk iestrādāti viņas vīra Konstantīna Karuļa “Latviešu etimoloģijas vārdnīcā”, tie tiek izmantoti arī šodien, strādājot pie jaunas latviešu valodas skaidrojošās vārdnīcas – “Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca”.

Lieni Rozi var uzskatīt par teorētiskās leksikogrāfijas aizsācēju latviešu valodniecībā. Leksikogrāfijas jautājumi un

dažādas vārdnīcas apskatītas viņas otrajā monogrāfijā “Pasaule vārdnīcas skatījumā”, kas iznāca 1982. gadā. Valodniece bija sagatavojusi un lasīja arī latviešu leksikogrāfijas akadēmisko kursu LVU un Liepājas Valsts pedagoģiskā institūta studentiem. Strādājot pie “Latviešu literārās valodas vārdnīcas”, Liene Roze apmācīja un ievadīja darbā vairākus jaunos leksikogāfus, starp kuriem bija arī šo rindiņu autore.

Mana darba krustmāte (tā mēs tolaik saucām savas darbaudzinātājas) man bija valodnieces, sievietes un vispār cilvēka paraugs – vienmēr kopta un labi ģērbta, pret visiem laipna, ar gaišu, optimistisku skatu uz dzīvi. Liene bija brīnišķīga namamāte, prasmīga saimniece, kurai lielu prieku sagādāja viesu uzņemšana. Nav iespējams saskaitīt tos cilvēkus, kas savulaik ciemojušies Jūrmalā pie Lienas Rozes un Konstantīna Karuļa.

○ Nu viņi abi ir atkal kopā – Meža kapu kalniņā...

Ieva Zuicena

ATCERAMIES

Izlokšņu materiālu vācējas – simtgadnieces

Ir apritējis gadsimts, kopš dzimušas dialektologu ikdienā visai bieži pieminētās filoloģes Emma Medne (dzimusi Medene; 14.12.1905–27.04.1989) un Alma Lūse (05.02.1906–25.03.2000), jo līdz mūsdienām visbagātākā un izsmeļošākā informācija par Jeru (Ģeru) un Vecpiebalgas izloksni gūstama no viņu vākuma dzimtajā novadā. Abas ir studējušas Latvijas Universitātē baltu filoloģiju: E. Medne no 1926. līdz 1932. gadam, A. Lūse Filoloģijas un filozofijas fakultātes baltu filoloģijas nodaļu beigusi 1940. gadā.

Ierosmi pierakstīt izloksnes materiālus abām studiju gados ir devis profesors J. Endzelīns, un līdz mūža beigām vienas no spilgtākajām atmiņām viņām saistījās ar profesoru, kā arī ar dalību Rīgas Latviešu biedrības Valodniecības nodaļas sēdēs, kas bija veltītas K. Mīlenbaha “Latviešu valodas vārdnīcā” un tās papildinājumos ievietojamo vārdu noskaidrošanai un precizēšanai un kurās viņas guvušas atziņu par izlokšņu īpašo nozīmi valodniecībā, tautas savdabīguma saglabāšanā.

Jau studiju gados abas vidzemnieces Latviešu folkloras krātuves uzdevumā ir pierakstījušas savas izloksnes materiālus un izveidojušas tajā laikā plašākās kartotēkas. Taču vēlāk kā E. Mednei, tā A. Lūsei izlokšņu materiālu vākšana nav bijis maizes darbs.

E. Medne dzimusi Jeru pagasta “Kajēgās”. Viņa trīs ziemas mācījusies Oleru pamatskolā, trīs gadus Rūjienas draudzes skolā un četrus gadus Valmieras ģimnāzijā, ko beigusi 1924. gadā. Jau no studiju laika E. Medne sešus gadus ir strādājusi Latviešu folkloras krātuvē un sākusi vākt Jeru izloksnes materiālus, 30. gadu sākumā pierakstīdama ap 15 000 izloksnē sastopamu vārdu. Tad daudzus gadus materiālu vākšanā bija pārtraukums – līdz 40. gadu vidum E. Medne ar dzīvesbiedru saimniekoja savās lauku mājās, 1942. gadā mācīja latviešu valodu, vēsturi un citus priekšmetus tuvējā Endzeles skolā un pēc Otrā pasaules kara strādāja kolhozā par zirgkopi.

Bet E. Medne nebija zaudējusi saikni ar dialektologiem, kas strādāja Latviešu valodas krātuvē, un līdztekus darbam saimniecībā 40. gadu sākumā viņa ir sagatavojusi Jeru izloksnes aprakstu (saglabājies manuskripts; nav publicēts), kurā atklātas galvenokārt izloksnes fonētiskās un morfoloģiskās īpatnības.

Kad 50. gadu beigās, 60. gados aktivizējās izlokšņu leksikas vākšanas darbs toreizējā Valodas un literatūras institūtā, E. Medne bija viena no pirmajām, kas atsaucās turpināt pierakstīt (no pamatdarba brīvajā laikā) izloksnes materiālus. Tā kopš 60. gadu otrās puses institūta apvidvārdu vācējiem un pētniekiem ir cieši kontakti ar zinīgo jerieti, ir saņemts vairāk nekā 120 vēstuļu, kurās viņa raksta par savām gaitām, par paveikto kartotēkas papildināšanā un kurās jūtama dziļa interese par dialektologu darbu. Tajās ir atbildes uz visdažādākajiem jautājumiem par izloksni.

60.–80. gados E. Medne Jeru izloksnes materiālu ir fiksējusi gandrīz 60 kladēs. Ir grūti aptvert, kur augumā nelielā, personisko nelaimju un slimību nomāktā, bet vienmēr gaišā, labsirdīgā un sirsnīgā sieviete smagajā lopkopes ikdienā un mūža nogalē ir radusi iedvesmu, gribu, enerģiju un arī laiku veikt šo lielo darbu. To viņa acīmredzot ir uzlūkojusi par savu misiju. Pēdējā klade no Jeriem tika saņemta 1989. gada martā – neilgi pirms E. Mednes aiziešanas mūžībā. No šīm kladēm izrakstīts apmēram 50 000 kartīšu ar izloksnē reģistrētiem vārdiem, to nozīmju skaidrojumu un bagātu ilustratīvo materiālu.

E. Medne par Jeru izloksni ir sniegusi atbildes arī uz “Latviešu valodas dialektu atlanta” vākšanas programmas jautājumiem.

1991. gadā Stokholmā izdotajā krājumā “Ceļi” ir publicēts E. Mednes raksts “Deminutīvi Ķeru izloksnē”, kurā dažādos aspektos ir aplūkoti izloksnē 40. gados reģistrētie deminutīvi. Tā, piemēram, E. Medne ir konstatējusi, ka jerieši “bijuši visai skopi ar mīļiem vārdiem” (64. lpp.) un deminutīvu formas vīru un sievu sarunās reti lietotas, toties daudz vairāk deminutīvi un citas mīlinājuma formas sastopamas sarunās ar maziem bērniem. Deminutīvus, pēc E. Mednes vērojumiem, izloksnē visbiežāk lieto divos locījumos – nominatīvā un vokatīvā.

Piebilstams, ka, novērtējot E. Mednes bagātā vākuma nozīmi izlokšņu materiālu apzināšanā, latviešu literārās valodas un izlokšņu attieksmju pētīšanā, kā arī latviešu valodas vēstures izzināšanā, Valodas un literatūras institūta direktors J. Kalniņš 1974. gada 28. martā ir nosūtījis Jeru ciema kolhoza "Straume" priekšsēdētājam pateicību par E. Mednes pašizliedzīgo darbu.

Piebaldziet A. Lūsi darba gaitas no dzimtās Vecpiebalgas ir aizvedušas uz Līvāniem, kur viņa no 1937. līdz 1944. gadam strādājusi Līvānu komercskolā par skolotāju. No 1945. līdz 1955. gadam viņa bijusi latviešu valodas un literatūras lektore Cēsu skolotāju institūtā, kur lasījusi dažus J. Endzelīna LU docētos kursus. Savās atmiņās A. Lūse raksta, ka šie priekšmeti sākumā viņai sagādājuši grūtības, tāpēc viņa bieži braukusi pie profesora konsultēties.* Pēc institūta slēgšanas A. Lūse strādājusi Cēsu sanatorijas meža skolā (1954–1969).

Savas izlokšnes materiālus A. Lūse ir savākusi galvenokārt studiju gados – 20. gadu beigās, 30. gadu sākumā. Viņa tos ir pierakstījusi pāri par 20 kladēs, izveidojot vienu no lielākajām kartotēkām šajos gados ar apmēram 13 000 leksikas vienībām.

1936. gadā A. Lūse ir izstrādājusi studiju darbu "Vecpiebalgas pagasta izlokšne", kurā apkopotī viņas vērojumi, kas sniedz ieskatu izlokšnes fonētikā un morfoloģijā.

E. Mednes un A. Lūses rūpīgi savāktie un sistematizētie Jeru un Vecpiebalgas izlokšnes materiāli ir ietverti ne tikai K. Mīlenbaha "Latviešu valodas vārdnīcā" un tās papildinājumos, bet izmantoti arī daudzos pētījumos dialektoloģijā. Tie ietver bagātīgas liecības izlokšņu izpētei dažādos līmeņos arī diahroniskā skatījumā, tāpēc to nozīme turpmākajos gados vēl pieaugs. Tādēļ būtu vēlams publicēt arī E. Mednes un A. Lūses sagatavotos Jeru un Vecpiebalgas izlokšnes fonētisko un morfoloģisko parādību aprakstus. Kā sava laika izvērstiem, vispusīgiem un skrupuloziem dokumentētājiem šiem materiāliem turklāt ir arī kultūrvēsturiska nozīme un tie ir

* Lūse A. Profesors Endzelīns manā mūžā. *Jānis Endzelīns atmiņās, pārdomās, vēstulēs*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 1999., 133., 134. lpp.

izmantojami pētījumiem arī citās zinātņu nozarēs. Tādējādi simtgadnieces E. Medne un A. Lūse ir atstājušas nozīmīgu mantojumu ne tikai valodniecībai, bet arī sava novada tautas vēsturei.

Brigita Bušmane

HRONIKA

**Jaunvārds kā sabiedrības lingvistiskās kompetences
rādītājs jeb Garainis, kas veicina vārīšanos**

Kad 2006. gada sākumā Latviešu biedrības Latviešu valodas attīstības kopa, Latvijas Rakstnieku savienība un ZA Terminoloģijas komisija izsludināja kārtējo iepriekšējā, 2005., gada Vārda, Nevārda un Spārnotā teiciena meklēšanu, internetā sākās neliela diskusija par latviešu valodas kvalitāti, savdabību, problēmām, iecerētā pasākuma vajadzību. Interesanti bija secināt, ka, tāpat kā ūdens pilienā parādās visas ūdens īpašības, tā arī nelielā diskusijā parādījās visi tie paši valodas jautājumi, kas sabiedrību laiku pa laikam uzjundī, dažreiz nokaitējot diskusijas atmosfēru gandrīz vai līdz baltkvēlei. Un latviešu valodas runātāji prot būt tīri labi *kašķunašķi* 'pašpārliecināti, nelabvēlīgi sarunas partneri' (piedāvātais jaunvārds), tieši tāpat kā valodnieki.

Ņemot vērā diskusijas anonimitāti, šķita, ka kaut vai tāpēc vien atstāt to bez valodas situācijas vērotāju uzmanības nebūtu pareizi.

Bet – pirms šīs diskusijas analīzes – man gribētos pateikt lielu paldies Rīgas Latviešu biedrības Latviešu valodas attīstības kopai, kas iedomājās šādu pasākumu rīkot. Atgādināšu šīs kopas tapšanas vēsturi. Tā tika nodibināta 2001. gada septembrī. Kopas mērķis ir veicināt latviešu valodas attīstību, kas balstītos uz Latvijas lielāko valodnieku K. Mīlenbaha un J. Endzelīna atziņām un ieguldījumu. Cita starpā, kopas mērķis ir veicināt diskusiju par aktuāliem valodas jautājumiem, uz zināšanām un zinātni balstītu valodas un valodniecības attīstību Latvijā, kā arī novērst padomju laikā ieviesto dekrētu un kaitīgo nolikumu ietekmes turpināšanos valodas praksē.

Jāatzīst, ka gada Vārda pasākums ir ļoti izdevies ārzemju latviešu valodas draugu un vietējo latviešu valodas draugu kopdarbs. Latvijā pirmo reizi tāds pasākums tika rīkots 2003. gadā, kad par gada Vārdu kļuva *zīmols* (angliscisma *brands*

vai *brends* vietā), par gada Nevārdu – nelokāmais *eiro* un par gada Spārnoto teicienu – *zelta rokas* (jaunā, negatīvā nozīmē). Par 2004. gada Vārdu kļuva *mēstule* (anglicisma *spams* vietā), Nevārdu – *māsterplāns* (kuru varētu aizstāt ar *virsplānu* vai *dižplānu*) un Spārnoto teicienu – *valsts deg zilās ugunīs* (ar nozīmi ‘neatliekami darbi kavējas’). Bet par 2005. gada Vārdu kļuva angļu cilmes vārda *smogs* latviskais ekvivalents *smacenis*, trāpīgs un sabiedrībai noderīgs un viegli lietojams vārds, par Nevārdu – kopētavām, nomātavām, labotavām, tirgotavām, darbnīcām un citām vietām plaši piedēvētais nosaukums “..centrs” (viens no rūpīgākajiem komentāru iesniedzējiem V. Feists konstatējis, ka tīmekļa vietnē “117.lv” ir minēts vairāk nekā 3000 ‘centru’, bet Rīgā vairāk nekā 1600), par Spārnoto teicienu tika izraudzīts – *vanags noknāba cālīti*. Tā kā pretendentu uz pirmajām vietām visās trīs nominācijās bija ļoti daudz, žūrijai bija darba pilnas rokas. Padomājiet vien, cik daudz labu jaunvārdu ir pieteikts, piemēram, *baumpūtis* ‘dzeltenās preses žurnālists’, *spozme* ‘spožums’, *ildze* (*spēkildze*, *dzīvildze*) ‘kāda procesa vai stāvokļa ilgums vai turpināšanās’, *sīkurķis* ‘cilvēks, kurš no datoriem neko daudz nesaprot, bet tomēr cenšas pa tiem urķēties, jo vēlas izdarīt kādu nebēdnību vai pārkāpumu’, *klupeklis* ‘šķerslis’, *tālmelis* ‘televīzijas komentētājs’. Ne mazāk asprātīgi vai poētiski bija arī tādi teicieni vai vārdu savienojumi kā *Latviju apdraud tīklveida struktūras*, *Latvijai būs septiņi trekni gadi*, *skaidrās vienotības vibrācijas*, *mākoņu pasnieks*, *nācijās morālais līderis* un citi.

Faktiski gada Vārda pasākumus es nodēvētu pat par provokāciju, jo tie provocē kādu sabiedrības daļu ne tikai meklēt šos gada vārdus, bet vienlaikus izteikt arī savas domas par dažādiem valodas jautājumiem.

Tāpēc mēģināsim izanalizēt – kādas valodas problēmas sabiedrība joprojām uzskata par svarīgām, kā tās izprot un kāda ir šīs sabiedrības daļas attieksme pret tām?

Interneta diskusijā piedalījās, manuprāt, galvenokārt cilvēki, kam dators ir īpašumā, kas ļauj domāt, ka debatētāji ir samērā turīgi ļaudis vai vismaz pieder pie vidusslāņa. Diemžēl piederība pie vidusslāņa negarantē noteiktu izglītības līmeni, kaut arī

attieksmē pret valodas lietām izglītības līmeni konstatēt varēja un tas bija samērā augsts. Taču iepriekš teiktais neattiecas uz tiem gadījumiem, kad attieksme pret latviešu valodas problēmām ir klajā negatīva, un tam par pamatu var nebūt izglītības līmenis, bet gan tas, ka šo cilvēku vērtību skalā ekonomiskās problēmas tiek vairāk izceltas nekā humanitārās vai kultūras, kā, piemēram, “Par kaut kādiem stulbiem vārdiem un nevārdiem pilni visi saiti, bet to, ka pensionāriem apsolīja un neizmaksāja solītās ikmēneša piemaksas, par to nekur nevar atrast izlasīt. Vairāk jau nav par ko rakstīt, ka tikai cilvēkus novirzītu no tiešām nopietniem jautājumiem.” Interesanti pieminēt, ka šī persona sevi nodēvēja par Cilvēku. Vai arī – Raibainieks: “Kamēr citas nācijas nodarbojas ar patiešām nopietnu problēmu risinājumiem (tipa: terorisma apkarošana, ekonomikas attīstība, izglītības līmeņa veicināšana utt.), mēs tērējam laiku un resursus, lai apgūtu visus tos brīnumus, kurus mums piegādā Murminologu komisija. Derētu parēķināt, kādus zaudējumus ekonomikai rada visi šitie murminologi. Kā likums, ikviens, kam darīšana ar datoriem, gada laikā pazaudē pāris dienas (kopumā ņemot), lai tiktu skaidrībā ar latviskajiem ekvivalentiem, lai apgūtu likumdošanā iestrādātos tos latviskos brīnumus utt. Bet algas par šo iztērēto laiku tā jāmaksā, un galvenais, ka labuma praksē no tā nav nekāda! Komunikāciju starp cilvēkiem šie latviskie termini nevis uzlabo, bet taisni otrādi – sarežģī!”

No šīs vērtību sistēmas izriet arī otrs jautājums – kam vajadzīgi tādi pasākumi? Kā Varvara saka: “Cilvēkam, kas sevi sauc par filologu, būtu jāzina vismaz 5–6 svešvalodas. Tad varbūt viņš spētu palūkoties plašajā pasaulē un redzēt, kas notiek tur. Citādi par mūsu valodniekiem rodas tāds nu... stipri aprobežotu cilvēku iespaids. Piemērs: Vācijā neviens “neģībst” no vārda *show, dancing, best seller* u.c. Vai vācu valodnieki būtu dumjāki vai arī mazāk mīl savu valodu?” Uz šo jautājumu ļoti labi atbildēja viens no debatētājiem: “Varvaras zināšanai tikai piebīdīšu, ka vācu sabiedrības inteligentākā daļa ir pat ļoti neapmierināta ar anglicismu invāziju vācu valodā, to viņi šad un tad arī pauž publiski, taču – viņi ir tikpat kā bezspēcīgi pret savu daudzo un ļoti piesātināto TV mediju liberālismu šajā lietā. Pat

nacionālie dziesmu konkursi, kuros meklē jaunus solistus, vāciešiem skan angļu mēlē ..” Nu gluži kā Latvijā. Tikpat pamatoti iebilst vēl viens debatētājs: “Par Vāciju labāk nesāc argumentēt, ka nesanāk izgāzties kā vecai sētai. Vācijā sakarīgiem cilvēkiem “pamatīgi sāp”, kā tiek noplicināta valoda. Atšķirībā no mums, kur virsroku gūst tādu cilvēku komentāri, kuriem ir nostāja – viss vienalga, pats neko nezinu, un tādēļ arī citiem sava valoda nav jāzina –, Vācijā šie ļautiņi komentāros nelaužas un savu “pofigismu” nedemonstrē. Ir patiešām viņiem “gada vārdi un nevārdi” utt. Ir diskusijas par visiem šoviem un šopingiem. (Arī valodu nezinot – vari pameklēt internetā, cik lapu veltīts, kā tur apzīmē, “denglis(c)h”. Ir diskusijas, ir raidījumi. Viņiem paveicies ar publicitāti, ka “par” savu valodu iestājas un TV intervijas sniedz tiešām arī cilvēki, kurus nekādi nenosauksi par “.. veciem, sagraubējušiem lūzeriem ..”, un kādas tik vēl ne rupjības te mūsējiem godprātīgajiem valodniekiem velta ķengātāji. Vārdu sakot – tur par valodu iestājas arī jauni, skaisti un tādi, kam “veiksme sejā rakstīta” :) Bet kam tas neinteresē – nesāk “piesārņot ēteru”, bet dodas uz tēmām, kas viņiem tuvākas. Tikai šeit ir ļoti daudz dīka laika “anglicismus apgramstījušajiem”. Šis komentārs ir tik izsmieļošs, ka nav pat vēlmes to papildināt. Vien jāpiebilst, ka tādi gada Vārda pasākumi notiek ne tikai Vācijā, bet arī ASV, Lihtenšteinā. Atšķirībā no ārvalstu aptaujām Latvijas aptauju mūsu latviešu valodas draugi papildinājuši ar gada spārnotāko teicienu, kas tai piešķir nelielu humora devu.

Ja turpretim runājam par to, ka Vācijā “neviens “neģīb” no vārda *show, dancing, best seller* u.c.”, tad jāsaka, ka Latvijā neģīb ne tikai no šiem vārdiem, bet arī no tādiem, par kuriem debatētāji izsakās šādi: “Mani izbesījušais latviešu nevārds “realizēt” visos locījumos ir viskretīniskākais pat visā pēdējā pusgadsimtā! Latvieši taču vairs neko citu nedara, kā tikai un vienīgi “realizē” – nedz veic, nedz dara, nedz strādā, nedz pārdod, nedz pat ne īsteno! Tikai “realizē”!!!” Vai arī: “Mani visvairāk kaitina KAD lietošana KA vietā. Vietā un nevietā... Un tā runā ministri, žurnālisti, skolotāji, rakstnieki utt., utt. KAD-eeee...” Arī Aleksandrs Dauvarts neģīb, bet saka: “Man jau

ilgāku laiku nepatiku un nesapratni izraisa tas, ka daudzi latvieši ir zaudējuši valodas izjūtu. Tas ir, par pagājušo laiku runājot, teikt “atpakaļ”, un vēl nejdzīgāk ir, ja saka: “nesen atpakaļ” vai “sen atpakaļ”. Vārdi ir latviski, bet pielietojums nelatvisks. Tā runā, ja tā var teikt, kultūras cilvēki, piemēram, Latvijas Radio 1 raidījumā “Kultūras rondo”. Arī daži profesori. Tā sakām esmu dzirdējis Juri Zaķi. Es pārsvarā klausos Latvijas Radio 1, un šo vārdu savienojumu var dzirdēt vairākas reizes dienā dažādās intervijās. Labi, ka radio profesionāļi runā pareizi!”

Un šeit vietā ir runāt arī par svešvārdiem mūsu valodā. Īpaši par preses izdevumiem: “Vāks, ik mēnesi preses izdevumos parādās aizvien dīvaināki jaunvārdi (drīzāk jau ‘nevārdi’ bieži vien), kurus lasot, labi ja kontekstā tikai knapi var saprast, kas ar to domāts. Būtu vēl kaut kur (vienalga KUR – netā, piemēram) tas izskaidrots, bet ne – vienkārši palaiž kā balodīti, un lai tad cilvēki ošņājas un mēģina izprast, kas ar to domāts..” Precīzāk šo problēmu formulējis kāds rakstītājs sakarā ar izteikto kritiku preseī: ““.. palaiž kā balodīti, un lai tad cilvēki ošņājas ..” Nu, super. Tā varētu būt kārkluangļu devīze. To cilvēku devīze, kas tikai pret svešām valodām jūt bijību. Pieliek angliskajam kroplīšvārdu burtiņu s, un nekādas vairs ošņāšanās.” Vēl cits: “Tu jau kā krievs runā – cilvēku valoda ir tikai lielās valodas. Uzrakstīt angļu vārdus pēc izrunas, pielikt galotni s, tur arī liela prāta nevajag. Nebūtu tādu valodnieku, varētu teikt *ĶĒĶIS*, *širce* un tamlīdzīgi. Droši vien arī sākumā bija nepierasti ko tad tev izsaka tie ANGLŪ VĀRDI, VIENKĀRŠI PIERASTS, BET CITĀDI beznozīmes SKAŅU SAKOPOJUMS.” Par šo pašu problēmu, tikai no tulkotāju viedokļa, izsakās arī divi tulki: “es nesaprotu, viņiem darīt nav ko kā izdomāt visādus debīlus vārdus, lai cilvēkiem smadzenes čakarētu????????????!!!!!!!??? man kā tulkam tas vispār ir ārprāts, jo tulkiem, redziet, “jāintegre jaunvārdi valodā”!!!!!! kā tas tracina!!!! izdomā te visādas *kājenes*, *kasetes*, *dižveikalus* un vēl sazin ko!!!! ja ir normāls internacionālisms, kas visiem ir saprotams, tad kāpēc te tagad jā sacer jauna valoda?????!!!!??? kāpēc tagad *mape* būtu jāsauc par *datni*??? m????” Ļoti pamatoti uz to atbild otrs tulks: “Švaks tulks laikam esi. Varbūt pārkvalificējies uz fizisku darbu, tad

smadzenes būs mazāk jānodarbina. Protams, vienkāršāk ir visus terminus atstāt svešvalodā un pielikt tikai latviskas galotnes. Tad tulkam vispār nav jāsaprot tulkojamā teksta jēga. Kas Tev *mapi* liek saukt par *datni*? *Datne* ir *datne*, un *mape* ir *mape*. Es arī esmu tulks, bet man neviens neliek *mapi* saukt par *datni*. *Lielveikals*, manuprāt, ir ļoti veiksmīgs latviskojums. Par *dižveikala* lietošanas uzspiešanu dzirdu pirmo reizi, bet arī šis vārds nepavisam nav tāds, no kura tulkam būtu jājūk prātā. *Galvenes* un *kājenes* tiešām skan mazliet neparasti, toties kā termini tie ir pilnīgi precīzi un skaidri. Vai tad tiešām *hederi* un *futeri* vairāk krāšņotu latviešu valodu? Latviešu valodā taču jau sen lieto vārdus “galvgalis”, “kājgalis”, “kājstarpe”, un neviens tāpēc nav prātā sajucis. Tāpat kā katram no mums, arī valodniekiem ir savas veiksmes un neveiksmes, bet nevajadzētu noriet valodniekus par visu tikai tāpēc, lai tādā veidā paustu rūgtumu par savu nekompetenci.”

Gada Vārda organizētāji daudz komentāru saņēma par anglicismiem ‘lūzers’ vai ‘lūzeris’ vārda ‘zaudētājs’ vai ‘neveiksmnieks’ vietā, ‘gēls’ vārda ‘zeleja’ vai ‘matu zeleja’ vietā, ‘spellings’, ‘kopīraiters’, par rusicismiem jeb no krievu valodas tulkotiem vārdiem, tādiem kā ‘apdalīt’ vārdu savienojuma ‘atstāt bez’ vietā, ‘forma’ vārda ‘veidlapa’ vietā, ‘dotā momentā’ vārdu ‘patlaban’, ‘pašlaik’ vietā utt., kas joprojām saglabājuši savu vietu latviešu valodā.

Problēmas, protams, kā vienmēr sagādā vietvārdu atveide latviešu valodā. Tālāk citētie dialoga teksti gan ilustrē attieksmi pret šo problēmu, gan parāda tās risinājumus: “Man reiz vajadzēja tekstā norādīt vietu, kas anglicki saucas par *Silicon Walley*. Katram gadījumam nolēmu pakonsultēties ar speciālistiem. Tad, lūk, viena teica, ka *Silicon Walley* bez variantiem esot jātulko kā *Silīcija ieleja*, nākamais (tikpat titulēts) paziņoja, ka pirmais esot galīgs nevēlams (tikai nezināja, ka pirmais – viņa kolēģe – ir šīs jomas zinātņu doktore) un ka nedrīkst tulkojot tik kardināli mainīt vietas oriģinālvalodas nosaukumu un *Silicon Walley* bez variantiem esot jātulko kā *Silikona ieleja*. Trešais godīgi atzina, ka šajā jautājumā vēl neesot vienota viedokļa un tāpēc es varot rakstīt, kā pašam liekas

labāk. Un tas ir tikai viens no tūkstošiem piemēru.” Tomēr cits debatētājs uz to norāda: “Atļaušos piemetināt, ka angļiski raksta “Silicon Valley”, nevis “Silicon Walley”, un latviski to nevar tulkot kā “Silikona ieleja”, jo silikoni jeb silīcijorganiskie savienojumi (angļiski *silicone*) nav tas pats, kas silīcijs (angļiski *silicon*).” Pirmā runātāja joprojām nepadodas: “Ok, sorry, sorry, aizmirsu pārbaudīt spellingu, bet, velns lai parauj, varbūt tomēr piekritīsiet, ka runa nav par organisko ķīmiju, bet gan par ielejas nosaukumu, un, ja visa pasaule to atpazīst pēc angļiskā prononsa, tad vai vajadzētu par katru cenu tulkot? Tad jau arī Bigbens jāsauc par Lielo Benu, bet Ņujorka par Jauno Jorku. Vai jums, cienīto speciālist, neliekas, ka jūs akurāt aizrautīgi masturbējat pats uz savas erudīcijas pedantisma (kas, starp citu, esot iekšējā haosa pazīme) un cietpaurības?” Dialogā iejaucas trešā persona: “Visa pasaule nedara vienādi, citus nosaukumus tulko un citus netulko. Vāciju, Krieviju dažādās valodās sauc dažādi. Melno jūru arī. Ziloņkaula krastu un Labās Cerības ragu arī tulko katrs savā valodā.” Tomēr: “Ne par to ir runa, kā ko kādās valodās tulko, bet gan par to, ka valodniecības akadēmiķiem(-ēm), doktoriem(-ēm), maģistriem(-ēm) pašiem ir rasols galvās.” Šeit mazliet jāpakavējas pie Latvijas citvalodu vietvārdu atveides vēstures; vietvārdi laika gaitā ir gan tulkoti, gan atveidoti visai tālu no oriģināla, kā, piemēram, *Anglija*, turklāt atveidojot ir izmantoti dažādi oriģinālvalodas vietvārdu (arī personvārdu) avoti. Pašreiz citvalodu vietvārdu atveidē dominē princips – vietvārdus atveidot pēc iespējas tuvāk oriģinālvalodas izrunai (tas ir iestrādāts arī Latvijas vietvārdu likumprojektā); ja oriģinālvalodā ir vairāki izrunas varianti, tad izvēlas kādu no tiem. Līdz ar to svešvalodu pratējiem, kas zina tikai vienu kāda valodas izrunas variantu, bieži vien rodas iebildumi pret vietvārda atveidi latviešu valodā.

Debatētāji pievērta uzmanību gan tādiem vārdiem kā *jūtība* un *jutība*, kuru lietošana allaž ir sagādājusi grūtības (acīmredzot, runājot par valodas kultūras jautājumiem, tiem jāpievērš īpaša uzmanība), gan izteiksmes precizitātei: “Ir arī tādas muļķības kā “radošā kreativitāte”, “vizuāli saskatāms”, “CD diski”

(kompaktdiska diski?).” Vai arī *nepatiesi apmelojumi, izlejamas alus, nepatiesi fakti...*

Nezin kāpēc daži iedomājušies, ka jaunvārdus veido tikai valodnieki, taču katrs skolas beidzējs būs laikiem dzirdējis par Jura Alunāna, Raiņa, Kronvaldu Ata jaunvārdiem, kuru veidotāji nebūt nebija valodnieki. Starp citu, jaunvārdu iesūtītāji bija atgādinājuši Kronvalda kādreiz radīto vārdu *spaidonis* ‘neatliekama vajadzība’. Tāpat nupat minētais gada Vārds *smacenis* ir veiksmīgs rakstnieka Anšlava Eglīša darinājums. Nepatika pret jaunvārdiem bieži vien tiek adresēta tieši valodniekiem, kaut gan cilvēku viedokļi par jaunvārdiem bieži vien ir pilnīgi pretēji – tas attiecas gan uz pagājušā gada uzvaras pretendentu vārdu *burziņš* ‘tusiņš’, gan uz tādu vārdu kā *brīvbrīdis*, gan tādiem, par kuriem jau iepriekš esam runājuši citu valodas problēmu sakarā.

Pārskatot iesūtītos vārdus, komentārus, interneta saraksti, var secināt, ka šajā pasākumā iesaistītās sabiedrības daļas lingvistiskā kompetence tomēr ir apmierinoša, dažiem ir pat laba. Kaut gan tā ir ļoti neliela sabiedrības daļa, kas iesaistījies valodiskajā pasākumā, gribas cerēt, ka nākotnē cilvēku skaits, kas pievērsīs uzmanību mūsu valsts valodas kvalitātei, būs lielāks. Un to varētu veicināt tādi pasākumi kā šis vai līdzīgi.

Dzintra Hirša

Skandināvijas valstu romānistu XVI kongress Kopenhāgenā

2005. gada augusta beigās, no 24. līdz 27. augustam, Kopenhāgenā (Dānija) noritēja kārtējais – XVI – Skandināvijas valstu romānistu kongress. Šāda veida kongresi tiek rīkoti periodiski, ik pēc diviem gadiem kādā no Skandināvijas valstu augstskolām. Šoreiz tās bija Kopenhāgenas un Roskildes universitātes, kas kopīgi organizēja šo pasākumu, atverot savu auditoriju durvis aptuveni 200 dalībniekiem.

Piesakoties kongresam ar savām piezīmēm par *Franču-latviešu vārdnīcu* (Zvaigzne ABC, 2002, Rīga), mans nolūks bija prezentēt šo Latvijas romānistu nozīmīgo veikumu plašākam

kolēģu lokam un tai pašā laikā arī gūt priekšstatu par romāņu valodu, literatūru un kultūru studijām un pētījumiem mūsu ziemeļu kaimiņvalstīs.

Tātad – ko dara un kādos virzienos pašlaik strādā Skandināvijas romānisti?

Lielākā daļa kongresā nolasīto referātu parāda, ka gan valodnieki, gan literatūras zinātnieki pievēršas pētījumiem, kas tādā vai citādā ziņā atspoguļo kultūru un valodu saskarsmes un mijiedarbības jomas. Nozīmīgākie pētījumi tiek veikti ES, valsts, pašvaldību, mācību iestāžu un dažādu privāto fondu finansētu projektu ietvaros. Jāpiemin daži no šādiem projektiem, par kuriem tika runāts kongresa gaitā.

“Franču reālisms Skandināvijā” – projekts, kas apvieno 15 valodas un literatūras speciālistus no dažādām Skandināvijas valstīm, kuri sistemātiski aplūko franču literārā reālisma un naturālisma autoru darbu tulkojumus, komentārus un atsauksmes par tiem dažādos avotos, lai izzinātu, kā šie literārie novirzieni tika uztverti Skandināvijā un kā tie iespaidoja attiecīgo valodu un kultūru attīstību šajās zemēs.

Otrs, ļoti nozīmīgs un vērienīgs, projekts, ko finansē Dānijas Nacionālais humanitāro zinātņu centrs un kura izstrādē piedalās apmēram 20 datorspeciālistu, valodnieku un tulkošanas speciālistu, ir MULINCO (*MULTiLINGual CORpus of Copenhagen*) jeb t.s. Kopenhāģenas korpuss. Šī vērienīgā projekta mērķis ir divējāds: pirmkārt, tas paredz izveidot elektronisku datu vortālu, kas būtu modernāks un pilnīgāks nekā līdz šim pieejamie resursi, un, otrkārt, izstrādāt oriģinālo (t.s. paralēlo) tekstu un tulkoto tekstu elektronisko korpusu dāņu, angļu, franču, itāļu, spāņu, nīderlandiešu, portugāļu un vācu valodā. Šāda veida datu bāze varēs tikt izmantota jauniem pētījumiem, īpaši saistībā ar tulkošanas problēmām dažādos valodas aspektos (leksikā, sintaksē, tekstoloģijā, stilistikā u.c.), kā arī dažādos tekstu žanros un kultūru kontekstos, kas neapšaubāmi kalpos labākai tulkošanas problēmu izpratnei un uzlabos tulkojumu kvalitāti. Drīzumā tiks atvērta projekta mājaslapa (www.mulinco.com), kur interesenti varēs iepazīties ar korpusa izveides metodiku un pirmajām iestrādēm.

Tradicionāli uzmanības centrā, it īpaši Zviedrijā, ir romāņu valodu mācīšanas un apguves procesi. Arī šajā jomā daudzi pētījumi tiek veikti zinātnisku projektu ietvaros, sadarbojoties vairākām universitātēm un valstu pārstāvjiem. Tā, piemēram, projekts PEPEL, par ko runāja Ingmārs Sermans no Romāņu valodu institūta (Stokholma), kas paredz pielāgot PEEL (Eiropas valodu elektronisko portfolio) katra cilvēka individuālajām prasībām tādā veidā, lai ikviens, kas studē kādu no ES valodām, varētu saņemt savu svešvalodas prasmju novērtējumu un atbilstošu sertifikātu digitālā formātā. Tas būtu īpaši svarīgi tālmācības studiju attīstībai.

Stokholmas universitātes profesore Inge Bartninga, kopā ar kolēģiem, iepazīstināja ar pētījumiem par franču valodas kā svešvalodas apguves līmeņa novērtējuma kritērijiem; šie pētījumi tiek īstenoti vairākos projektos un vairāku gadu garumā. Šai tēmai bija veltīts arī Jonasa Granfelta ziņojums par *Direct Profil* (speciāla, nesēn izstrādāta franču valodas tekstu analīzes programmatūra, tās pagaidu versija pieejama www.rom.lu.se:8080/profil) izmantošanu franču rakstu valodas prasmju noteikšanai.

Sociolingvistisko pētījumu jomā ar interesantu starptautisku projektu nāca klajā somu valodnieces Eva Elisabete Havu, Johanna Hirvonena un Johanna Sutinena, kas bija pētījušas personas uzrunas formas, resp., *tu / jūs* lietojumu franču un itāļu valodā, izmantojot dažādus materiālus un pētījuma metodes: literāros, publicistiskos un preses tekstus, kino, televīzijas pārraides, kā arī veicot aptaujas dažādos Francijas reģionos, dažādās vecuma grupās. Interesanti, ka, samazinoties *jūs* formas lietojumam jauniešu vidū, problemātiskās situācijās jaunieši izmanto vairāk stratēģisku paņēmienu, kas ļauj izvairīties no personu vietniekvārdu lietošanas vispār.

Protams, ne jau visi kongresa referāti atspoguļoja pētījumus kāda īpaša projekta ietvaros – bija ļoti daudz ārkārtīgi interesantu ziņojumu, kas apkopoja autoru individuāli veikto izpētes darbu gan valodu, gan literatūras jomās. Gribētos īpaši atzīmēt tādu speciālistu kā *Hans Peter Helland, Michel Olsen, Andreas Ljungdal, Coco Noren, Francoise Sullet-Nylander, Maria*

Svensson, kā arī citu autoru referātus, kas turpina attīstīt t.s. skandināvu polifonisko pētījumu tradīciju valodas izpētē (skat. ScaPoline, Nolke et al 2004). Vistiešākā saistībā ar minēto virzienu bija arī Šveices profesora Žana Mišela Adāma (*Jean-Michel Adam*) plenārsēdes referāts, kurā viņš spīdoši parādīja, ka teksta lingvistiskās analīzes un tā literāro pētījumu nošķirtība ir mākslīgi radīta plaisa starp disciplinām, kas 21. gadsimtā nav pieņemama.

Cerams, ka jau visai drīz Kongresa materiāli būs pieejami plašākai publikai, jo tos paredzēts publicēt internetā 2006. gada laikā, savukārt nākamā – XVII – Skandināvijas valstu romānistu tikšanās notiks 2008. gadā Somijā, Helsinku universitātē.

Regīna Beldava

Ziņas par autoriem

Maija BALTIŅA (1945) – *Dr. philol.*, Ventspils Augstskolas asociētā profesore.

Maigone BEIŅA (1929) – *Dr. philol.*, Liepājas Pedagoģijas akadēmijas docente.

Ojārs BUŠS (1944) – *Dr. habil. philol.*, LU Latviešu valodas institūta vadošais pētnieks.

Dzintra HIRŠA (1947) – *Dr. philol.*, LU Latviešu valodas institūta vadošā pētniece.

Laura KATKEVIČA (1976) – *Mg. philol.*, Liepājas Pedagoģijas akadēmijas doktorante.

Regīna KVAŠĪTE (1962) – *Dr. philol.*, Šauļu universitātes Humanitārās fakultātes docente; prodekāne.

Solvita LABANAUSKIENE (1977) – *Mg. philol.*, Lietuviešu valodas institūta Terminoloģijas centra jaunākā zinātniskā līdzstrādniece.

Daiva MURMULAITYTĒ (1964) – *Dr. hum.*, Lietuviešu valodas institūta Leksikogrāfijas centra vecākā zinātniskā līdzstrādniece.

Ārija OZOLA (1928) – *Dr. philol.*, Augsburgas institūta zinātniskā redaktore.

Ilze ŠTRAUSA (1981) – *Mg. philol.*, LU Latviešu valodas institūta asistente.

Andrejs VEISBERGS (1960) – *Dr. habil. philol.*, LU profesors, Moderno valodu fakultātes Sastatāmās valodniecības katedras vadītājs.

Малгожата ОСТРУВКА (1960) – *Dr. philol.*, Polijas Zinātņu akadēmijas Slavistikas institūta zinātniskā līdzstrādniece.

Мирслав ЯНКОВЯК (1979) – Polijas Zinātņu akadēmijas Slavistikas institūta doktorants.

LINGUISTICA LETTICA 15
Salikts LU Latviešu valodas institūtā
Iespiests SIA Madonas poligrāfists
Metiens 500 eks.